

INHOUDSOPGAVE

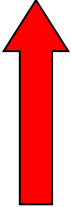

1. INLEIDING	3
2. EEN NIEUWE GEMEENTE IN BEWEGING	8
3. ANALYSE VAN DE REGIO	12
3.1 Demografie	12
3.2 Economie en arbeidsmarkt	15
3.3 Ruimte	26
3.4 Voorzieningen en leefbaarheid	36
3.5 Wonen	42
3.6 Onderwijs	52
3.7 Zorg en welzijn	58
3.8 Bestuurskracht en organisatie	64
3.9 Financiën	66
BIJLAGE 1: Identiteit Goeree-Overflakkee	69
BIJLAGE 2: Literatuurlijst	78
BIJLAGE 3: Overzicht respondenten	82

1. INLEIDING

Nederland is zich aan het voorbereiden op de transitie van bevolkingsgroei naar bevolkingsdaling. In een drietal krimpregio's (Oost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en Parkstad Limburg) is de bevolkings- en huishoudendaling nu al een feit. 16 andere gebieden zijn benoemd tot anticiperregio's: hier zal in de komende periode een ingrijpende bevolkingstransitie optreden: ontgroening, vergrijzing en in een aantal gevallen ook bevolkings- en huishoudensdaling. Goeree-Overflakkee is ook door het Rijk aangewezen als anticiperregio. Er wordt uitgegaan van een sterke vergrijzing en een lichte ontgroening: de categorie 75+ zal in de periode 2012 tot 2030 met zo'n 70% stijgen is de verwachting; de categorie 65-74 met zo'n 40%. Het aantal kinderen (0-14 jaar) neemt in dezelfde periode af met 18% af: voor Nederland als geheel is deze daling slechts 4% (CBS prognoses 2013).

Ontgroening en vergrijzing zal gevolgen hebben voor terreinen als wonen, ruimte, onderwijs, zorg- en welzijnsvoorzieningen en werk. Een krimpende beroepsbevolking en / of een dalend bevolkingsaantal zet de sociaal-economische vitaliteit van deze regio's onder druk en kan tot verschraving van de leefbaarheid leiden. Uiteindelijk kan daarmee een vicieuze cirkel ontstaan. Op hoofdlijnen zal de demografische transitie de volgende mismatches (kunnen) veroorzaken, als er niet tijdig wordt geanticipeerd.

De mismatch

aspect	mismatch
ontgroening 	<ul style="list-style-type: none"> • afnemend draagvlak scholen • afnemend draagvlak voorzieningen voor jongeren (bijvoorbeeld veldsporten, jongerencentra) 1)
vergrijzing 	<ul style="list-style-type: none"> • afname beroepsbevolking (deels te compenseren met verhoging pensioengerechtigde leeftijd) • veranderende woningvraag 2) • toenemend draagvlak voorzieningen voor ouderen, met name gericht op vrije tijdsbesteding (cultuur, toerisme en recreatie, sommige sportvoorzieningen) • toenemend aantal potentiële vrijwilligers (mobiele, zelfredzame senioren) • toenemende zorgvraag (zorgafhankelijke, kwetsbare ouderen)
afname beroepsbevolking 	<ul style="list-style-type: none"> • krapte op de arbeidsmarkt 3) • beperking economische groei 4)

- 1) tevens beïnvloed door bezuinigingen
- 2) tevens beïnvloed door woningmarktcrisis
- 3) tevens beïnvloed door autonome ontwikkelingen (schaalvergroting/internet)
- 4) tevens beïnvloed door economische en financiële crisis

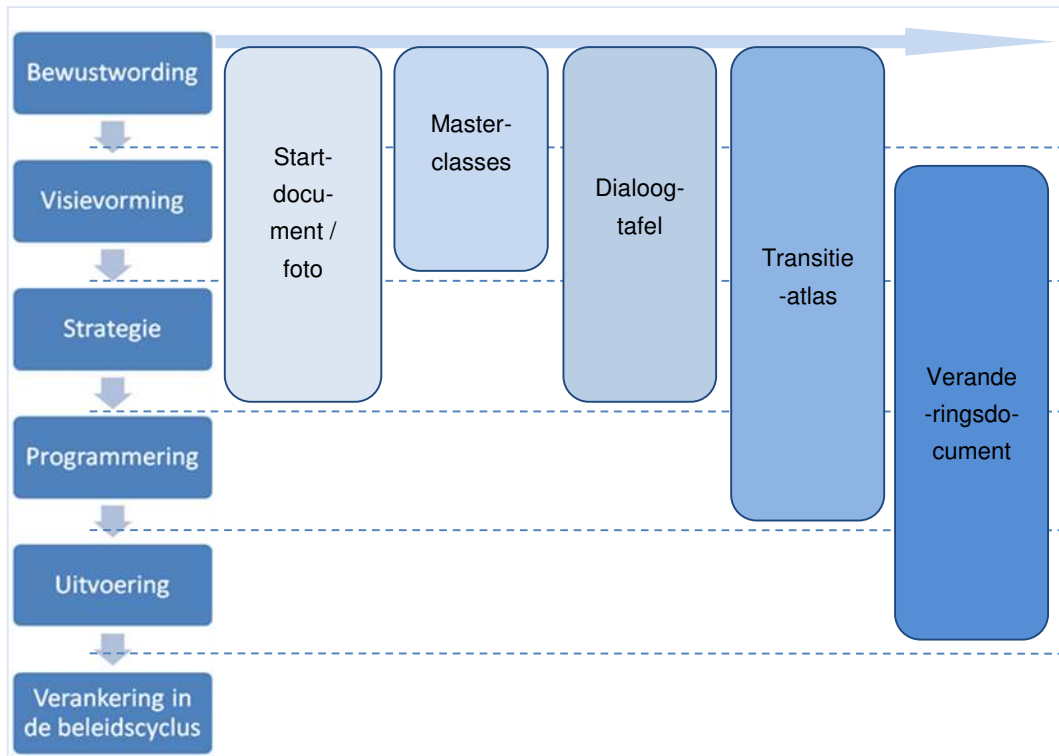
De provincie Zuid-Holland en het Rijk (het Ministerie van BZK) hebben gezamenlijk een strategie opgesteld die toepasbaar is op alle zes (Hoeksche Waard, Alblasserwaard-Vijfheerenlanden,

Krimpenerwaard, Rijnstreek, Voorne-Putten en Goeree Overflakkee) de anticipeerregio's in Zuid-Holland: het anticipatieprogramma. De anticipeerregio's kenmerken zich door een relatief sterke ontgroening (afname van het aantal jongeren) en vergrijzing (toename van het aantal ouderen) en in een aantal gevallen bevolkings- of zelfs huishoudenskrimp. Daarbij is aangegeven dat de provincie en BZK het volgende willen bereiken:

- bewustwording van en discussie over demografische transitie in de regio's;
- lokale vitale coalities op (boven)regionaal niveau;
- vertaling van de gevolgen van demografische transitie in –aanpassingen van het- regionaal beleid, zoals een regionale woon- en leefvisie;
- het starten van de regionale uitvoering van dit nieuwe beleid.
- in het provinciaal beleid een herijking met betrekking tot de beleidsagenda bevolkingsdaling verzorgen om daarmee de complete bewustwording nog eens ten volle onder de aandacht te brengen en tevens de focus op de effecten van bevolkingsdaling op wonen, voorzieningen en economie aangeven.

De rol van de Provincie Zuid-Holland bij het anticiperen op de bevolkingstransitie heeft zij samengevat in de beleidsagenda bevolkingsdaling. Het initiatief ligt vanuit de provincie vooral bij gemeenten. Regio's sturen op hoofdlijnen. In bestaande beleidstrajecten wil de provincie extra aandacht vragen voor vraagstukken rond bevolkingsdaling zoals vergrijzing en reurbanisatie: het is dus geen aanvullend beleid maar het moet vanzelfsprekend betrokken worden bij de uitoefening van bestaande verantwoordelijkheden. De focus ligt op de beleidstrajecten ruimte en wonen voor de zes Zuid-Hollandse regio's.

Op hoofdlijnen kan gezegd worden dat elke anticipeerregio een proces volgt van bewustwording – visievorming – strategie – programmering – uitvoering en verankering in de beleidscyclus. Deze cyclus is in onderstaand schema aan de linkerkant weergegeven:

Met het anticipatieprogramma wordt een proces ingezet dat tot ca. eind 2014 zal lopen. Binnen het programma is een aantal producten en instrumenten beschikbaar gesteld, bedoeld om bewustwording bij de regio's te versterken en stappen te zetten in het proces richting operationele handvatten voor uitvoering en programmering. Deze zijn eveneens in het schema gepositioneerd. Dit zijn:

1. *Startdocument*: foto van demografische gevoeligheid van regionaal beleid.
2. *Dialoogtafel*: (h)erkenning opgaven en smeden samenwerkingsallianties.
3. *Masterclass*: sessie voor raadsleden of bestuurders gericht op bewustwording.
4. *Transitieatlas*: mismatches vraag en aanbod voorzieningen en oplossingsgerichte scenario's en keuzes.
5. *Veranderingsdocument*: programmeren voor uitvoering en intentieovereenkomst.

De regio Goeree-Overflakkee is in bestuurlijk opzicht een bijzondere anticipeerregio, omdat deze sinds 1 januari 2013 feitelijk uit één gemeente bestaat. De gemeentelijke grenzen vallen sinds de herindeling samen met de landsgrenzen van het eiland. De nieuwe gemeentelijke organisatie bevindt zich enerzijds nog in een gewenningsperiode waarin nieuw gemeentelijk beleid moet worden geformuleerd. Anderzijds werkten de voormalige gemeenten Middelharnis, Dirksland, Oostflakkee en Goedereede op diverse

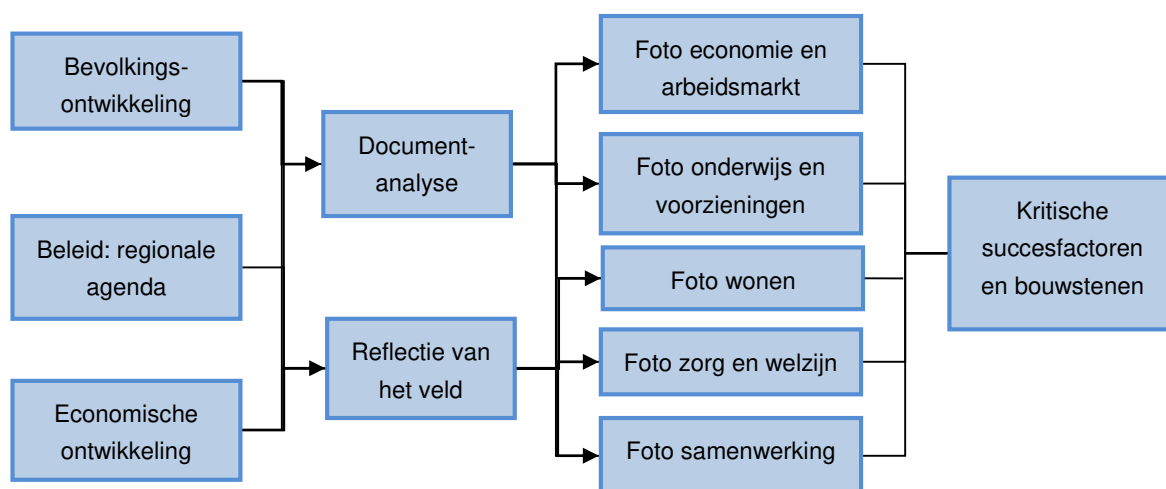
vlakken al samen. Besloten is daarom in ieder geval het eerste product op te stellen: voorliggend startdocument (de Foto). Dit document kan richting geven aan de koers van de regio.

De foto is in november 2013 ambtelijk besproken met de regio. De eerste conceptversie is verrijkt op basis van deze bespreking. In maart 2014 wordt de foto volgens planning bestuurlijk besproken.

De foto

In dit document wordt een eerste analyse gemaakt van de actuele ontwikkelingen in de regio op verschillende beleidsvelden. Dit wordt gerelateerd aan de verwachte demografische transitie: wordt er voldoende rekening mee gehouden, zijn de juiste kansen en bedreigingen in beeld en sluiten de in gang gezette ontwikkelingen aan bij de toekomstige bevolkingssamenstelling?

Deze eerste foto is gebaseerd op bureauonderzoek van door de regio en provincie aangeleverde documenten, dat heeft geresulteerd in ca. 70 (beleids)documenten, visies en onderzoeken. Het document is dus geen uitputtend overzicht van alle beleid in de regio.

Vanwege het korte bestaan van de gemeente zijn er logischerwijs nog niet op elk thema actuele beleidsdocumenten die de gemeente - en daarmee de regio - als geheel afdekken. De fusie heeft ook neerslag op de relevantie van eerdere beleidslijnen zoals opgesteld door de voormalige gemeenten Middelharnis, Dirksland, Oostflakkee en Goedereede. Op basis van enkele overkoepelende documenten, zoals de regionale structuur- en economische visie, is al wel een beeld te geven van elementen voor de toekomst van de regio. Deze beleidslijnen worden in deze foto deels getoetst. Tegelijkertijd kan de foto mogelijk op een aantal vlakken als basis dienen voor een nieuwe toekomstvisie.

Op verzoek van de gemeente zijn daarnaast 11 gesprekken gevoerd met diverse partijen uit de gemeente. Een overzicht van de respondenten vindt u in bijlage 3.

Natuurlijk is de foto niet het begin van een aanpak om te participeren op de bevolkinstransitie. In verschillende beleidsdocumenten van de regio (gemeente) en de provincie wordt al rekening gehouden met de ophanden zijnde demografische transitie. In deze foto zullen de beleidsterreinen economie, wonen, onderwijs en voorzieningen, zorg en welzijn en bestuurskracht en samenwerking verder worden verkend in relatie tot de demografische ontwikkelingen in de regio.

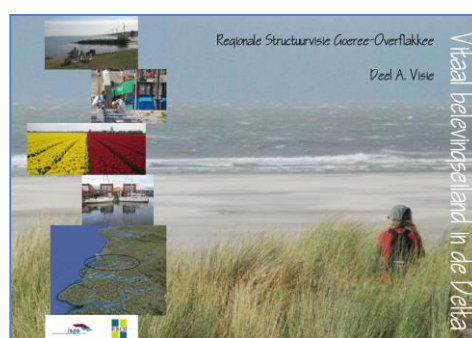
De opbouw van deze foto is als volgt: In hoofdstuk 2 van dit document wordt ingegaan op de huidige stand van zaken in de nieuw gevormde gemeente Goeree-Overflakkee. Hoofdstuk 3 start met de belangrijkste demografische ontwikkelingen in de regio. Vervolgens wordt de opgave op verschillende sectoren toegelicht aan de hand van de kwantitatieve kerngegevens en relevante ontwikkelingen in de sectoren. Ook is per onderwerp een gevoeligheidsanalyse opgenomen, waarin de gevoeligheid van de ontwikkelingen in de sector voor demografische ontwikkelingen wordt gegeven. De resultaten van de interviews komen ook per thema aan bod, in het kader 'reflectie uit het veld'. In de bijlage is een literatuurlijst opgenomen, een bijlage met statistische gegevens en een overzicht van de respondenten.

2. EEN NIEUWE GEMEENTE IN BEWEGING

In 2010 is door de samenwerkende gemeenten een regionale structuurvisie opgesteld met als thema 'Vitaal belevingseiland in de Delta'. Er is geen unaniem draagvlak voor deze structuurvisie en gegeven de gemeentelijke herindeling zal de gemeente Goeree-Overflakkee op korte termijn toewerken naar een nieuwe visie op het eiland. Onderdelen uit voorliggend startdocument kunnen daar wellicht input voor geven. Vooralsnog worden de opgaven en verwachtingen die in de structuur- en economische visie aan bod komen als uitgangspunt voor de toekomst van de regio genomen.

2.1. Structuurvisie Goeree-Overflakkee

De visie zet in op het vergroten van de vitaliteit en de kwaliteit van het eiland, uitgaande van de huidige kernkwaliteiten. Dat betekent niet het ontwikkelen van een nieuw profiel of grootschalige (ruimtelijke) veranderingen van het eiland. Het gaat om het verbeteren van de toeristisch-recreatieve sector en eigenschappen van het eiland integrale gebiedsontwikkeling stimuleren. Er is niet gewerkt met één vaststaand eindbeeld, maar met een 'wenkend perspectief' waar nieuwe functiecombinaties en allianties voor worden gezocht.

Goeree-Overflakkee wil met deze visie uiteindelijk komen tot een projectenprogramma dat concreet bijdraagt aan het vergroten van de vitaliteit en kwaliteit van het eiland. De ontwikkelingssystematiek die hiervoor gebruikt wordt is drieledig. Er wordt gewerkt met:

- A. *Kernenprofilering* voor gericht versterken van de sociaaleconomische vitaliteit (leefbaarheid en leefomgeving in de meeste brede zin van het woord).
- B. *Kansenkaart voor recreatie en toerisme*, met vooral inspirerende en perspectiefvolle zones, locaties en thema's.
- C. *Landschapskwaliteitskaart* met daarin waardevolle identiteitsbepalende elementen, structuren en gebieden.

De ontwikkelingssystematiek wordt gebruikt om mogelijke projecten te beoordelen. De projecten zullen moeten bijdragen aan het oplossen van de kernopgaven en het vergroten van de kernkwaliteiten:

Kernopgaven

- Een duurzaam antwoord vinden op de neerwaartse sociaal-economische spiraal.

Kernkwaliteiten

- Openheid op de romp van het eiland, in een agrarisch cultuurlandschap verweven met kreken en omringd door open water.

• Een nieuw langetermijnperspectief bieden voor belangrijke herstructureringsopgaven in verschillende kernen: ○ het opknappen van verouderde openbare ruimtes in woongebieden en bedrijventerreinen ○ creëren van de benodigde uitbreidingsruimte voor woningbouw aangrenzend enkele kernen, rekening houdend met de voorzieningenstructuur en behoefte aan woonmilieus voor eerste en tweede woningen en de mogelijke additionele behoefte a.g.v. aanleg 2^e maasvlakte • Bekendheid en verbeteren. • Inrichting van het landschap met instandhouding van een duurzame landbouw, rekening houdend met de gevolgen van o.a. externe verziltingsdruk • De bereikbaarheid en doorstroming waarborgen • Bijdragen aan een veilig en duurzaam watersysteem. • Zorg dragen voor de totstandkoming van een duurzaam en werkende zoetwatervoorziening op het eiland.	• Hoge ruimtelijke kwaliteit van de Kop van Goeree door een grote afwisseling van natuur, recreatie en dorpsbebouwing. • Havenkanalen en havengebieden. • Authentieke ringdorpen. • Ligging in de Delta met volop watersportmogelijkheden.

De regio hoopt met de visie projecten te stimuleren die bijdragen aan 14 strategische hoofdlijnen:

- Verbetering ruimtelijke kwaliteit en identiteit van de kernen
- Waarborging van de sociaal-economische vitaliteit door gecombineerde ontwikkeling van woningen en woonmilieus, een goede zorgstructuur en winkelveorzieningen. Zo mogelijk met combinaties van functies.
- Uitbouw en diversificatie van toeristische en recreatieve voorzieningen (verblijf, horeca, attracties).
- Creëren vaarverbinding Halskanaal incl. recreatieve functies
- Ondernemersklimaat verbeteren door relatie met kennisinstututen en aantrekken nieuwe bedrijvigheid i.s.m. naburige regio's.
- Combinatie zorg-wonen-recreatie verbeteren en zo zorginfrastructuur verder verbeteren, evt. i.s.m. naburige regio's
- Bereikbaarheid op peil houden
- Uitvoeren landschapsontwikkelplan
- Bestaande natuurgebieden en landelijk gebied meer toegankelijk maken voor recreanten;
- Handhaving van een duurzame landbouw met een goede zoetwatervoorziening en ruimte voor schaalvergroting, verbreding (groene en blauwe diensten) en productvernieuwing.
- Bereiken van een duurzaam watersysteem

- Innovatie en (recreatieve) knooppuntontwikkeling van het visserijcluster
- Versterkte inzet op duurzaamheid, vooral door investeringen in het leveren van schone energie
- Versterking van belevingsaspecten van het eiland

2.2 Regionale Economische visie 2007-2020 ‘Eigen wijze groei’

In 2007 heeft Buck Consultants in opdracht van het Intergemeentelijk Samenwerkingsverband Goeree-Overflakkee (ISGO) een regionale economische visie voor het eiland opgesteld. Daarin wordt de ambitie geuit op basis van de kernkwaliteiten van de bevolking en omgeving Goeree-Overflakkee op haar eigen manier economisch te laten groeien. Het gebied kan zo vitaal gehouden worden en de sociale samenhang en omgevingskwaliteiten worden verbeterd. Vernieuwing van denken en doen staat centraal.

In 2020 zal het eiland op basis van haar kernkwaliteiten ruimte, natuur en water, rust en kust een extra economische dynamiek gecreëerd hebben, zodat het als vitaal eiland werk biedt aan het grootste deel van de beroepsbevolking, meer regionaal inkomen haalt uit bedrijvigheid en toerisme dat afkomt op de sterke culturele (inclusief arbeidsmarkt-) en omgevingskwaliteiten, en positief bekend staat om zijn kernkwaliteiten en sterke samenwerking tussen alle betrokkenen. De economische visie is daarmee integraal van aard: het gaat om innovatie en ondernemerschap en bedrijvigheid en verbetering van voorzieningen voor toerisme en recreatie, maar ook om het versterken van de basiskwaliteit wonen, die dient als economische drager. Dat kan alleen als de bereikbaarheid op peil wordt gehouden en ruimte aan bedrijvigheid wordt geboden.

Destijds was het doel dit in samenwerking tussen de gemeenten te doen, inmiddels tot uiting gekomen in de herindeling. Bedoeling was ook samenwerking te zoeken met andere partijen zoals bedrijven en hogere overheden. Naast deze verandering in *doen*, is volgens de visie vernieuwing van *denken* nodig: met name door economische groei meer centraal te stellen. De vraag is hoe up-to-date deze ambities anno 2013 nog zijn en zo ja, of Goeree-Overflakkee zich op de juiste weg bevindt richting het realiseren van deze ambities voor 2020.

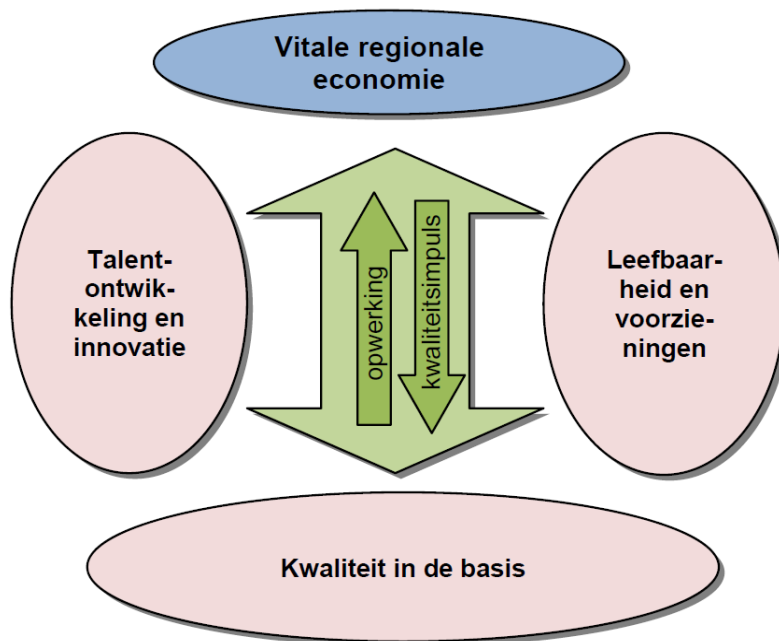
2.3 Integraal ruimtelijk programma Goeree-Overflakkee

In 2013 is het integraal ruimtelijk programma Goeree Overflakkee vastgesteld met als doel nieuwe economische impulsen te creëren om de sociale en economische vitaliteit van het landelijk gebied inclusief dorpen en kernen te versterken en te behouden. Dit ruimtelijk programma vindt zijn weerslag in de diverse beleidsterreinen en dient als ruimtelijk kader voor de ontwikkeling van de regio.

2.4 Economische Motor

De gemeente wil gegeven de structuurvisie en de economische visie, de potenties van het gebied optimaal benutten. Vanwege de nadruk die in deze stukken ligt op een zekere economische ontwikkeling zal als hulpmiddel voor de foto van de regio een economisch denkmodel worden gebruikt. Door het vigerende beleid en de ontwikkelingen aan te leggen tegen het denkmodel kunnen de ontwikkelingen in

samenhang worden gezien. Het model is ontleend aan het essay 'Wie neemt het op voor de stedelijke economie?' in 2010 door Public Result opgesteld in opdracht van het toenmalige ministerie van VROM. De relaties en aannames in het denkmodel zijn destijds door diverse wetenschappers getoetst.

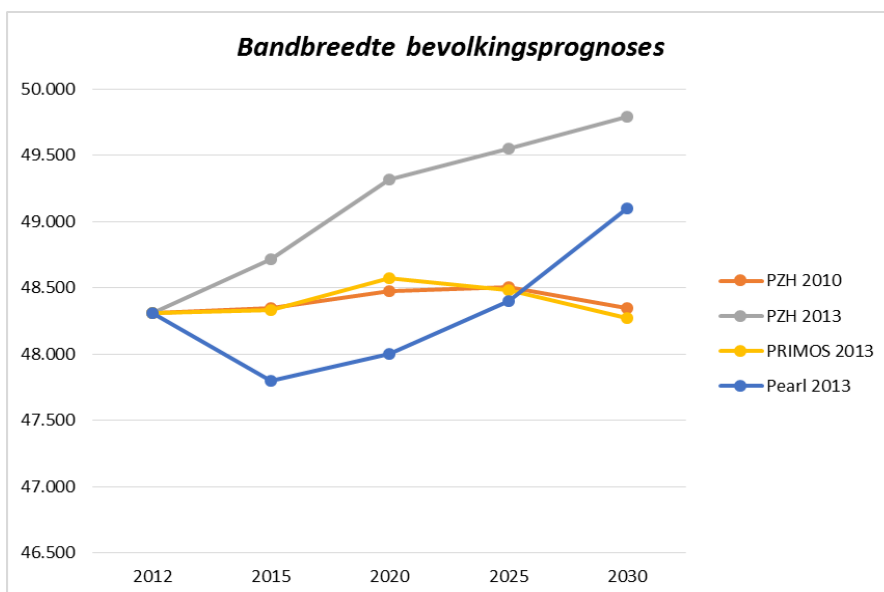
Het gaat in dit model om de samenhang tussen een sterke economische structuur, een veilige en leefbare basis en een aantrekkelijke omgeving om te wonen, werken, leren en recreëren. Een positieve spiraal (opwerking en kwaliteitsimpuls) wordt vanuit een sterke basis gerealiseerd door in te zetten op verbeteren van het vestigingsklimaat: talentontwikkeling en innovatie en leefbaarheid en voorzieningen. Een stad of regio zal daarbij ondersteund worden als er sprake is van een hoge basiskwaliteit met sterke sociale structuren en een veilige leefomgeving.

Het model laat zien dat een gebied dat zich economisch wil ontwikkelen, ook in moet zetten op andere elementen en zo randvoorwaarden creëren, die zo belangrijk zijn om de economische ontwikkeling kracht bij te zetten en op een vruchtbare bodem te laten plaatsvinden.

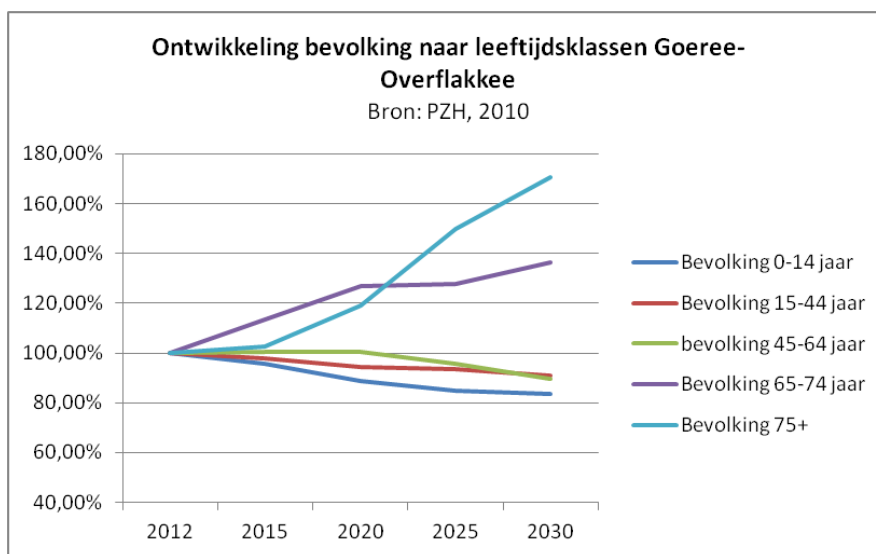
3. ANALYSE VAN DE REGIO

3.1 Demografie

- De regio krijgt te maken met een sterke vergrijzing: de categorie 75+ zal van 2012 tot 2030 met zo'n 70% stijgen; de categorie 65-74 met zo'n 40% (provinciale prognoses). CBS/Pearl prognoses naar leeftijd op gemeentelijk niveau zijn niet beschikbaar. Voor de 65-74 jarigen is dat ca. 10 procentpunt meer dan voor heel Nederland wordt voorspeld; voor de 75+ ers ligt dat ongeveer gelijk aan de CBS-prognoses uit 2013.
 - De regio ontgroent: het aantal kinderen (0-14 jaar) neemt met 18% af in de periode 2012-2030. De sterkste daling doet zich voor tot 2020 (provinciale prognoses). Voor Nederland als geheel is deze daling slechts 4% (CBS prognoses 2013).
 - De potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) daalt volgens provinciale prognoses in de periode 2012-2030 met ca. 10%. Voor Nederland als geheel is deze daling slechts 5% (CBS prognoses 2013).
- Er zijn verschillende prognoses van de bevolkingsontwikkeling in op Goeree-Overflakkee beschikbaar. De prognoses lopen uiteen van een groei van ca. 1.500 inwoners (PZH 2013); ongeveer een stabilisatie van het aantal inwoners (Pearl 2013) en een lichte daling (PZH 2010, Primos en PEARI 2013). Verklaring voor deze verschillen zit met name in de lagere sterfte, wat leidt tot iets hogere inwonertallen.
 - Verschillende krachten spelen op dit moment op elkaar in: een achterblijvende woningbouw in de steden waardoor jongeren 'in de regio' wellicht langer thuis blijven wonen, een moeilijke woningmarkt en de toenemende (gezonde) levensverwachting. Vanwege de uiteenlopende prognoses lijkt het verstandig te werken met een bandbreedte van de demografische ontwikkeling in de regio, met daarbij als leidraad de provinciale bevolkings- en woningbehoefteprognose (2013).

- In de CBS-prognoses uit 2010 en de Provinciale prognoses uit 2010 is zichtbaar dat de regio Goeree-Overflakkee vergrijsd en ontgroent, net als de andere anticipeerregio's. De CBS-prognose uit 2013 toont dat de grijze druk in Goeree-Overflakkee 32,5 is, ten opzichte van 28,0 gemiddeld in Nederland. De ontgroening (CBS 201) is een stuk sterker dan in Nederland als gemiddeld, maar minder sterk dan in sommige andere anticipeerregio's.

- De bevolkingsdichtheid is in de regio erg laag (zie onderstaande tabel), dit kan het relatief lastig maken met de problematiek van bevolkingstransitie om te gaan, bijvoorbeeld als het gaat om de bereikbaarheid van voorzieningen.

Bevolkingsdichtheid Nederland, Zuid-Holland, Goeree-Overflakkee (2012)	
	Aantal personen per km ²
Dirksland	153
Goedereede	160
Middelharnis	297
Oostflakkee	139
Nederland	496
Zuid-Holland	1.265

- Er komen meer ouderen in de regio, maar de positie van de oudere verandert ook. Het Tympaan Instituut (2011) noemt het gunstig dat de voorwaarden voor maatschappelijke participatie van ouderen de afgelopen jaren zijn verbeterd. Zo hebben ouderen een langere gezonde levensverwachting, stijgt het opleidingsniveau van ouderen en ook het besteedbaar inkomen ontwikkelt zich positief.

- Wanneer wordt gekeken naar vestiging en vertrek van de voormalige gemeenten, valt op dat Goedereede tussen 2005 en 2012 elk jaar een negatief vestigingsoverschot kende, met gemiddeld ongeveer 70 bewoners per jaar. Het saldo in Dirksland en Oostflakkee varieerde sterk, maar beide gemeenten komen uit op een gemiddeld licht negatief saldo (<10 bewoners p.j.). Het migratiesaldo in Middelharnis was gemiddeld positief in deze periode met ca 75 bewoners.
- De Rekenkamercommissie Goeree-Overflakkee (RCGO, 2013) heeft met de regionale Rabobank, KvK, woningcorporatie en gemeente gesproken over de demografische ontwikkelingen op Goeree. Enkele gesprekspartners hebben het vermoeden uitgesproken van 'kwalitatieve' krimp: het wegtrekken van hoger opgeleiden. Het gebrek aan banen voor hen zou hieraan deels debet zijn. De rekenkamer heeft deze vermoedens niet kunnen staven met kwantitatief onderzoek. Cijfers over het gemiddelde opleidingsniveau van de bevolking op Goeree-Overflakkee herbergen geen eenduidige conclusie en de sociaal-economische status van bewoners op het eiland is de afgelopen jaren juist toegenomen en lag vanaf 2006 boven het landelijk gemiddelde.
- Vergeleken met de rest van de Provincie Zuid-Holland vallen in de anticipeerregio's de volgende zaken op:
 - De bevolkingsontwikkelingen zijn sterker in de plattelandsgemeenten dan gemiddeld in Zuid-Holland. Het aantal 65-plussers neemt sterker toe en het aantal 0-17-jarigen en 20-64-jarigen neemt sterker af. (Tympan 2013)
 - Het vertreksaldo doet zich met name voor in de jongere leeftijdsklasse dit is ook een gegeven voor de toekomst. Gemeenten zonder HBO- of WO-opleiding verliezen jongeren en zullen eerder met bevolkingskrimp te maken krijgen. (Companen 2009)
 - De provincie (2010) voorziet ook in de toekomst negatieve binnenlandse migratiesaldi voor de anticipeerregio's. Ook zullen juist in de landelijke gemeenten van Zuid-Holland de gezinnen snel verdunnen, door de vergrijzing. (Provincie, Nota Bevolkingsprognoses 2010)

3.2 Economie en arbeidsmarkt

- Het Bruto Regionaal Product van de COROP-regio Groot Rijnmond liep de afgelopen jaren gelijk aan de ontwikkeling in Nederland.
 - Het aantal huishoudens met een uitkering is met 23,2 % in de COROP-regio hoog. Het aantal personen met een uitkering in de regio Goeree-Overflakkee is volgens meest recente cijfers (2011) ruim 2.500. Het kent de afgelopen jaren een grillig verloop (+/- 10%).
 - De zorgsector is verantwoordelijk voor 22% van de banen in Goeree Overflakkee, tegenover 15% van de banen in Nederland als geheel. Zorginstelling CuraMare biedt werk aan 2.000 professionals. Er zijn verder relatief veel banen in de horeca en agrarische sector en weinig in de sectoren onderzoek en informatie & communicatie. Er zijn 1.900 banen in de detailhandel (DTNP 2013)
 - Het aantal oprichtingen van bedrijven is de laatste jaren gedaald en het aantal opheffingen gestegen.
 - De economische groei van het COROP-gebied is de afgelopen jaren ongeveer gelijk aan dat van Nederland.
 - De potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) daalt volgens provinciale prognoses in de periode 2012-2030 met ca. 10%. Voor Nederland als geheel is deze daling slechts 5% (CBS prognoses 2013).
 - In Goeree Overflakkee waren december 2012 zo'n 17.700 banen. In de voormalige gemeente Middelharnis is de grootste concentratie banen, met ca. 8.000.
 - De uitgaande pendel is relatief groot (CBS): een kleine 40% van de 20.000 werknemers werkt buiten de regio, met name in de omgeving Rotterdam maar ook in Voorne-Putten, de Hoeksche Waard, Gouda en West-Brabant. De ruim 17.000 banen worden voor een klein deel (2.500 banen) opgevuld door inkomende pendel, uit Schouwen-Duiveland en Voorne-Putten.
-
- Goeree Overflakkee maakt onderdeel uit van de COROP-regio Groot Rijnmond, met ruim 660.000 banen het op twee na grootste COROP gebied van Nederland. In Goeree Overflakkee waren december 2012 zo'n 17.700 banen.
 - De statistische economische verkenning van de Provincie Zuid-Holland laat de volgende kenmerken zien:
 - verhouding arbeidsplaatsen / beroepsbevolking is in Goeree-Overflakkee is ca 0,58
 - In vergelijking met de rest van de provincie is de werkgelegenheid in de sector gezondheidszorg erg groot in Goeree (ca. 23% tegenover ca. 17%)
 - De groei van het aantal banen de afgelopen 25 jaar lag ongeveer op het gemiddelde van Zuid-Holland. Met name de gezondheidszorg droeg hieraan bij. Opvallend is dat het aandeel voor recreatie laag is.
 - Verwacht wordt dat na 2020 de beroepsbevolking weer gaat verjongen.
 - Volgens factsheets van de KvK (2011) zijn de banen in de regio als volgt geografisch verdeeld:
 - Dirksland: 2.760 banen en 453 bedrijven (laatste cijfer is uit 2006), waarvan 393 zzp 'ers.
 - Goedereede: 4.190 banen en 1.093 vestigingen, waarvan 593 zzp 'ers
 - Middelharnis: 7.360 banen en 1.306 vestigingen, waarvan 863 zzp 'ers
 - Oostflakkee: 1.930 banen en 927 vestigingen, waarvan 564 zzp 'ers.

- Volgens de provinciale prognoses (Tympan Instituut 2013) neemt het aantal banen in het basisonderwijs tot 2015 af met 16 fte, oftewel 22 personen.
- De Kernkaart Werk en Bijstand (obv CBS-gegevens) geeft aan dat het aandeel jongeren in de bijstand al een aantal jaar hoger is dan elders:
 - Dirksland: 20% in 2011 – tegenover Nederland 10% en Rijnmond 10% (2012 onbekend)
 - Goedereede en Oostflakkee: ieder 14% in 2012 - tegenover Nederland 9% of Rijnmond 8%
 - Middelharnis: was 22% in 2011 in 2012 gedaald naar 14%
- In de regionale structuurvisie (2010) wordt aangegeven dat het Goeree Overflakkee ontbreekt aan krachtige economische motoren en –dragers en dat bovenregionale vraag en investeringen vrijwel afwezig zijn. De Kop van Goeree Overflakkee (voormalige gemeente Goedereede) vormt hierop volgens de visie op gebied van wonen en recreatie een kleine uitzondering. Om verdere verschraling te voorkomen wil de regio inzetten op toerisme en recreatie en wooneconomie (huisvesting nieuwe doelgroepen op bijzondere locaties en economische spin-off daarvan).
- In 2010 is het Innovatieplatform GO opgericht, bestaande uit marktpartijen en maatschappelijk ondernemers. Doel van het platform is de economie van het eiland op een duurzame manier te versterken en het vertrouwen in een gezonde toekomst borgen door een gemeenschappelijke visie te ontwikkelen. In 2011 heeft het IPGO haar inzichten gepresenteerd in het rapport 'Aangenaam Goeree-Overflakkee, waarna het platform is opgeheven. Het is aan de bestuurders om uitvoering te geven aan de stappen, aldus het platform. Het platform heeft geconstateerd dat de economie van de regio achterblijft bij die van andere regio's, dat de werkgelegenheid afneemt en bovendien te eenzijdig is gebaseerd op MBO-niveau. Een negatieve spiraal dreigt doordat jongeren wegtrekken en het voorzieningenniveau verder afneemt. Daarom heeft het de ambitie geformuleerd dat in 2025 het aantal arbeidsplaatsen is toegenomen naar 20.000 en er meer banen op verschillende niveaus zijn. Ook het woonklimaat zal dan verbeterd moeten zijn: het beste woonklimaat van de delta vanwege de ligging, de natuur, de goede voorzieningen en het bijzondere woningaanbod. Verschillende sectoren bieden volgens het innovatieplatform kansen om het aantal banen te laten groeien:
 - Landbouw, door de stijgende voedselprijzen en de zeer vruchtbare zeeleiggrond.
 - Visserij, door duurzame innovatie.
 - Energie-eiland van de toekomst.
 - Technologie en hoogwaardige service. Er is een aantal bovenregionaal actieve bedrijven in lichte, industriële productie en service, kennis en creatieve bedrijvigheid. Het vestigingsklimaat voor dit soort bedrijven kan verbeterd worden (bereikbaarheid, aansluiting onderwijs, glasvezel, e.d.)
 - Nieuwe wooneconomie: nieuwe woonconcepten voor koopkrachtige consumenten.
 - Toerisme: clusteren en kansen creëren, watersport.
 - Hoogwaardige zorg: groeipotentie dankzij vergrijzing en veranderende levensbehoeften.
 - Specialisten met (inter)nationale faam: Tieleman Keukens, Zeelenberg Architectuur

Het innovatieplatform heeft concrete ambities verbonden aan de verschillende sectoren, in termen van volume- en waardegroei voor 2025. Streven is een gezonde en duurzame groei, bijvoorbeeld door in de zorgsector te streven naar meer omzet en werk door een toename van hoogwaardige diensten door specialisten of 'wellness'. De volumegroei in onderstaand schema heeft betrekking op de productiecapaciteit (bijv. aantal bedden in zorg, aantal kenniswerkers in de technologie, aantal hectares in landbouw, slaappleatsen in toerisme, windturbines in energie etc.); de waardegroei heeft betrekking op de netto-opbrengsten per capaciteitseenheid, dus omzet per kenniswerker, zorgdag, slaappleats, turbine etc.

Sector/thema	Volumegroei	Waardegroei
Landbouw/Visserij	- 10%	+ 75%
Duurzame Energie	+ 50%	+ 200%
High Tech Industrie	+ 50%	+ 100%
Wooneconomie ⁽¹⁾	+ 10%	+ 30%
Toerisme/watersport	+ 15%	+ 150%
Zorg	+ 35%	+ 75%
Specialisten	+ 100%	+ 150%

- Om innovatie op het eiland te stimuleren is onlangs in samenwerking tussen de Provincie en de gemeente het 'Innovatieteam' opgericht. Het is de bedoeling dat alle partijen op het eiland (bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners) hier hun ideeën kwijt kunnen om vervolgens gezamenlijk de economie, de leefbaarheid en de duurzaamheid op het eiland een impuls geven. Het innovatieteam ondersteunt goede initiatieven organisatorisch en financieel.
- De regionale structuurvisie zet ook in op het verbeteren van de kwaliteit en herstructurering van 7 bedrijventerreinen in de regio (80 ha.). Bedrijvenpark Oostflakkee komt in aanmerking voor de opvang van evt. bovenregionale vraag. Tot 2025 is het niet nodig nieuwe bedrijventerreinen aan te leggen op het eiland. De regio acht het om de lokale economie aan te wakkeren noodzakelijk met name de clusters en activiteiten met bovenlokale effecten in kaart te brengen en door te ontwikkelen. Het gaat om:
 - Detailhandel: ontwikkelruimte niet-dagelijkse detailhandel benutten, b.v. voor retailcentrum watersport.
 - Duurzame energie: indien meer windturbines worden geplaatst gebeurt dit bij voorkeur met spin-off naar de lokale gemeenschap. Ook het aantrekken van een onderhoudsbedrijf behoort tot de mogelijkheden.
 - Landbouw: schaalvergroting en activiteiten rond natuur en recreatie. Evt. uitbreiding glastuinbouw in de regio, onder voorwaarde dat lokale arbeidskrachten worden aangetrokken.
 - Grote bedrijventerreinen: met name om logistiek en maakindustrie te kunnen vestigen.
 - Toerisme: bereiken kritische massa aantal en ha voorzieningen om de sector stuwend te laten zijn.
 - Visserij: uitbouw van het economisch cluster, dat met name rond Stellendam geconcentreerd is.
 - Zorg.

- De regionaal-economische visie voor Goeree 2007-2020 (Buck, 2007) geeft aan dat kansen en sterke punten van de regio zijn:
 - Een diverse economische structuur met sterke sectoren en bedrijven, een (destijds) gestage groei van het aantal gevestigde bedrijven. Er zijn ook kansen voor de versterking van het innovatievermogen.
 - In de nabijheid zijn grote werkgelegenheidsconcentraties. Er is een hoog arbeidsethos in de regio.
 - Er is weinig congestie en een aantrekkelijke woon- en leefomgeving.

Zwakten / bedreigingen zijn:

- Weinig echte groeiclusters in de regionale economie, een hoge uitgaande pendel.
 - Afwezigheid van middelbaar en hoger onderwijs
 - De gemiddelde toegevoegde waarde per werknemer ligt laag.
- De regionaal-economische visie uit 2007 herbergt een groeiambitie: de groei wordt vooral gezocht in het bieden van mogelijkheden voor bedrijven en mensen die de drukte van o.a. de Randstad willen ontstijgen. Specifiek worden de volgende doelen geformuleerd:
 - Stimuleren van economische dynamiek, zodat meer regionaal inkomen en werkgelegenheid wordt gecreëerd.
 - Optimale ontwikkeling en inzet van het arbeidspotentieel, zodat bedrijven zoveel mogelijk in hun arbeidsvraag worden voorzien en werkzoekenden aan het werk komen.
 - Optimalisering van de bedrijfsomgeving, door een tijdig en adequaat aanbod van werklocaties en behoud van een goede bereikbaarheid.
 - Behoud en versterking van de kwaliteiten van de woon- en leefomgeving, inclusief woningaanbod, voorzieningenniveau en groene en blauwe kwaliteiten. Voor het landschap wordt daarbij voortgebouwd op de in het Landschapsonwikkelingsplan (LOP) ingezette lijnen.
 - Verdere verbetering van de samenwerking tussen de 4 gemeenten onderling en tussen overheid, bedrijfsleven, onderwijs en andere betrokkenen.
 - Verbetering van de gemeentelijke dienstverlening aan bedrijven en instellingen.
 - Beoogd wordt de doelen te bereiken door in te zetten op:
 - Ondernemend en innovatief
 - Toeristisch aantrekkelijk
 - Wonen als economische drager
 - Ruimte voor bedrijvigheid
 - Bereikbaar Goeree-Overflakkee
 - Promotie en regiomarketing
 - De ambitie van Goeree-Overflakkee is het eiland energieneutraal te laten zijn in 2030. De ambitie is het energieverbruik op Goeree terug te dringen met 1,2 petajoule naar 3 petajoule en de

energieproductie op te voeren van 0,9 petajoule naar 3,5 petajoule. Verwacht wordt dat deze ambitie zal leiden tot een extra 90 fte directe werkgelegenheid in de regio in 2030. In dit kader wordt ook ingezet op het potentieel aan jonge arbeidskrachten dat op Goeree-Overflakkee zijn beroepsopleiding volgt beter te benutten. Het kan grote kansen bieden voor de lokale werkgelegenheid en vitaliteit als deze vaklieden in sp  in een lokaal duurzame maakindustrie/bedrijvigheid werkzaam kunnen zijn.

- Uit gesprekken met de Rekenkamer (RCGO, 2013) blijkt dat overheid, middenveld en bedrijfsleven in de regio allen een gering aanbod aan werk voor hoger opgeleiden signaleren op het eiland. Dit heeft deels te maken met de regionale cultuur, waarin lang doorstuderen niet wordt gestimuleerd. Positief vinden de partijen de geringe werkloosheid ondanks het klein aantal banen in de regio.
- De provincie concludeert in haar beleidsvisie regionale economie 2012-2025 dat in geheel Zuid-Holland er een tekort is aan mensen met een goede technische vakopleiding, zelfs in tijden van crisis.
- De Provincie Zuid-Holland (2013) concludeert in hun statistische economische verkenningen dat de anticipeergebieden van Zuid-Holland het economisch in verhouding niet slecht deden de afgelopen 25 jaar: de werkgelegenheid is er iets sneller gegroeid dan in Zuid-Holland gemiddeld. Het gaat met name om de zorgsector.
- Door de provincie Zuid-Holland is het onderzoeksprogramma 'Weerbare regio' opgezet. In de deelrapportage 'Skill-gerelateerdheid in de arbeidsmarkt in Zuid-Holland' is onderzocht in welke mate bedrijfstakken in de provincie Zuid-Holland, in haar stedelijke regio's en in haar clusters, skill-gerelateerd zijn. Skill-gerelateerde bedrijfstakken zijn bedrijfstakken die soortgelijke vaardigheden vereisen. De aanwezigheid van skill-gerelateerde activiteit in een regio levert drie voordelen op:
 - De arbeidsmarkt waaruit bedrijfstakken kunnen putten is ruimer naarmate er meer gerelateerde bedrijvigheid in de regio aanwezig is. Immers, de vaardigheden die in gerelateerde bedrijfstakken worden gebruikt, zijn ook toepasbaar in de eigen bedrijfstak. Hierdoor wordt het eenvoudiger geschikt personeel te vinden en profiteren bedrijven uit gerelateerde bedrijfstakken over en weer van elkaars investeringen in het lokaal aanwezige menselijk kapitaal.
 - De werknemers kunnen bij economische tegenspoed in een bedrijfstak een baan binnen de regio vinden die soortgelijke vaardigheden vereist als hun oude baan. Dit verkleint de kans dat menselijk kapitaal uit de regio verdwijnt.
 - Doordat skill-gerelateerde bedrijfstakken soortgelijke, maar toch andere kennis bezitten, faciliteert hun aanwezigheid de uitwisseling van complementaire kennis in de regio. Dit vergroot het leer- en innovatievermogen van de plaatselijke bedrijven.

Uit het onderzoek blijkt dat Zuid-Holland een gediversifieerde economie is met vele verschillende specialisaties. Het arbeidsmarktprofiel is complexer dan bijvoorbeeld het profiel van de noordvleugel van de Randstad. De noordwestelijke kant met de stedelijke regio's Leiden en Den Haag/Delft heeft een economie die vooral gericht is op zakelijke dienstverlening, terwijl de zuidelijke en zuidoostelijke kanten belangrijke specialisaties in scheepvaart en zwaardere industrie vertonen.

- Hoewel Goeree-Overflakkee in dit onderzoeksprogramma vooralsnog met name een verzorgende rol richting de rest van Zuid-Holland lijkt te hebben, is het voor toekomstige economische ambities relevant de aanbevelingen uit het onderzoeksprogramma in ogenschouw te nemen:
 - Maak gebruik van de bestaande kracht van de regio
 - Benut kansen voor complementariteit
 - Houd rekening met skill-gerelateerdheid in arbeidsmarktbeleid dat zich richt op de krimpende clusters
 - Beschouw het noordwesten van de provincie als deel van de arbeidsmarkt van de noordvleugel en vice versa
 - Onderzoek de rol die architecten- en ingenieursbureaus in de regionale economie spelen
 - Betrek de skill-gerelateerde bedrijfstakken bij beleid dat zich richt op de vier clusters ('logistiek', 'water & delta technologie', 'life & health sciences' en 'greenport')
 - Onderzoek de mogelijkheden om de benoemde raakvlakken tussen de clusters te benutten

- De conjunctuurenquête Zuid-Holland (Q1 2013) van de Kamer van Koophandel laat zien dat:
 - Ondernemers in Zuid-Holland waren in het vierde kwartaal 2012 minder negatief dan de ondernemers in de rest van Nederland.
 - In alle sectoren is het aantal ondernemers dat een verbetering verwacht kleiner dan het aantal dat een verslechtering verwacht. In de bouwsector blijven de ondernemers bijzonder negatief
 - Zuid-Hollandse bedrijven in het merendeel van de sectoren verwachten een daling van het aantal werknemers. In de sectoren landbouw en groothandel verwachten eerder meer ondernemers een toename dan een afname. De bouwsector en de sector vervoer, opslag en communicatie verwacht een afname. In deze sectoren was het aandeel ondernemers dat een afname verwacht nog nooit zo groot.
 - In alle sectoren, maar vooral in de bouwsector, is de investeringsbereidheid laag.
 - Alleen in de sectoren detailhandel en vervoer, opslag en communicatie nam de winstgevendheid voor meer ondernemers toe dan af. Vooral in de bouw- en landbouwsector nam de winstgevendheid voor een groot deel van de ondernemers af. In de landbouwsector ontwikkelde de winst zelfs slechter dan in de bouwsector.

- Met de beleidsvisie Regionale Economie van de provincie zet zij in op drie hoofdlijnen:
 1. Uitvoering economische agenda Zuidvleugel
 2. Afstemmen vraag en aanbod werklocaties (ruimtelijk mogelijk maken van voldoende kwalitatief goede vestigingsmogelijkheden voor bedrijven)
 3. Stimuleren en faciliteren van duurzame energie (wind, warmte en biomassa)
 De provincie zet hiervoor € 130,75 miljoen aan financiële middelen in.

- Onder de naam Energieke Regio is in maart 2013 een pilotproject gestart, dat energiebesparing en de mogelijkheden van lokale opwekking van duurzame energie op Goeree-Overflakkee stimuleert. Het is een samenwerking tussen de lokale Rabobanken, een architectenbureau, het Ministerie van Infrastructuur en Milieu en de gemeente Goeree-Overflakkee Resultaten daarvan zijn tot nu toe:

- Van de benaderde bedrijven en instellingen is ca. 80% deelnemer geworden. Zelfs buiten de regio (Hoeksche Waard, Zeeland, Rotterdam, regio Gouda) zijn bedrijven betrokken.
 - Binnen vier maanden is voor ca. 500.000 kWh per jaar aan zonnestroominstallaties aanbesteed.
 - Bij veel deelnemers worden besparingsmogelijkheden van 10 tot 20% van hun energieverbruik gevonden.
 - Enkele deelnemers gaan per jaar meer dan €10.000 minder voor hun vastrecht betalen (de vaste kosten voor levering en transport van energie).
 - Voor het in kaart brengen en oplossen van (binnen)comfortproblemen bestaat veel waardering.
- Het project OKE (Ondernemersvereniging Goedereede Kiest Energiebewust) is een zusterproject van Energieke Regio en zet in op collectief inkopen en investeren van energie en onderzoek naar energiebesparing door bedrijven in Goedereede.
- Positief voor de ambities uit de regionale structuurvisie rond duurzame energie is het in september 2013 overeengekomen landelijke energieakkoord (SER, 2013). Hierin is onder meer overeengekomen dat het aandeel van hernieuwbare energieopwekking (nu ruim 4 procent) verhoogd wordt naar 14 procent in 2020 en naar 16 procent in 2023. Wind op land en lokale energieopwekking vormen hier onderdeel van. Ook wordt het vormen van decentrale energiecorporaties gestimuleerd. Een andere pijler is energiebesparing bij bedrijven en huishoudens.
- De Provincie Zuid-Holland en de gemeente zijn eind 2012 overeengekomen dat er onder voorwaarden 260 MW aan windenergie kan worden gerealiseerd op Goeree-Overflakkee. Er wordt nu een onafhankelijk onderzoek naar de milieu- en omgevingseffecten uitgevoerd. (provincie Zuid-Holland, 2013)
- Het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer (2011) signaleert een aantal knelpunten op het eiland Goeree Overflakkee:
 - Oostwaarts vermindert het aanzien, neemt het voorzieningenniveau af en ontbreekt economische ontwikkeling. Dat komt volgens de rekenkamer doordat de slechte waterkwaliteit een negatieve invloed heeft op de ontwikkelingsmogelijkheden van toerisme en recreatie, en doordat het gebied in beeld is als overloopgebied voor de kassen uit het Westland, wat onzekerheid geeft.
 - De welvaart op 'de Kop van Goeree' wordt bedreigd. Dit deel van de regio is het meest welvarend door het toerisme, maar de toeristische en recreatieve voorzieningen zijn eenzijdig en verouderd.
 - De agrarische sector en het MKB staan onder druk door verminderde inkomsten en geringe ontwikkelingsmogelijkheden
 - De OV- en autobereikbaarheid is matig
 - Jongeren verlaten Goeree-Overflakkee

- Het Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta 2010-2015 zet in op de ontwikkeling van een zevental subgebieden. Voor Goeree-Overflakkee zijn relevant (in het uitvoeringsprogramma geschetste ideaalbeelden):
 - Het gebied Haringvliet-Hollandsch Diep-Biesbosch, met als belangrijkste ambitie dat deze gebieden in vormen in 2050 een meer natuurlijke riviermonding vormen met een beperkte overgang van zoet naar zout, een hernieuwd getij en veel ruimte voor de natuur en recreatie die daarbij horen.
 - Het gebied Volkerrak-West-Brabant-Oostflakkee wordt weer deels zoutwatergebied. Dorpen en steden krijgen daarmee hun ligging aan de delta terug en er ontstaan goede mogelijkheden voor verdere ontwikkeling van toerisme en recreatie (aanleg van recreatiehavens) en schelpdiervisserij.
 - Grevelingen en Brouwersdam: een getijdencentrale in de Brouwersdam en een jachthaven aan de binnenkant van de Brouwersdam, aan de Noordzeekant een toeristische voorziening voor kitesurfmogelijkheden. Al met al is het een metropolitaan park': uitloopgebied voor Rotterdam, met een woon- en recreatiefunctie.

- Uit de Regioverkenning Tympan Instituut (2012) blijkt dat het aantal wachtenden op een sociale werkvoorziening flink toeneemt. De komst van de Wwnv (op dit moment beoogde participatiewet), de bezuinigingen en de opdracht van het Rijk om de sociale werkvoorzieningen terug te brengen naar een beschutte omgeving, maakt dat in 2012 de contourennota 'Werken naar vermogen – toekomstig beleid en uitvoering Wwnv en Wsw' is opgesteld door de gemeenten Goeree-Overflakkee. Er zal gestuurd worden op doorstroom van Sociale Werkplaatsmedewerkers naar reguliere arbeid. Hiertoe richt de Wegebo – het SW- bedrijf- een leerwerkomgeving in met aandacht voor het aanleren van vaardigheden en kennis, gericht op doorstroom naar buiten. Aanbevolen wordt om onder meer prestatieafspraken te maken met SW-organisaties over de plaatsing van Wsw'ers naar reguliere werkgevers. Deze samenwerking kan georganiseerd middels meerjarenafspraken. Ook wordt aanbevolen bij aanbesteding van gemeentelijke opdrachten vast te leggen dat een deel van de werkzaamheden door Wsw-geïndiceerden wordt verricht en ook zelf een deel van personeelsbudget te besteden aan deze groep.

- In visie op het sociale domein (Goeree-Overflakkee, 2013) wordt aangegeven dat een gezond economisch klimaat met voldoende bedrijvigheid van belang is voor de toeleiding van kwetsbare doelgroepen. Het werken aan een werkgeversbenadering is dan ook een prioritaire opgave.

- Eén van de projecten uit de economische agenda van het zuidvleugelbureau (waar Goeree overigens niet aan deelneemt) heeft betrekking op het Grevelingen Tidal Test Centre (een getij-energiecentrale) in het Grevelingenmeer. Hiervoor is een ingrijpende reconstructies van de Brouwersdam en de Grevelingendam nodig waardoor het Grevelingenmeer weer in verbinding komt met de Noordzee. Er hebben diverse onderzoeken plaatsgevonden naar deze getij-energiecentrale. Belangrijkste uitkomsten ervan zijn dat uitvoering van een getijcentrale een unieke, kansrijke combinatie oplevert van functies die effectief waterbeheer (kwalitatief en kwantitatief) koppelt aan het opwekken van

duurzame energie en een toeristisch-recreatieve impuls, aldus de provincie in haar beleidsvisie regionale economie 2012-2015. In 2012 is een Europese subsidie binnengehaald van €650.000 voor de 1^e fase van het testcentrum voor getijde-energie-technieken op de Grevelingendam, als opmaat naar een getijdencentrale. Samen met marktpartijen wordt gewerkt aan een business case voor de 2^e fase. De betrokken overheden doen naar verwachting in het kader van vaststelling van de Rijksstructuurvisie Grevelingen/Volkerak-Zoommeer eind 2014 een principe-uitspraak over investeringsbereidheid voor de getijdencentrale.

- In het rapport van Berger, 'De Zuidvleugel als topregio van Nederland' (2011) wordt een onderscheid gemaakt tussen de stuwende sectoren en verzorgende sectoren. Stuwende sectoren opereren op de wereldmarkt en trekken inkomsten, mensen en bedrijven naar de regio. Verzorgende sectoren bedienen mensen en bedrijven in de regio. Verzorgende sectoren leveren producten en diensten die lokaal geproduceerd en geconsumeerd worden. Onderwijs, zorg en bouw (wonen) zijn voorbeelden van verzorgende sectoren. Het zijn de stuwende sectoren die volgens het rapport de Zuidvleugel economische groei kunnen brengen (sectoren als chemie, transport en logistiek, greenports, vrede recht en veiligheid, maritiem), maar de regio kan ook niet zonder de verzorgende sectoren. De verzorgende economie wordt echter aangewakkerd door de stuwende: algehele regionale welvaart, specifieke vraag vanuit de stuwende economie en de mate van waaruit daar lokaal ondernemerschap wordt gestimuleerd.
- In het onderzoek van de Stec groep (uit 2013) naar de arbeidsmarkt in relatie tot de woningmarkt van Voorne-Putten is o.a. een raming gemaakt van de uitbreidings- en vervangingsvraag van de haven in Rotterdam en de werkgelegenheidseffecten van de Tweede Maasvlakte. Gezien de pendel vanuit Goeree-Overflakkee naar Rotterdam is dit onderzoek ook voor deze regio van belang:
 - De tijdelijke werkgelegenheidseffecten van de aanleg van de Tweede Maasvlakte zijn jaarlijks ca. 1.600 tot 3.300 banen. De aanleg van de Tweede Maasvlakte leidt tot een structurele toevoeging van 6.000 tot 8.000 banen tot 2030 (direct werkgelegenheid). Indirect zal sprake zijn van nog eens 2.500 tot 3.000 extra banen tot 2030.
 - Herontwikkeling van de Stadshavens Rotterdam leidt tot en met 2025 tot ca. 1.700 extra banen voor hogeropgeleiden en ca. 4.400 voor middelbaar en lageropgeleiden.
 - Uitbreidingsvraag (nieuwe werkgelegenheid) in de havens is hierboven verwerkt in de aanleg van de Tweede Maasvlakte en herontwikkeling van de Stadshavens. De vervangingsvraag (voor mensen die met pensioen gaan) leidt tot ca. 450-650 banen per jaar.

Reflectieronde economie en arbeidsmarkt

De rapportage van het Innovatieplatform wordt door de respondenten als een ambitieus maar realistisch toekomstperspectief voor de regio gezien. Probleem hierbij is echter wel dat doordat het platform zich heeft opgeheven het moeilijk is de rapportage te laten en er concrete acties aan te verbinden. De Federatie ondernemersplatform Goeree-overflakkee (FOGO) wil met de rapportage aan de slag.

De regio is niet alleen ruimtelijk maar ook economisch in drieën verdeeld: in het noorden met name de toeristische sector, in het midden zijn de voorzieningen geconcentreerd en in het oosten van de regio de agrarische sector.

Op gebied van toerisme en recreatie verwachten de respondenten een veranderende vraag van de 'vaste' recreanten (die een groot deel uitmaken van de groep recreanten): meer en oudere Nederlanders en een veranderende vraag vanuit het buitenland: meer Belgen, minder Duitsers. Het grote aantal kleine bedrijfjes maakt dat de sector als geheel geen structurele investeringen doet. Recreatie zou wel meer gekoppeld kunnen worden aan andere sectoren, zoals zorg. Concurrentie duldt de regio met name van de Zeeuwse eilanden, die veel meer strategisch bezig zijn met de recreatieve industrie. Economische oriëntatie ligt nu met name binnen de provincie, maar een grotere relatie met Brabant zal volgens een respondent nog mogelijkheden kunnen bieden.

De agrarische sector op het eiland heeft het volgens een respondent zwaar. Dat komt door schaalvergroting maar ook door een tweezijdige problematiek: enerzijds is het voor veel boeren moeilijk opvolging te vinden binnen het bedrijf, anderzijds zal de schaalvergroting en het toenemende gebruik van nieuwe technieken eerder voor minder dan voor meer arbeidsplaatsen zorgen.

De zorgsector is de grootste werkgever op het eiland. Een respondent verwacht echter dat ondanks de bezuinigingen in deze wereld, de vergrijzing zal leiden tot een toename van banen in de zorg.

Gevoeligheidsanalyse economie en arbeidsmarkt

- Met de betrokkenheid van het Ministerie van I&M bij de pilot Energieke Regio is een goede basis gelegd in de ambities van het energieakkoord waar het gaat om energiebesparing een voortrekkersrol te vervullen. De ambitie van de gemeente om energieneutraal te zijn in 2030, de betrokkenheid van ondernemers én particulieren bij de energieke regio lijken een onderscheidende strategie voor de regio in de toekomst. Hoe zeker is het dat al deze ontwikkelingen doorgang vinden?
- De uitbreiding van de stadshavens, de Tweede Maasvlakte en de vervangingsvraag in de haven van Rotterdam leidt tot een toekomstige vraag naar personeel. Een vraag is in hoeverre Goeree hiervan kan profiteren; de uitbreiding zal slechts beperkt neerslag hebben in een extra vraag naar woningen, zeker op Goeree. Hoe kan Goeree-Overflakkee toch op deze ontwikkelingen inspelen?
- Het Innovatieplatform Goeree-Overflakkee heeft voor 2025 stevige ambities geformuleerd. De FOGO wil de rapportage als uitgangspunt nemen om Goeree-Overflakkee verder door te ontwikkelen. Is er wel voldoende draagvlak voor bij alle partijen?
- Het Zuidvleugelbureau zet in op het tidal test centre in Grevelingen, maar Goeree is niet aangesloten bij de zuidvleugel. Hoe verhoudt de energieke regio zich tot deze ambities?
- Is er een goed beeld van de toekomstbestendigheid van de visserijsector in Stellendam?
- In hoeverre is de regionale economische visie uit 2007 nog up to date? Zo is de ambitie meer werkgelegenheid te creëren, maar hoe verhoudt zich dat tot de verwachte bevolkingsontwikkeling?
- Behoeft aan bedrijventerreinen is er volgens de regio met name om logistiek en maakindustrie beter te kunnen huisvesten. Welke maakindustrie gaat het dan om?

- De werkgelegenheid op Goeree-Overflakkee is met name in de verzorgende sectoren te vinden. Realiseert de regio dit en wat dit betekent voor de afhankelijkheid van de ontwikkelingen in de Zuidvleugel? Is de regio voldoende in beeld bij de Zuidvleugel als verzorgende regio?
- De werkgelegenheid in logistiek is in de regio iets hoger dan in de rest van Nederland. Het is ook één van de sectoren waarop de Provincie Zuid-Holland wil inzetten als stuwende economie. In hoeverre is dit een kansrijke sector en hoe onderscheidend is Goeree-Overflakkee daarin t.o.v. andere Zuid-Hollandse regio's? Is er een verbinding te leggen met de energie-ambities? Kan Goeree aansluiten bij de Zuidvleugel met logistiek als stuwende sector? Is de bereikbaarheid daarvoor voldoende?
- Vanuit verschillende bronnen wordt vermeld dat de recreatieve voorzieningen een investering verdienen. Hoe kan dit het beste structureel worden aangepakt, gegeven het versnipperde eigendom van de bedrijven?
- Hoe kan de samenwerking met West-Brabant verder worden uitgebreid en uitgenut?
- Is er een strategie om de 16 fte die in het onderwijs verloren gaan op te vangen?
- De zorgsector voorziet in het grootste aantal banen in de regio. Toch lijkt hier in het toekomstig economisch beleid niet op te worden ingezet. Biedt deze sector nog kansen?

3.3 Ruimte

- Goeree beschikt over ca. 210 ha netto oppervlakte bedrijventerreinen, waarvan ca 180 in gebruik is. Er is nog ca 25 ha planaanbod (PZH, 2013).
 - De automobiliteit van de gemiddelde inwoner (alle leeftijden) is er hoog: gemiddeld rijdt een inwoner (alle leeftijden) 10.000 km per jaar. Dit is 3000 km meer dan de gemiddelde Nederlander. (ISGO, 2011)
 - Het openbaar vervoer op Goeree is beperkt: er is geen treinstation maar er rijden wel (snel)bussen. Het oosten van het eiland wordt bediend door bussen vanuit Rotterdam / Hoeksche Waard, het westen van het eiland door bussen vanuit Voorne Putten. Vanuit West Noord-Brabant is het openbaar vervoer beperkt.
 - Het eiland is vanuit de auto bereikbaar via de N57 vanuit Voorne Putten / Europoort en West Schouwen-Duiveland
 - Vanuit de Hoeksche Waard / Rotterdam / Roosendaal / Zierikzee is de regio bereikbaar via de N59/A29
 - Het Grevelingenmeer, Haringvliet, Brouwersdam en de Noordzee zijn belangrijk voor het vele toerisme in de regio
 - Er zijn op Goeree zo'n 1.700 recreatiewoningen die collectief worden verhuurd.
-
- Ruimtelijk kader voor Goeree-Overflakkee is de structuurvisie 'vitaal belevingseiland in de delta'. De inhoud is in paragraaf 2.2. aan bod gekomen. Onderliggend aan deze structuurvisie is een door de regio opgestelde sterkte-zwakteanalyse, waarvan de hoofdpunten zijn:
 - Als sterktes worden gezien het natuurlijke karakter, kleinschalige woonmilieus, historische dorpscentra en stadjes, nabijheid van dichtbevolkte gebieden en Zeeland, watersportmogelijkheden, concentratie van voorzieningen in Middelharnis, goede zorgvoorzieningen, voldoende ruimte voor extra bedrijventerreinen, een sterke sociale binding en het specifieke visserijcomplex in Stellendam.
 - Zwaktes zijn stagnerende economische ontwikkeling en afnemende werkgelegenheid, het al sterk afgenomen voorzieningenaanbod in een aantal kernen, ruimtelijke verpaupering van een aantal gebieden i.c.m. geringe herstructurering, achterblijvend imago, een zwak organiserend vermogen en een beperkt middenkader en aantal jonge hoogopgeleiden.
 - Kansen zijn watersport en wonen in hogere segmenten op het eiland, verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit en verblijfsmogelijkheden, versterking routegebonden recreatie, ecotoerisme, 'waterbalkon' (combineren wateropgaven met dorpsuitbreidingen), versterking zorgdiensten, uitbouw logistieke sector en lichte maakindustrie, versterking handel, innovatie in de landbouw, inspelen op duurzaamheidsopgaven waaronder schone energie, branding van het eiland.
 - Bedreigingen zijn de sterke ontwikkeling van de omliggende regio's waar het gaat om concurrerende woonmilieus, 'sterven' van de kleine kernen, onvoldoende financiële middelen voor verbeteren ruimtelijke kwaliteit, vergrijzing, verzilting van de bodem, verminderde bereikbaarheid door vollopen N57 en N59 in de spits.
 - In de structuurvisie is een kernenprofilering opgenomen, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar streekcentrum (Middelharnis), verzorgingskernen, steunkernen en kleine woonkernen. In het bijzonder geldt dat woningbouw wordt geconcentreerd in die kernen, die door aard, schaal en locatie

een bijdrage leveren aan een blijvend goed functionerend voorzieningenniveau en een adequate zorgstructuur.

- In de intentieovereenkomst Waterpoort (2012) hebben de (toenmalige) gemeente Oostflakkee en de Provincie Zuid-Holland met de gemeenten Moerdijk, Steenbergen, Bergen op Zoom (+ provincie Noord-Brabant) en de gemeente Tholen (+ provincie Zeeland) met de bijbehorende waterschappen en natuurorganisaties en regio West-Brabant getekend voor 'mentaal eigenaarschap' van de ontwikkeling van het gebied Waterpoort. De 'definitiefase' is gestart, waarin een gedragen gebiedsperspectief wordt ontwikkeld. Waterpoort is het gebied gelegen rond de wateren van Volkerak-Zoommeer, Krammer, Schelde-Rijnkanaal, Mark-, Dintel- en Vlietboezem. Centraal staat het ontwikkelingsperspectief van een robuuste, vitale en zelfbewuste regio met nieuwe economische vitaliteit en een herstellend ecologisch evenwicht met op termijn een zout Volkerak-Zoommeer met (beperkt) getij. Voorwaarde die hierbij gesteld is, is dat de zoetwatervoorziening in het gebied voor de diverse sectoren vooraf goed geregeld is. Doelen daarbij zijn:
 - land, water en bewoners weer beter verbinden.
 - zichtbaar robuustere en productievere relaties tussen bedrijven, burgers en overheid;
 - regionale troeven en economische pijlers beter verbinden;
 - het gebied beter zichtbaar en beleefbaar.

In themagroepen wordt de ontwikkeling van het gebied nu uitgewerkt in de thema's recreatie, natuur en toerisme; lokale voedselproductie; energieproductie en –transitie. De organisatie wordt ingericht vanuit de principes van 'Gebiedsontwikkeling 2.0'.

- Met het Integraal Ruimtelijk Programma willen de gemeente Goeree-Overflakkee en de Provincie Zuid-Holland het eiland een extra impuls geven. Binnen het IRP zijn vijf sleutelopgaven benoemd, waarbij het realiseren van ruimtelijke kwaliteit bij alle opgaven de basis vormt:
 1. Verbeteren van de kwaliteit en het aanbod van recreatie en toerisme;
 2. Productontwikkeling in de landbouw, visserij en zorg in relatie tot recreatie en toerisme;
 3. Beschermen, beleven en benutten van cultureel erfgoed;
 4. Realiseren van duurzame energie in de vorm van windenergie, getijdencentrale en andere vormen van duurzame energie;
 5. Verbeteren van de bereikbaarheid en verkeersveiligheid

Dat gebeurt door een aantal kansrijke projecten uit te voeren. Drie projecten zijn al meer concreet, dit zijn:

- Waterpoort (zie hierboven)
 - De Noordrand: kustgebied tussen Stellendam en Middelharnis, gelegen aan het Haringvliet. Doel is dit samen met natuurorganisaties door te ontwikkelen tot een zone met ruimte voor natuur, recreatie en landbouw. Naar verwachting is ca. 30 miljoen euro aan basisinvestering nodig voor realisering van dit project.
 - Getijdencentrale/Tidal Testcentrum Grevelingen (zie 3.2 Economie en arbeidsmarkt)
- Overige projecten die tot het IRP behoren zijn:

- Brouwersdam: recreatie, natuur en economie rond brouwersdam stimuleren en uit te laten groeien tot een internationale hotspot voor (water-)toerisme en recreatie. Onderdeel hiervan is De Punt: Eco2hotel bij de Grevelingen (bouw ecohotel met behoud van de omringende natuur).
- Herkingen: uitbreiding jachthaven om de nautische functie te versterken voor dag- en verblijfstoeristen.
- Melissant: De gemeente Goeree-Overflakkee en de provincie Zuid-Holland willen ervoor zorgen dat inwoners en toeristen in Melissant meer kunnen genieten van het cultuur- en natuurlandschap rond het dorp.
- Middelharnis: versterken van het woonklimaat, verbeteren van het vestigingsklimaat voor mensen 'van buiten', een impuls voor de watersport, verbreden van de basis voor voorzieningen en het uitbreiden van het aanbod van verblijfs- en dagrecreatie.
- Ooltgensplaat: natuurgebied Hellegatsplaat toegankelijk maken, het Fort Prins Frederik verder open te stellen en meer te maken van het Havenkanaal.
- Ouddorp aantrekkelijker maken voor toeristen en dagjesmensen door b.v. extra overnachtingsplaatsen, meer comfort en meer voorzieningen voor dagrecreatie.
- Oude Tongen: Ontwikkelingen aan de zuidrand van de 'romp' van het eiland die gericht zijn op de overgangen tussen water en land waarbij de (verblijfs) recreatieve ontwikkeling en exploitatie versterkt wordt.
- Stellendam: de leefbaarheid verbeteren door onder meer het herstellen van het dorpshart door een revitalisering van het gebied rond de haven en het verleggen van de Eendrachtsdijk.
- Ontwikkeloket: hier kunnen bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners van het eiland hun ideeën kwijt

Werklocaties

- Volgens het rapport van Ecorys (2012) is op Goeree-Overflakkee ongeveer 200 hectare netto bedrijventerrein aanwezig, wat voor ongeveer 85 procent is uitgegeven. Het aantal werkzame personen op deze terreinen bedraagt ca. 4.000 (25% van het aantal werkzame personen volgens Ecorys). Ecorys heeft ook de ruimtevraag voor 2010-2040 geraamd en concludeert dat er op Goeree-Overflakkee vanuit de groei van het zittende bedrijfsleven op een geringe ruimtevraag dient te worden gerekend (max. 7 ha).

Mobiliteit

- In juli 2013 is door Gedeputeerde Staten de 'Koersnotitie visie ruimte en mobiliteit' gepresenteerd. Hierin zijn belangrijkste koerswijzigingen geschetst voor de op te stellen visie en verordening en het programma ruimte en mobiliteit. Met de Visie Ruimte en Mobiliteit (VRM) voegt de provincie de provinciale structuurvisie (PSV) en de beleidsvisie mobiliteit samen. Er zijn twee redenen om de PSV en de beleidsvisie mobiliteit samen te voegen: inhoudelijke verbanden tussen beide visies en de wens om op termijn tot een integrale omgevingsvisie te komen. Er zullen wel afzonderlijke

uitvoeringsprogramma's ruimte en mobiliteit worden gemaakt. Provinciale Staten (PS) zijn voornemens om op 9 juli 2014 de Visie Ruimte en Mobiliteit vast te stellen.

- Het provinciale verkeer- en vervoersplan uit 2004 wordt op dit moment vernieuwd. Tot de visie ruimte en mobiliteit en de onderliggende uitvoeringsprogramma's worden vastgesteld is deze echter nog van kracht. De provincie Zuid-Holland geeft aan dat dit document inmiddels verouderd is, daarom worden alleen de belangrijkste uitgangspunten kort genoemd:
 - Het creëren van samenhang in het verkeers- en vervoersbeleid van rijk, provincie en de andere verkeers- en vervoersautoriteiten in Zuid-Holland. Dat betekent taken uit het nationaal verkeers- en vervoerplan uitwerken of uitvoeren. Bij leemtes of inconsequenties zal provinciaal beleid hieraan verder invulling geven. Afstemming van het beleid met de overige partners wordt ingevuld via het provinciaal verkeers- en vervoersberaad, apart bestuurlijk overleg met de kaderwetgebieden en via het reguliere overleg op randstadniveau.
 - Integratie van het verkeers- en vervoersbeleid met de ambities op de andere beleidsvelden.
 - (Bij)sturing op politieke keuzes. Hierin wordt voorzien door een periodieke politieke behandeling en bijstelling van de beleidsagenda.
 - Aan de hand van deze uitgangspunten wil de provincie een beheerste groei van de mobiliteit realiseren. Dat betekent dat ingezet wordt op een samenhangend vervoersnetwerk gericht op een bereikbaar Zuid-Holland, tevreden reizigers en het faciliteren van zakelijk- en goederenverkeer, maar wel met oog voor het milieu, voor veiligheid en voor stedelijke en landelijke kwaliteit.
- In de structuurvisie Goeree Overflakkee worden de volgende opgaven voor mobiliteit en infrastructuur geformuleerd:
 - Volgens het NRM-model van Rijkswaterstaat zijn de capaciteiten op de verschillende wegvakken van de N57 en N59 voldoende om het verkeer ook in de toekomst te verwerken.
 - Rijkswaterstaat Zeeland is momenteel bezig met een studie om de N59 deels vierbaans te maken, hetgeen de bereikbaarheid van Goeree-Overflakkee verbetert. De feitelijke ontwikkelingen van de verkeersintensiteiten op verschillende delen van het eiland zullen in overleg met RWS en het bedrijfsleven nauwlettend moeten worden gevolgd, zeker met het oog op nieuwe verkeersstromen onder invloed van de aanleg van de 2e Maasvlakte, A4-Zuid, e.d.
 - Dit geldt nog meer voor de intensiteit (aantal motorvoertuigen per etmaal) op de provinciale weg N215, die cruciaal is voor de ontsluiting van het eiland.
 - Vraagafhankelijk openbaar vervoer.
- De discussie over verbreding van de Rijksweg N59 loopt al enkele jaren. De verbinding is van belang voor de provincie Zuid-Holland, maar ook voor Zeeland, gezien het een verbinding vormt richting de regio Rotterdam. Door bedrijfsleven en de betrokken gemeenten is onlangs een voorstel gemaakt voor opwaardering van deze weg. De Provincie heeft toegezegd dat mocht het Rijk besluiten tot opwaardering van de weg, zij € 10 mio zullen inzetten om de aansluiting op het onderliggend

wegennet te verbeteren (provincie Zuid-Holland, 2013). De werkzaamheden rondom de N57 zijn inmiddels van start gegaan rondom Brielle.

- De huidige concessie voor het openbaar vervoer loopt eind 2015 af. De provincie heeft initiatief genomen om in overleg met Goeree-Overflakkee en de Hoekse Waard de komende aanbesteding meer af te stemmen op lokale vervoersbehoeften. Uitgangspunten bij de aanbesteding van nieuwe concessie HWGO die op 13 december 2015 ingaat zijn onder meer;
 - hoogwaardige OV van R-net op de Zuid-Hollandse eilanden;
 - openbaar vervoer én het kleinschalig vervoer in de regio's wordt doelmatiger en doeltreffender georganiseerd
 - start van het traject naar emissieneutraal OV in 2035.

Een deel van het budget wordt vrijgemaakt om het kleinschalig (openbaar) vervoer te realiseren. Waar mogelijk en wenselijk worden combinaties gemaakt met het gemeentelijk doelgroepenvervoer. De invulling van het kleinschalige vervoer gebeurt in nauwe samenwerking met gemeenten, zorg- en welzijnsinstellingen en belangenorganisaties. Verwacht wordt dat hiermee kan worden bereikt dat minder specifiek doelgroepenvervoer (zoals o.a. Wmo-vervoer en leerlingenvervoer) hoeft te worden aangeboden door de lokale gemeenten.

Provinciaal beleid

- Met de gemeente Goeree-Overflakkee heeft de provincie in april 2013 het Integraal Ruimtelijk Programma vastgesteld (zie hierboven).
- In de provinciale structuurvisie uit 2010 worden vijf integrale en ruimtelijk relevante hoofdpogaven benoemd voor de Provincie:
 - Aantrekkelijk en concurrerend internationaal profiel: Versterken van de economische positie staat centraal en daarbij spelen de drie economische topclusters een belangrijke rol: Rotterdam met de mainport en kennisinstututen, Den Haag, regeringscentrum en internationale stad van recht en vrede met de daarbij behorende instellingen en de greenports Westland/Oostland, Boskoop en Bollenstreek. Deze clusters staan niet op zichzelf maar worden gevoed door andere economische clusters, zoals het maritieme cluster en life & healthsciences. Met projecten (IRP) als Zuidplas, As Leiden Katwijk en Mainport Rotterdam wordt dit ingevuld evenals door het Uitvoeringsprogramma Ruimte voor Economie, Actieprogramma Greenports en het project Science Port Holland samen met verschillende regio's.
 - Duurzame en klimaatbestendige deltaprovincie: Deze benadering onderscheidt drie lagen: de ondergrond (bodem, water en natuur), netwerken van infrastructuur en de occupatielaag (verstedelijking, landbouw, recreatie, archeologie en andere functies). Bij een afweging worden belangen via deze drie lagen geordend en vervolgens wordt een integrale afweging gemaakt. Hier wordt invulling aangegeven door Delflandse Kust, Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta en de Nota Wervelender over windenergie.

- Divers en samenhangend stedelijk netwerk: De verstedelijking wordt geconcentreerd in en rond de steden, zodat landschap behouden blijft. De concentratie heeft agglomeratievoordelen voor bedrijven, voorzieningen en detailhandel. Het geeft mogelijkheden tot ketenvorming, efficiënte benutting van infrastructuur en duurzame energiesystemen. Een aantrekkelijke leefomgeving en een aantrekkelijk vestigingsmilieu voor bedrijven wordt nagestreefd. Dit gebeurt door projecten als Zuidplas, As Leiden Katwijk, Mainport Rotterdam, Oude Rijnzone, Integrale Ontwikkeling Delft Schiedam en door de aanleg van ontbrekende infrastructuur en werkgelegenheids- en woningbouwafspraken.
 - Vitaal, divers en aantrekkelijk landschap: Het gaat met name om de waarden en venen in het Groene Hart, de kustzone en de Zuid-Hollandse eilanden in de delta. Ingezet wordt op het behoud van leefbaarheid en economische vitaliteit van het landelijk gebied. Landbouw is hierin een belangrijke factor. De belangrijkste kernkwaliteiten voor de provincie zijn diversiteit, openheid, rust en stilte. Gewerkt wordt aan de ontwikkeling van natuur- en recreatiegebieden, zoals in de Krimpenerwaard en Alblasserwaard- Vijfheerenlanden en Gouwe Wiereck.
 - Stad en land verbonden: De provincie wil stad en land beter met elkaar verbinden door uit te gaan van het concept Zuidvleugelgroenstructuur. Rondom de steden gaat het om een samenhangende structuur van landschappen, natuur- en recreatiegebieden, stedelijke parken en groenblauwe verbindingen. Dit wordt uitgewerkt in de projecten Zuidplas, Mainport Rotterdam (750 ha natuur- en recreatiegebied), Hof van Delfland, Recreatie om de Stad, de Ecologische Hoofdstructuur, de ecologische verbindingen, het Actieprogramma Water, het Fietspadenplan 2008-2011 en het Wandelroutenetwerk.
- In de geactualiseerde Provinciale structuurvisie is Oostflakkee als nieuwe glastuinbouwcompensatielocatie opgenomen.

Water en duurzaamheid

- De gemeente Goeree-Overflakkee heeft de ambitie in 2030 energieneutraal te zijn. Momenteel is Goeree- Overflakkee als regio een van de beter presterende gemeenten van Nederland qua duurzame energieproductie. De beleidsvisie klimaat & energie 'energieneutraal 2030' omschrijft dat deze ambitie zal worden gehaald door in te zetten op energieopwekking en energiebesparing. Het gedachtegoed van de 'trias energetica' is geadopteerd: verminderen van de energievraag is de basis. Dat gebeurt door actief te zoeken naar kansen vanuit de eigen focus, daarnaast wordt het mogelijk maken van duurzame initiatieven volop ondersteund en gestimuleerd. Naast reeds bewezen technieken wordt ingezet op één of meerdere nieuwe veelbelovende technieken. De ambitie is het energieverbruik op Goeree terug te dringen met 1,2 petajoule naar 3 petajoule en de energieproductie op te voeren van 0,9 petajoule naar 3,5 petajoule. Verwacht wordt dat deze ambitie zal leiden tot een extra 90 fte directe werkgelegenheid in de regio. De visie is integraal en zet in op energiebesparing bij particulieren (woningen en vervoer), bedrijven (bedrijfspannen, industrie en vervoer), in recreatie en toerisme maar ook in de eigen gemeentelijke organisatie. Daarnaast wordt duurzaamheid in tal van andere activiteiten gestimuleerd. Voor de opwekking gaat het om

windenergie, zonne-energie (de zonintensiteit is in Nederland aan de kust het hoogst), bodemenergie, biomassa en getijdenenergie.

- De beleidsvisie energieneutraal gaat uit van een ontwikkeling van windenergie van 125 MW. Inmiddels is de ambitie verhoogd naar 260 MW voor de gemeente:
 - De Provincie heeft met het Rijk afspraken gemaakt om in 2020 te voorzien in ten minste 720 MW opgesteld vermogen op land in Zuid-Holland. Het tussendoel voor 2015 is 350 MW. (beleidsvisie regionale economie). Deze afspraken gelden al van vóór het ambitieuze energieakkoord. Het energieakkoord acht het niet mogelijk de ontwikkelingen te versnellen, wel wordt nadrukkelijk gewezen op een snelle inpassing in gemeentelijk en provinciale structuurvisie en evt. samenspel van Rijksgronden en infrastructuur van Rijkswaterstaat met een locatie voor windmolen. Een doorgroei naar meer productie door windenergie op land in 2022/2024 wordt slechts mogelijk geacht via de weg van innovatie (meer windenergie per km²), sanering van inefficiënte windparken, betere combinatie van windturbines met nu nog conflicterende functies en daar waar provincies vrijwillig aanvullende ruimte inzetten.
 - De gemeentelijke en provinciale structuurvisie worden t.b.v. windenergie op Goeree-Overflakkee worden herzien. Het sluit aan op de gemeentelijke wens in 2030 energieneutraal te zijn. De volgende uitgangspunten gelden voor het plan MER (milieu effect rapportage)
 - Op Goeree-Overflakkee is ruimte voor grootschalige windenergie (maximaal 260 MW), inclusief bestaande opstellingen. Momenteel staat er iets meer dan 57MW windenergie aan de rand van Goeree-Overflakkee. Als de huidige plannen doorgaan zal dit worden opgewaardeerd tot 75MW.
 - De ontwikkeling van windenergie is alleen mogelijk in een context van een bredere duurzame ontwikkeling van het eiland;
 - Eén ruimtelijke visie met betrekking tot windenergie voor het hele eiland
 Voor de plaatsing van windmolens is het de vraag hoe en waar de windmolens worden geplaatst. Op onderstaande kaart is de voorlopige plaatsingsvisie weergegeven. Bij de plaatsing zijn voor de gemeente Goeree-Overflakkee de volgende zaken van groot belang:
 - inpassing in het landschap;
 - gevolgen voor natuur;
 - ontwikkeling van lokale economie (toerisme & recreatie);
 - lokale participatie -en verdienmogelijkheden;
 - alternatieve vormen van energieopwekking;
 - draagvlak onder bewoners;
 - de energieinfrastructuur op Goeree-Overflakkee.
 Inmiddels zijn er op de plan-mer diverse reacties en zienswijzen binnengekomen en beantwoord. Gevolgen voor natuur en zichtlijnen, gezondheid van mens en dier en waarde van vastgoed lijken zorgpunten bij de lokale bevolking, bedrijven en middenveld.

- De Dienst Landelijk Gebied (2010) geeft aan dat bij een onveranderd systeem verzilting van de Goereese bodem zal plaatsvinden doordat de bodem vanuit de ondergrond meer zout zal leveren (toename zoute kwel). Dit is ongunstig, vooral voor de landbouw en de drinkwatervoorziening. Daarom zullen er maatregelen moeten worden genomen in de zoetwaterhuishouding. Het omvormen en benutten van het huidige watersysteem is goed combineerbaar met het creëren van aantrekkelijke randen voor recreanten als wandelaars en fietsers, aldus de dienst. De zoetwateraanvoer biedt ook mogelijkheden voor een eventuele vaarverbinding voor jachten tussen Haringvliet en Grevelingen. Daarnaast is het zeer waarschijnlijk dat de dijken langs het Haringvliet moeten worden verzwaaard. Door de opgave van de dijkverzwaring te verbinden met de aanleg van een zoetwateraanvoerkanaal of het uitwerken van nieuwe woningbouw- en recreatieconcepten ziet de dienst een bijzondere ontwerpogave ontstaan, die van grote betekenis kan zijn voor de ruimtelijke ontwikkeling van Goeree-Overflakkee.

Recreatie en toerisme

- Volgens de meest recente cijfers zijn er ca. 1,5 miljoen binnenlandse overnachtingen per jaar op Goeree-Overflakkee. Het aantal buitenlandse overnachting is niet in beeld, maar inschatting is dat het totaal aantal overnachting tussen de 2 en 2,5 miljoen ligt.
- De procesnotitie recreatie en toerisme (oktober 2010) van de provincie geeft aan dat:
 - Op Goeree-Overflakkee vinden jaarlijks ruim 3,5 miljoen overnachtingen plaats. Circa 35% hiervan betreft toeristische overnachtingen: dit betreft verblijf in een accommodatie die niet in permanent in bezit of verhuur is van gasten. Bij de overige 65% gaat het om seizoensrecreatie op vaste plaatsen in bezit of permanente verhuur van gasten. Opvallend zijn de relatief lage bestedingen per dag tijdens vakanties. Gemiddeld wordt € 16 uitgegeven. Dit is 30% minder ten opzichte van het Zeeuwse gemiddelde (€ 22 per dag). De met toerisme en verblijfsrecreatie gepaard gaande werkgelegenheid is naar schatting meer dan 1.000 Fte. Behalve deze directe economische betekenis heeft toerisme en recreatie ook een breder maatschappelijk belang, waaronder het vergroten van het draagvlak voor voorzieningen, het in stand houden van het streekeigen erfgoed en landschap, aandacht voor de aantrekkelijkheid van de fysieke omgeving en vergroting van de naamsbekendheid van de regio. In het gebied brengen vooral gezinnen met kinderen (met name 's zomers) en 50-plussers (voor- en naseizoen) hun vakantie door. De recreanten en toeristen op de Kop van Goeree hebben een bovenmodaal inkomen.
 - Het ontbreekt de regio aan een eenduidig toeristisch-recreatief product, waardoor de kleinschalige infrastructuur op dit gebied onvoldoende ontwikkeling doormaken en markt genereren.
 - De sterktes zitten voornamelijk in het oorspronkelijke aanbod: de diversiteit aan watervaargebieden, natuur en cultuur. De zwaktes zitten met name in het afgeleide aanbod, zoals het horeca-aanbod en attracties en de recreatieve belevingswaarde van het landschap, de kernen en de natuur.
 - De prioriteit ligt bij de geplande recreatieve ontwikkelingen bij de Brouwersdam, Ouddorp, Melissant (Roxenissepolder/golfbaan), Ooltgensplaat, de oeverzone van het Krammer-Volkerak en langs de randen van het eiland in het algemeen.
 - Op een aantal strategische locaties in de randzone van het eiland, vooral bij de kernen, wil de gemeente Goeree-Overflakkee de verblijfsrecreatieve functie versterken:
 - Langs de Grevelingen en het Haringvliet: watersport en jachthavens.
 - Het opknappen van cultuurhistorisch waardevolle kernen en havens, evt. in combinatie met hoogwaardige woningbouw.
 - Toegankelijkheid en 'beleefbaar maken' van buitengebied en natuurgebieden
 - Het meer herkenbaar maken van archeologische vindplaatsen
 - Versterking van de toeristische functie van de visserij.
 - De provincie geeft aan de door de gemeente gestelde visie te onderschrijven, maar de vraag is wel hoe er gekomen kan worden tot een daadwerkelijke uitvoering van de plannen. Tot op heden is er volgens de provincie geen werkbare aanpak gevonden om de toeristisch-recreatieve sector

op het eiland daadwerkelijk een impuls te geven. De provincie wil hierbij een stimulerende rol vervullen. Samen met de gemeente wil de provincie werk maken van de volgende vervolgstappen:

1. Het organiseren van een op resultaatgerichte publiek-private samenwerking voor de gewenste toeristisch-recreatieve ontwikkelingen
 2. Het organiseren van eilandbrede samenwerking in promotie, waarin gemeente, ondernemers en andere belanghebbenden zowel financieel als organisatorisch participeren.
 3. Het voeren van een brede lobby als eiland: het verder tot bloei laten komen van de toeristisch-recreatieve sector op het eiland vergt flinke investeringen. Juist buiten het eiland liggen er kansen om financiële middelen te vergaren.
- Onderdeel van de toeristische visie is het faciliteren van deeltijdwonen. Hier wordt onder 'wonen' op in gegaan.

Reflecterende Ruimte

Een respondent geeft aan dat de woningmarkt te lijden heeft onder de geringe bereikbaarheid van de regio. Verder wordt vermeld dat de ruimtelijke identiteit van de regio beduidend anders is dan nabijgelegen Voorne-Putten: minder stedelijk, meer natuur, meer rust en toch tegen een werkgelegenheidsgebied aan. Dit kan de regio volgens een respondent meer uitdragen. Dit komt ten goede aan bijvoorbeeld de toeristisch-recreatieve sector maar kan ook op gebied van wonen iets betekenen.

Eén van de respondenten ziet een ruimtelijke driedeling op het eiland: Oostflakkee als plek voor schone industrie (landbouw e.d.), met ook goede ontsluiting. Het Noorden van het eiland voor toerisme en recreatie en wonen en voorzieningen concentreren zich in het midden (Middelharnis). Vanuit de onderwijswereld wordt aangegeven dat de ruimtelijke oriëntatie van gezinnen (en daarmee leerlingen) die op de Kop van Goeree wonen, meer gericht is op Hellevoetsluis dan op de kernen op Goeree-Overflakkee. De busverbinding is in dit gebied ook beter richting Voorne-Putten / Hellevoetsluis dan naar andere delen van Goeree-Overflakkee (Middelharnis).

Gevoeligheidsanalyse ruimte

- De regio wil zich profileren als plek voor toerisme en (water)recreatie en zich ontwikkelen als energieneutrale regio, met o.a. veel windmolens. Deze ambities hoeven elkaar niet te bijten, maar is voldoende helder hoe deze ontwikkelingen op elkaar worden afgestemd? Dat geldt eveneens voor de andere ruimtelijke landschappelijke kwaliteiten, getuigen de vele bezwaarschriften op de plaatsingslocaties voor de windmolens.
- Het openbaar vervoer in de regio is al beperkt en vanwege doorgaande bezuinigingen zijn de toekomstverwachtingen eveneens negatief. Wat voor gevolgen heeft dit voor de regio? Hoe raakt dit de kansen voor het wonen (evt. afnemende pendel) en de bereikbaarheid van voorzieningen voor minder mobiele doelgroepen (ook i.h.k.v. de vergrijzing)?
- Er wordt gesteld dat de regio met name recreatief en toeristisch sterk is vanwege de ligging aan het water en de landschappelijke kwaliteiten, maar dat de kwaliteit van de voorzieningen verbetering behoeft (verblijfsvoorzieningen, horeca) Plannen zijn er, maar de uitvoering ervan is onzeker. Hoe groot is de noodzaak dit toch uit te voeren en wie zijn ervoor aan zet?

- De sector logistiek zal volgens economische analyses nog ontwikkelkansen voor de toekomst hebben (zie economie). Een goede bereikbaarheid is daarvoor cruciaal, maar analyses hierover verschillen: de N57 en N59 lopen vast in de spits, maar volgens Rijkswaterstaat is de capaciteit nog voldoende. Uit de reflectieronde blijkt dat er ook op andere vlakken zorgen zijn over de bereikbaarheid. Hoe kan hier een eenduidig beeld van worden gevormd?

3.4 Voorzieningen en leefbaarheid

- De gemiddelde afstand tot voortgezet onderwijs is in de regio erg hoog (ca 8 km t.o.v. 1-2 km in Nederland)
- Ook een ziekenhuis bevindt zich gemiddeld op een grotere afstand dan in Nederland (respectievelijk 9 km t.o.v. 4 km).
- Huisartsen en basisscholen zijn relatief goed bereikbaar: de gemiddelde afstand is gelijk aan de rest van Nederland.
- De leefbaarheid volgens de Leefbaarometer is in de gehele regio zeer positief. Er zijn geen gebieden waar de leefbaarheid uiterst positief is.
- Het aantal winkels per 1.000 inwoners is hoger dan het Nederlands gemiddelde (bron: DTNP 2013)
- De leegstand van winkelvastgoed stijgt en is 2 procentpunt hoger dan Nederland.

- Zowel de gemeente (bestuursadvies levensloopbestendig bouwen en ruimtelijke structuurvisie) als de woningcorporaties (o.a. Fides Wonen) geven aan dat het niet mogelijk is in elke kern alle voorzieningen te behouden.
- In de structuurvisie is een kernenprofilering opgenomen, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar streekcentrum (Middelharnis/ Sommelsdijk), verzorgingskernen, steunkernen en kleine woonkernen. In het bijzonder geldt dat woningbouw wordt geconcentreerd in die kernen, die door aard, schaal en locatie een bijdrage leveren aan een blijvend goed functionerend voorzieningenniveau en een adequate zorgstructuur. De kernenprofilering is als volgt, op volgorde van grootte:

Type kern	Voorgenomen ontwikkeling	Kern(en)
Streekcentrum	Versterking knooppunt voorzieningen cultuur, onderwijs en vrijetijd	Middelharnis/ Sommelsdijk
Verzorgingskern	Vernieuwing en versterking winkels en woonzorgcomplexen	Ouddorp, Stellendam, Dirksland, Oude Tonge
Steunkern	Dorpsvernieuwing en clustering voorzieningen met zorgsteunpunten	Goedereede, Melissant, Herkingen, Nieuwe Tonge, Stad aan 't Haringvliet, Den Bommel, Ooltgensplaat
Kleine woonkern	Verbetering leefbaarheid en woonomgeving	Oostdijk, Havenhoofd, Achthuizen

- Goeree-Overflakkee scoort slecht op de nabijheid van detailhandelvoorzieningen in vergelijking tot de rest van Zuid-Holland. Grote supermarkten (1,2 km) en warenhuizen (5,5 km) zijn gemiddeld het verste weg in deze regio. Alleen de Hoeksche Waard scoort slechter als het gaat om de nabijheid van overige dagelijkse winkelvoorzieningen (0,9 km t.o. 0,8 km). Het gemiddeld aantal overige dagelijkse winkelvoorzieningen binnen 5 km is ook het laagste van de provincie (10,5), net als het aantal warenhuizen binnen 20 km (2,5). Het gemiddeld aantal grote supermarkten binnen 5 km (3,8) is alleen in de Hoeksche Waard iets lager.
- Volgens cijfers (I&O research, 2011) is de totale omzet in het centrum van Middelharnis tussen 2004 en 2011 met 27% gedaald tot € 37 mln. Een dergelijke daling is niet uitzonderlijk in Randstedelijke winkelgebieden, maar de daling is wel bovengemiddeld als gekeken wordt naar de 86 winkelgebieden waar cijfers voor beschikbaar zijn.
- Van de 320 winkels – samen 63.000 m² vloeroppervlak (winkel vloeroppervlak) - in Goeree-Overflakkee staan er in oktober 2012 50 leeg (bijna 16% van de panden; 11% van het vloeroppervlak) (DTNP 2013). Een regionale detailhandelvisie moet nog worden opgesteld. In 2012 is het Beleidsplan Perifere DetailhandelsVestigingen vastgesteld, waarin de 23 gemeenten van Zuid-Holland Zuid - dit zijn de 4 subregio's Alblasserwaard-Vijfheerenlanden, Drechtsteden, Hoeksche Waard en Goeree-Overflakkee - de perifere winkelontwikkelingen op elkaar afgestemd hebben. Dit omvat detailhandel buiten de reguliere winkelgebieden: o.a. woninginrichting, doe-het-zelf en plant en dier. Het aanbod aan Huis en Tuin is in deze regio iets groter dan gemiddeld in Nederland. Ten opzichte van Zuid-Holland is dit verschil aanzienlijk. Met name in de regio's Hoekse Waard en Goeree-Overflakkee is het aanbod relatief groot. Goeree heeft in Middelharnis een hoogwaardige keukenzaak, maar het is geen samenhangend detailhandelcluster. Het huidige aanbod aan tuincentra op Goeree is groter dan het toekomstig haalbare aanbod o.b.v. bevolkingsontwikkeling, omvang en ligging van concurrerend winkelaanbod. In de visie is besloten in te zetten op drie kansrijke, regionaal-functionerende detailhandel-clusters, allen buiten Goeree-Overflakkee gelegen: Woonboulevard Sliedrecht (Nijverwaard), Woonboulevard Gorinchem en Woonboulevard Dordrecht. (DTNP, Ontwerp Regionale structuurvisie en Beleidsplan PDV Zuid-Holland Zuid).
- Uit het Koopstromenonderzoek (I&O, 2011) blijkt dat het aantal winkels in Goeree-Overflakkee tussen 2004 en 2011 sterk is afgenomen. Middelharnis is de belangrijkste aankoopplaats, Ouddorp staat op de 2^e plek. Enige kern zonder supermarkt is Stad aan 't Haringvliet.
- De herkomst van bestedingen (I&O, 2011) ziet er als volgt uit:

<i>Herkomst bestedingen</i>						
	<i>Dagelijks</i>			<i>Niet-dagelijks</i>		
	eigen gemeente	rest GO	overig NL	eigen gemeente	rest GO	overig NL
Dirksland	95,7%	3,7%	0,6%	43,6%	49,2%	7,2%
Goedereede	85,1%	3,7%	11,2%	73,1%	9,0%	17,9%
Middelharnis	67,4%	25,6%	7,0%	50,4%	36,7%	12,9%
Oostflakkee	90,0%	3,5%	6,5%	67,6%	19,1%	13,3%

Hierbij valt op dat in Middelharnis een relatief groot deel van de bestedingen aan dagelijkse goederen uit de rest van Goeree-Overflakkee komt. In Dirksland is dat juist opvallend klein. Goedereede kent het grootste aandeel dagelijkse bestedingen van buiten de regio voor dagelijkse goederen. Dat geldt ook voor niet-dagelijkse goederen, waarbij juist het aandeel bestedingen voor niet-dagelijkse goederen vanuit de rest van Goeree zeer laag is. In Dirksland komt ca. de helft van de bestedingen aan niet-dagelijkse goederen uit de andere delen van de regio.

- Inwoners doen maar beperkt hun inkopen op zondag: 9% t.o. 55% gemiddeld. Het bindingspercentage voor met name de dagelijkse boodschappen is zeer hoog met 93%; dit percentage is gelijk gebleven voor '04 en '11. Voor de niet-dagelijkse boodschappen neemt de binding af. (Koopstromenonderzoek 2011, I&O)
- In de visie Middelharnis (2008) voor 2020 wordt beoogd dat iedere kern als onderdeel van gemeente Goeree-Overflakkee beschikt over basisvoorzieningen: ten minste een buurtsuper (prijsniveau gelijk, mogelijk inzet van gesubsidieerde arbeidskrachten), eerstelijnsgezondheidszorg, basisscholen, ontmoetingsplaatsen voor jong en oud en sport- en recreatievoorzieningen. In Nieuwe Tonge en Stad aan 't Haringvliet beheert de gemeente een multifunctioneel centrum. Sommelsdijk/Middelharnis heeft een centrumfunctie met winkels, horeca en uitgaansgelegenheden. Een servicebureau gefinancierd door de gemeente ondersteunt verenigingen bij financiële - en ledenadministratie. In Nieuwe Tonge wordt de jachthaven Battenoord ontwikkeld met daarbij een golfresort, hotel, horeca en conferentiecentrum om de zakelijke markt, maar ook toeristen en dagjesmensen aan te trekken.
- De locaties van zorginstelling ZVGO in de dorpen hebben een aanbod aan servicediensten als maaltijdvoorziening, maar ook kapsalons, winkeltjes, pedicurediensten en bibliotheken (Curamare 2010). De horeca, recreatie en sociale activiteiten in de nieuwbouwcomplexen is toegankelijk voor alle leeftijden, met en zonder zorgvraag.

Burgerkracht

- De gemeenschappen in Goeree zijn van oudsher hecht en enigszins naar binnen gekeerd. Het eiland kende lang een geïsoleerde positie en heeft zo een eigen sociale structuur ontwikkeld, zelfstandig van Zuid-Holland en Zeeland. Het geloof is voor velen een belangrijk onderdeel van deze sociale

structuur, net als de betrokkenheid bij elkaar en het verenigingsleven. (Goeree-Overflakkee, 2011: DNA) .

- Er is in 2011 een nota Vrijwillige Inzet opgesteld om het verenigingsleven voor de toekomst veilig te stellen. Het optimaal inzetten van beschikbare middelen voor sociale samenhang en leefbaarheid wordt gezien als kans door het Tympaan Instituut (Regioverkenning, 2012).
- De betrokkenheid bij buurten is beter dan gemiddeld in Zuid-Holland (Tympaan Instituut, Regioverkenning, 2012). Burgers waarderen hun woonbuurt met een 7,6 (t.o. 7,3 in de provincie). Inwoners zijn zelf wel minder actief bij het verbeteren van hun woonbuurt (13% versus 16% in de provincie).
- Het percentage van de bevolking van Goeree-Overflakkee dat vrijwilligerswerk doet zal volgens prognoses van de Provincie Zuid-Holland de komende jaren licht stijgen, van 46,4% in 2010 naar 47,1% in 2025. Ongeveer 73% van de vrijwilligers doet georganiseerd vrijwilligerswerk. Ruim 50% van de vrijwilligers is (ook) actief in de informele hulp. De uitgesplitste cijfers maken verder duidelijk dat een relatief groot aantal vrijwilligers meerdere typen vrijwilligerswerk vervult. Verwacht wordt dat, als gevolg van de vergrijzing, het percentage vrijwilligers dat actief is bij een sportvereniging, arbeidsorganisatie en school afneemt. Voor informele hulp, verpleging en verzorging en hobbyverenigingen zal dit licht toenemen.
- Een oriënterend onderzoek onder verenigingen in de gemeente Goeree-Overflakkee (Korndörffer, 2013) laat zien dat bij 71% van de verenigingen met name vrijwilligers van 40+ actief zijn. Liefst 20 van de 72 verenigingen hebben in de enquête aangegeven te vrezen voor hun voortbestaan. Het varieert van sportverenigingen (gymnastiek, tafeltennis, géén voetbalverenigingen) tot verschillende hobbyverenigingen (o.a. enkele muziekverenigingen / koren).

Leefbaarheid

- In de Regioverkenning van het Tympaan Instituut worden de volgende knelpunten op gebied van voorzieningen en leefbaarheid aangedragen:
 - Er is veel overlast van drugsgebruikende jongeren door toename in (zichtbaarheid van) lokale softdrugs, harddrugs en speed dealers. Dit leidt tot gevoelens van onveiligheid, waardedaling van woningen en criminaliteit. Mogelijke oorzaak is dat het eiland op de (drugs)route ligt van Rotterdam naar België. Veel ouders ontkennen bovendien dat er iets aan de hand is, zo is gesuggereerd: er heerst een cultuur van ontkenning. 7,1% van de bewoners zegt dat drugsoverlast voorkomt (t.o. het gemiddelde in de provincie 5,5%).
 - Er zijn weinig goede buurtvoorzieningen voor jongeren: slechts 15% van de bewoners is in 2011 van mening dat het aanbod voldoende is (stijging van 2% t.o.v. 2009). Ook in andere Zuid-Hollandse regio's is dit percentage rond de 20%. Hoewel het ontbreken van voorzieningen kan leiden tot vernieling en openbare ordemisdrijven, komt dit relatief weinig voor op Goeree. Er is een Jongeren Activiteiten Centrum (JAC) voor de leeftijd 9 tot 18 jaar in

Middelharnis, een clubgebouw met cursussen en lessen in De Keet in Dirksland en op Oostflakkee zijn er voor kinderen vanaf 4 jaar activiteiten. De vereniging Plattelands Jongeren Euro Delta Afdeling Goeree-Overflakkee zet in op ontspanning, ontmoeting en maatschappelijke vorming voor de leeftijden 16 tot 35 jaar.

- In het rapport 'Vitaal platteland' van de Randstedelijke Rekenkamer wordt gesteld dat de provincie Zuid-Holland geen rol en taak voor zichzelf ziet voor het bevorderen van leefbaarheid en sociaaleconomische vitaliteit op het platteland. Dit is vastgelegd in het document Programma provincie nieuwe stijl. Ook is vastgelegd wat de provincie verwacht van gemeenten en de Plaatselijke Groepen op dit thema. De provinciale inspanning richt zich op het subsidiëren van tweedelijnsondersteuning in het kader van de Wmo en het beschikbaar stellen van een kleine projectsubsidie. De Rekenkamer constateerde in 2011 dat de provincie haar rol op het thema leefbaarheid en sociaal-economische vitaliteit marginaal invult en dat dit op gespannen voet staat met haar rol in het kader van het thema leefbaarheid en sociaal-economische vitaliteit van de Agenda Vitaal Platteland. Onduidelijk is of dit oordeel nog actueel is.
- In het rapport wordt ook genoemd dat de Provincie recent beleid is gaan ontwikkelen voor de verminderde leefbaarheid. Aangegeven wordt dat het draagvlak voor meer toerisme en recreatie vooralsnog niet groot lijkt; een behoudende visie en soms negatieve houding ten opzichte van bezoekers van het eiland zijn hier debet aan. De provincie constateert dat op het oostelijk deel van het eiland sprake is van verpaupering van sommige kernen en spoort de regio aan om in te zetten op herstructurering. De provincie zet niet in op betere autobereikbaarheid, wel investeert ze in het verbeteren van de verkeersveiligheid.

Reflecterende voorzieningen en leefbaarheid

Voorzieningen zijn geconcentreerd in het centrum van de gemeenten, met name in Middelharnis. De leegstand in de detailhandel is hoog en ook merkbaar in de kernen. Oorzaak van die leegstand is volgens een respondent met name de te hoge huren die bijvoorbeeld in Middelharnis worden gevraagd voor de winkelpanden.

De grote rol die het geloof speelt bij veel inwoners van de regio zorgt er volgens een respondent voor dat de gemeenschappen erg hecht zijn, maar wel meer de neiging heeft zich naar binnen te keren. De verwachting is wel dat, zoals op veel plekken in Nederland, het geloof op termijn aan waarde verliest voor de meeste mensen.

Het lage voorzieningenniveau is volgens een respondent één van de belangrijkste redenen waarom er niet veel dure woningen (meer) worden verkocht in de regio. De grote afstanden in de regio maken volgens een respondent een spreiding van voorzieningen onrealistisch: een concentratie zou realistischer zijn.

Gevoeligheidsanalyse voorzieningen en leefbaarheid

- De vrij hoge leegstand van winkelpanden in de regio is een zorgpunt. Hoe staat het met de ontwikkeling van een detailhandelsvisie?
- Goeree-Overflakkee kent een erg lage bevolkingsdichtheid. De op dit moment al relatief grote afstand tot een aantal voorzieningen, zoals voortgezet onderwijs, kan nog verder worden vergroot als gevolg van de bevolkingstransitie en verminderd draagvlak. Zijn hiervoor al slimme oplossingen in ontwikkeling?
- De Randstedelijke rekenkamer was in 2011 niet mild over de rol van de provincie bij de vraagstukken rond leefbaarheid in de landelijke gebieden. Worden deze conclusies door de gemeente gedeeld en is hier verandering in gekomen?
- De visie op voorzieningen van de voormalige gemeente Middelharnis gaat nog uit van een groot pakket aan basisvoorzieningen waarover elke kern moet beschikken. In nieuwe beleidsdocumenten voor de gemeente Goeree Overflakkee wordt dit niet genoemd. In hoeverre is de bevolking reeds ingesteld op een verminderd voorzieningenniveau en in hoeverre zijn zij daarbij betrokken?
- De hechte gemeenschappen in de gemeente bieden kansen om het voor een aantal voorzieningen afkalvende draagvlak op te vangen. In hoeverre is de gemeente zich hiervan bewust en via welke kanalen kan deze gemeenschap gemakkelijk gemotiveerd worden? Zijn hier goede contacten mee?

3.5 Wonen

• In 2010 was 54% van de woningen koop, 46% huur in de provincie • Woningcorporaties die actief zijn in de gemeente: Fides Wonen (2.350 huurwoningen); Beter Wonen Ooltgensplaat (400 woningen); Woongoed GO (2.774 woningen) en Beter Wonen Goedereede (1.200 verhuureenheden). • De woningbehoefteraming van 2013 van de provincie laat zien dat er in de periode 2012-2029 een geschatte woningbehoefte is van + 1.750.
- In de kadernota 2014 van de gemeente (2013) wordt uitgegaan van een groei van het aantal woningen van 24.750 in 2014 naar 25.200 in 2017. Dat verschilt enigszins met de woningbehoefteraming van de provincie.
 - De woningmarktverkenning van de provincie Zuid-Holland, die door ABF Research is opgesteld (gebaseerd op het landelijke WoON 2012 onderzoek van het ministerie van BZK), laat ten opzichte van eerdere verkenningen een duidelijk verschuiving zien. Er is een toenemende vraag naar de wat duurere huurwoningen, een afnemende vraag naar goedkope huurwoningen. Voor koopwoningen geldt dat met name meer vraag is naar goedkopere koopwoningen. Dat is niet alleen een gevolg van de woningmarktcrisis, maar vooral ook van de toename van het aantal eenpersoonshuishoudens mede als gevolg van de vergrijzing. Doordat eenpersoonshuishoudens minder te besteden hebben, hebben zij vaker een voorkeur voor een betaalbare, kleinere woning. Voor de provincie als geheel betekent het dat het nieuwe gewenste woningbouwprogramma zou moeten bestaan uit 40% sociale huurwoningen, 30% duurere huurwoningen, 25% goedkope/middeldure koopwoningen en 5% dure koopwoningen. De ten opzichte van eerdere woningmarktverkenningen toegenomen vraag naar sociale huurwoningen en minder vraag naar dure koopwoningen betekent een duidelijke trendbreuk. In het verleden was er een overschot aan sociale huurwoningen. Het zal moeilijk zijn om het gewenste aandeel sociale huurwoningen te bouwen, omdat de woningcorporaties nu al niet in staat zijn het huidige woningbouwprogramma te realiseren. Ook de vraag naar de verschillende woonmilieus is veranderd: er is wat meer vraag naar centrumstedelijk wonen en minder vraag naar buitencentrum woonmilieus (de schil van oudere wijken rondom de stadscentra) als ook landelijk wonen. Dat laatste raakt uiteraard de anticipeerregio's. Het gewenste woningbouwprogramma zou op provinciaal niveau voor 22% uit centrumstedelijke woonmilieus moeten bestaan, voor 32% uit buitencentrum locaties, 13% groenstedelijk, 21% dorps en 12% landelijk.
 - De hierboven genoemde percentages zijn geraamd aan de hand van vraag naar en aanbod aan woningen op basis van enquêtes. Uiteraard spelen de huidige woningmarktperikelen een rol bij effectueren van de vraag en dus ook – het geval van doorstroming – het daardoor vrijkomende aanbod. In het ABF-rapport wordt geconstateerd dat het realiseren van de woonvoorkeuren wel wordt uitgesteld, maar (vooralsnog) niet wordt afgesteld. De vraag van doorstromers richt zich nog steeds op het (middel-)dure koopsegment. Bij starters op de woningmarkt constateert ABF wel een dalende vraag naar (goedkope) koopwoningen vanwege problemen bij het verkrijgen van een hypotheek. De

vraag richt zich meer op de huursector in alle prijsklassen. Door de Europese regelgeving gaat het daarbij ook vaak om duurdere huurwoningen, omdat huishoudens met midden- en hogere inkomens niet meer voor een sociale huurwoning in aanmerking komen.

- Een uitgesplitst programma voor Goeree-Overflakkee is niet beschikbaar, wel voor het geheel van Goeree-Overflakkee, Voorne-Putten en de Hoeksche Waard (gebaseerd op het Socratesmodel van ABF Research). Om toch tot een uitsplitsing per anticiperregio te komen is een relatieve verdeling over de drie anticiperregio's gemaakt op basis van de in elke regio voorkomende woonmilieus en het kwantitatieve woningbouwprogramma 2010-2030 uit de ontwerp woonvisie van de provincie (2011). Omdat de provincie komt met een nieuw kwantitatief woningbouwprogramma, zijn geen absolute cijfers opgenomen. Op basis van de rekenexercitie kan voor Goeree-Overflakkee worden geconcludeerd dat 12% van de woningbouw in een centrumdorps woonmilieu zou moeten worden gerealiseerd, 48% op overige locaties in de dorpen en 40% in een landelijk woonmilieu. Het geraamde woningtekort heeft vooral betrekking op meergezinshuurwoningen (61%) en eengezinskooptoningen (51%). Er is nog beperkte behoefte aan meergezinskooptoningen (15%), terwijl er een overschot is aan eengezinskooptoningen (- 18%). Dat laatste betekent dus een herstructureringsopgave dan wel de verkoop van deze woningen.
- De provinciale woonvisie geeft aan dat het WoOn 2009 laat zien dat de doelgroep voor sociale huurwoningen in Goeree Overflakkee ca. 7.500 is. Daarvan woont ongeveer 81% in de sociale voorraad. De sociale voorraad is groot genoeg voor de doelgroep, maar door scheefwonen kan niet de gehele doelgroep in de sociale sector huren.
- De verwachting is dat er de komende jaren een tekort aan woningen blijft in de stedelijke gebieden en dat landelijke gebieden daarvan kunnen profiteren. Risico is wel dat als steden weer gaan bouwen, de landelijke gebieden weer leegtrekken. Er zal veel vraag zijn naar stedelijk wonen en in hogere huurklassen, terwijl dure koop minder populair zal worden.
- De Rabobank (2014) geeft aan dat de regio kan inzetten op vitaliteit en duurzaamheid in brede zin; ecologisch, sociaal en economisch. Aan de hand van het Triple P – model (people, planet, profit) is een analyse gemaakt van de regio. Hieruit blijkt dat Goeree-Overflakkee behoorlijk goed presteert; wel is aandacht nodig voor het bedrijfsleven (profit). Gezien de ligging en natuurlijke kwaliteiten is het eiland aantrekkelijk om te wonen (reistijd naar werk binnen 1 uur) en aangegeven wordt dat er kansen liggen om het eiland als woonlocatie te ontwikkelen. Dit wordt ondersteund door actuele trends zoals (hernieuwde) aandacht voor nostalgie, ambacht: het platteland vindt zichzelf opnieuw uit. Voorgestelde strategie om de regio een nieuwe impuls te geven is gesegmenteerd bouwen (voor vitale ouderen, zorgbehoevende ouderen, maar ook starters) en onderscheidende woonconcepten, gecombineerd met in stand houden voorzieningen (zoals ziekenhuis) en experiment 'regelvrije ruimte' voor ondernemers.

- In de regionale structuurvisie van Goeree Overflakkee (2010) worden op gebied van wonen de volgende ambities geformuleerd:
 - Inzetten op kwalitatief goede woon- en leefomgeving.
 - Demografische en woonontwikkeling op basis van ontwikkeling boven migratiesaldo nul.
 - Voorkomen negatieve spiraal door vertrek jongeren: terughalen van jeugd na hun studie.
 - Actief werken aan woningvoorraad die aansluit op toekomstige behoeften en gericht is op kwaliteit.
 - Bij toedeling regionale woningbouwopgave rekening houden met woningbehoefte (per gemeente) en kansrijkheid / woningmarktpotenties van kernen en locaties.
 - Kwalitatieve invulling woningbouwopgave richten op doelgroepen en toevoegen van kwaliteit (niet meer van hetzelfde).
 - Een kernenprofilering die investeringen stuurt en bijdraagt aan een efficiënte voorzieningenstructuur.

- In de structuurvisie is een kernenprofilering opgenomen, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar streekcentrum (Middelharnis), verzorgingskernen, steunkernen en kleine woonkernen. In het bijzonder geldt dat woningbouw wordt geconcentreerd in die kernen, die door aard, schaal en locatie een bijdrage leveren aan een blijvend goed functionerend voorzieningenniveau en een adequate zorgstructuur.

- Er wordt ingeschat dat de komende jaren (2010 e.v.) het nodig is honderden particuliere woningen op het eiland te vernieuwen en dat mogelijk zo'n 1.000 sociale huurwoningen (ca 15% van het corporatiebezit) op termijn in aanmerking kan komen voor ingrijpende vernieuwing en/of sloop-nieuwbouw (structuurvisie). Uit expertmeetings met marktpartijen t.b.v. de structuurvisie is verder naar voren gekomen, dat de matige staat/uitstraling van sommige buurten, straten of panden verkoopbelemmerend werkt naar nieuwbouwwoningen elders in de kern. In de structuurvisie wordt voorgesteld voor deze complexe opgave een taskforce in te richten.

- In het Stec-rapport 'Wonen, economie en arbeid op Voorne-Putten' worden de te verwachten effecten van de economische ontwikkeling van de Stadsregio Rotterdam op de kwantitatieve woningbehoefte van Voorne-Putten geraamd. De grootste invloed heeft de ontwikkeling van de Tweede Maasvlakte (350 tot 650 woningen extra woningen tot 2030/2040). Het gaat vooral om woningen in het duurdere prijssegment voor hoger opgeleiden. In diverse documenten over Goeree-Overflakkee wordt ook rekening gehouden met een extra vraag naar woningen door de komst van de Tweede Maasvlakte. Gezien de huidige hoge pendelstroom vanuit Goeree-Overflakkee naar de omgeving Rotterdam wellicht realistisch, maar nog onbekend is wat de neerslag op GO zal zijn.

- Er worden relatief veel recreatiewoningen verkocht in de gemeente. Met de structuurvisie wil de gemeente hier ook meer op inzetten.

- Vanuit de toeristisch-recreatieve ontwikkeling wil de gemeente inzetten op promotie van 'deeltijdwonen'. ZKA consultants (2010) concluderen dat deeltijdwonen betekenisvol is en bijdragen levert aan het sociale leven (leefbaarheid) in een buurt of dorp en impulsen geeft aan de voorzieningen (detailhandel, horeca, recreatie, cultuur, etc.). Het is mogelijk dat deeltijdwonen een positief effect heeft voor een neergaande spiraal in kleine kernen, zoals de vastgoedwaarde en daarmee de ruimtelijke kwaliteit. Er worden zes typen gebruikers van deeltijdwoningen gebruikt: gebruikers 'pied-à-terre's'; personen die tijdelijk in Nederland werken en wonen (expats, studenten); Nederlandse migranten die in Nederland een woning aanhouden; recreatieve bewoners; bewoners woonzorgcomplexen en kleinschalige "footloose" bedrijvigheid. De recreatieve deeltijdbewoners zijn voor Goeree-Overflakkee het meest kansrijk. Met name in de gebieden buiten de Kop van Goeree liggen hier nog ontwikkelmogelijkheden. Verder wordt GO (in mindere mate) geschikt geacht voor Nederlandse migranten, expats, bewoners van woonzorgcomplexen en kleinschalige bedrijvigheid. Het is lastig een goede inschatting te maken van de marktomvang voor deeltijdwonen, maar het aantal deeltijdwoningen dat gerealiseerd wordt zal enerzijds in balans moeten zijn met het maatschappelijk draagvlak en anderzijds geen onevenredige belasting moet leggen op de lokale signatuur. Het aantal deeltijdwoningen op Goeree-Overflakkee is indicatief ingeschat op 50 tot 75 bestaande en nieuw te ontwikkelen woningen per jaar.
- Recent onderzoek naar het Tweede Wonen wijzen echter iets anders uit. De resultaten van de pilot 'Tweede Wonen' (2012) heeft gefungeerd als een voorstudie voor de provinciale visie op het tweede wonen. De resultaten laten zien dat de kansen voor het tweede wonen in de reguliere woningvoorraad (dus niet de recreatiewoningen) beperkt zijn. De vraag naar tweede woningen manifesteert zich met name op de Kop van Goeree, dichtbij het strand. De vraagprijzen van woningen in dit gebied zijn echter simpelweg te hoog (februari 2012 gemiddeld bijna een half miljoen euro in Ouddorp) om het tweede wonen als grote kans voor de gemeente te bestempelen. Daarnaast vormen de hechte sociale structuren op het eiland een beperkende factor.
- Op basis van aannames wordt ingeschat dat er rond de kernen op Goeree-Overflakkee zo'n 50 tot 100 tweede 'gewone' woningen zijn. De verwachting is dat in de voormalige gemeente Goedereede de meeste van deze woningen staan. Wanneer daarbij opgeteld worden de recreatiewoningen die als tweede woning worden gebruikt (1.850) komt het uit op hooguit ca 5% van de bestaande voorraad. De vraag naar tweede woningen (bestaand en nieuw) wordt geschat op ca 50-75 woningen per jaar, waarvan ongeveer tweederde op een recreatiepark. Daarnaast speelt nog mee dat op de 'gewone' markt vrijkomende woningen kwalitatief niet voldoen aan de vraag naar tweede woningen: rijtjeshuizen komen vrij, terwijl voor tweede woningen met name vraag is naar vrijstaande woningen.
- Goeree-Overflakkee ziet nog mogelijkheden in het aantrekken van nieuwe bewoners door de ligging nabij de zuidvleugel van de Randstad, het karakter rust, ruimte en de aanwezigheid van bijzondere woonmilieus. Mocht hierop worden ingezet moet wel een heldere doelgroep voor ogen zijn en écht bijzondere woonmilieus moeten worden gecreëerd. Ook wordt voor verdere woningbouw uitgegaan van de kernenhierarchie zoals ontwikkeld in de structuurvisie.

- Prestatieafspraken tussen Middelharnis en de corporaties geven de volgende beleidsinzet aan:
 - Focus op de primaire doelgroep sociale huisvesting (lage en middeninkomens)
 - Positie van (koop)starters op de woningmarkt verbeteren
 - Senioren op de woningmarkt: aanpassen van bestaande voorraad voor ouderen
 - Daarnaast is er aandacht voor duurzaamheid en verbetering van de kwaliteit van de bestaande voorraad.

- Companen (2011) heeft een woningmarktonderzoek uitgevoerd in de gemeente Middelharnis om te komen tot een concept woonvisie. Geconcludeerd is dat het verstandig is te focussen op de lage (< €33.614) en lage middeninkomens (€33.614 - €43.000), starters en jonge gezinnen op de woningmarkt en de huisvesting van senioren.

- In 2008 is voor het laatst een woningbehoefteonderzoek uitgevoerd, destijds in opdracht van de woningcorporaties Beter wonen, Den Bommel (nu Fides) en Woongoed Flakkee (nu Woongoed GO). Er blijkt dat in sommige kernen de binding erg sterk is, zoals in Oud-Tonghe. In andere kernen, zoals Den Bommel is de binding veel minder sterk.

- Woningcorporatie Fides Wonen is de op één na grootste corporatie in de gemeente. De volgende speerpunten worden benoemd voor 2013-2017.
 - Het wegtrekken van voorzieningen in kleine kernen, de leefbaarheid in deze kernen staat hierdoor onder druk.
 - Op lange termijn sterke vergrijzing, dit vraagt een woningaanbod dat hierbij aansluit. Zo worden er levensloopbestendige woningen gerealiseerd.
 - Een kwalitatieve opgave met betrekking tot de lokale woningmarkt.
 - Een noodzaak om duurzaam te werken en te investeren: ambitie is dat in 2016 minimaal 55% van de woningen van Fides een A-, B- of C-label heeft (nu 45%). Ook verkent Fides de mogelijkheden om deel te nemen aan een lokale energiecoöperatie.
 - Toename van (meervoudige) problematiek bij onze doelgroep, hier moeten wij bij aansluiten in onze dienstverlening.

- Woongoed GO (2012) geeft in hun ondernemingsplan aan in te zetten op een betere match van vraag en aanbod en daarmee kortere wachttijden, met daarbij speciale aandacht voor starters die nog geen zelfstandige woning hebben en aan senioren.

- In september 2011 hebben Provinciale Staten de Provinciale Woonvisie vastgesteld. Daarin worden de Zuid-Hollandse regio's opgedragen hun regionale woonvisies te actualiseren. Voor de landelijk gelegen regio's geldt daarbij vooral de opgave om tot realistische woningbouwprogramma's te komen. De regio's krijgen daarvoor de tijd tot en met 2013. In die periode zal de provincie de lokale ontwikkelingen nauwgezet volgen en toetsen aan de provinciale inzichten. In regio's waar sprake is

van een overcapaciteit van woningbouwplannen zal de provincie nieuwe capaciteitsuitbreidingen blokkeren (Interbestuurlijke voortgangsrapportage bevolkingsdaling 2013).

- Met de woonvisie 2011-2020 richt de Provincie zich naast kwantitatieve aspecten van de woningbouw ook op kwalitatieve aspecten die volgens hen nog onderbelicht zijn gebleven: energiegebruik; huisvesting / voorzieningen in de buurt voor ouderen; tijdelijke huisvesting (voor studenten, mensen met een beperking, starters, arbeidsmigranten); de combinatie van wonen en werken; bewoning van kantoorlocaties; klimaatbestendig en energiezuinig bouwen en duurzame gebiedsontwikkeling.
- In de provinciale Verordening Ruimte is opgenomen dat elke regio een actuele woonvisie moet hanteren, waarin gemaakte afspraken zijn vastgelegd over woningaantallen en typen woonmilieus. Verstedelijking moet zoveel mogelijk in Bestaand Stads- en Dorpsgebied worden geconcentreerd en er door de provincie bovenregionale groeilocaties worden vastgesteld. Een plan voor nieuwe ontwikkeling moet volgens de Koersnotitie visie ruimte en mobiliteit (2013) voldoen aan de ladder voor duurzame verstedelijking, zoals opgenomen in het Besluit ruimtelijke ordening (Bro). De ladder bestaat uit drie treden:
 - 1) de voorgenomen stedelijke ontwikkeling moet voorzien in een actuele regionale behoefte;
 - 2) de ontwikkeling wordt binnen bestaand stedelijk gebied van de betreffende regio gerealiseerd door benutting van beschikbare gronden door herstructurering, transformatie of anderszins;
 - 3) indien de ontwikkeling niet binnen bestaand stedelijk gebied kan worden gerealiseerd, kan een andere locatie worden benut die gebruikmakend van verschillende vormen van vervoer, passend is of wordt ontsloten.

De provincie zal de ladder nog specifiek invullen aan de hand van de Zuid-Hollandse situatie.

- De provinciale woonvisie kent vijf ambities, allen gebaseerd op het uitgangspunt dat woningen passend zijn voor de huishoudens die ze bewonen. De 5 ambities zijn:
 - Regionale verscheidenheid behouden en benutten;
 - Provincie stelt kaders voor de lange termijn; regionaal vindt uitwerking plaats;
 - Voldoende goed woningaanbod voor iedereen;
 - Niet meer woningen plannen dan nodig zijn;
 - Toevoegingen en impulsen dragen bij aan een verbetering van de leefbaarheid.

Duurzaamheid

- Vanuit de ambitie van de gemeente om Goeree-Overflakkee energieneutraal te laten zijn in 2030 wordt verwacht dat 14% van de woningen in 2030 energieneutraal is.
- Qua duurzaamheid van de woningvoorraad zet de Provincie in op het vergroten van het gebruik van duurzame warmte. Het aandeel duurzame warmte in Zuid-Holland is nu minder dan 1 procent. In de zogenoemde Green Deal worden met het rijk afspraken gemaakt om het aandeel duurzame warmte

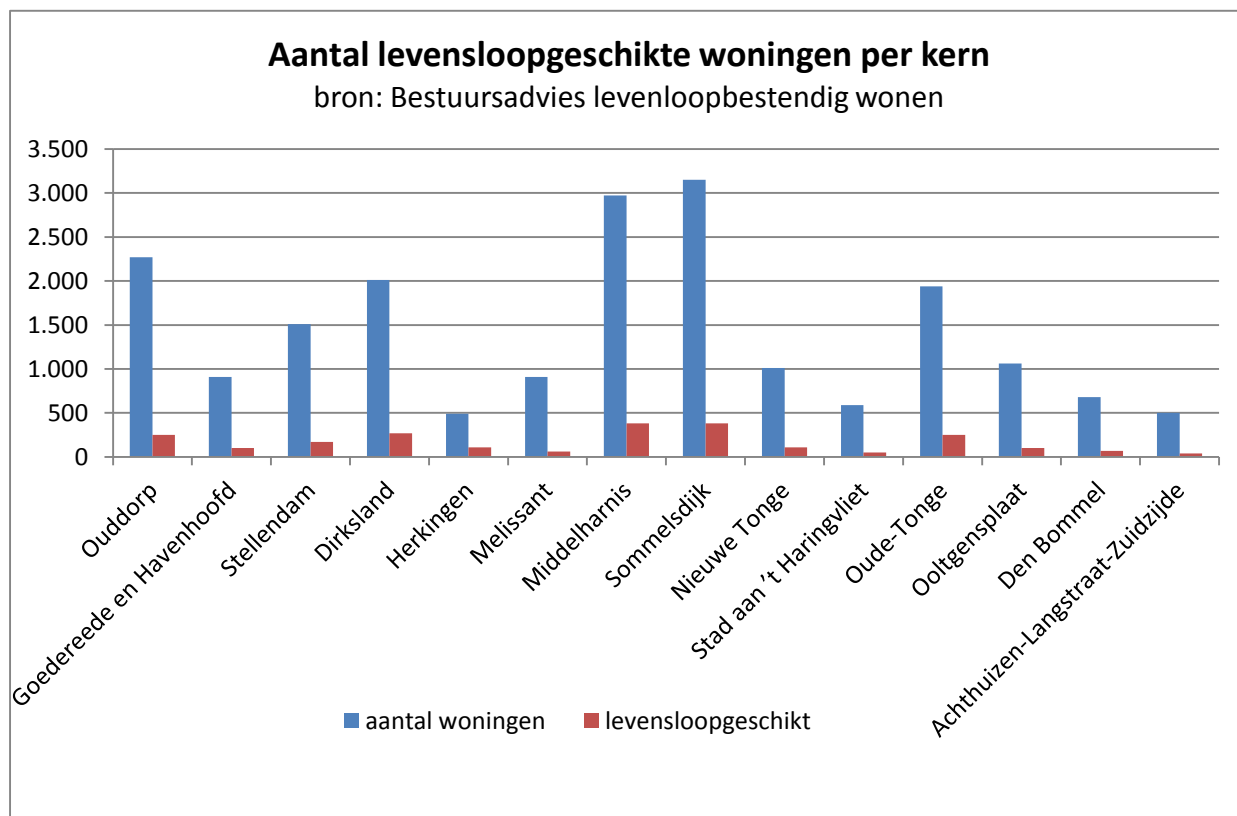
te verhogen naar 14 procent in 2020. Verduurzaming van de bestaande stadsverwarming via inzet van aardwarmte en industriële restwarmte is hiertoe een belangrijke stap. Daarnaast wordt gestreefd naar nieuwe duurzame warmtenetten, gericht op herstructurering van bestaande woongebieden en nieuwbouw in relatief hoge dichtheden. Dit waar mogelijk in combinatie met warmtelevering aan utiliteitsbouw en glastuinbouw.

- Ook de woningcorporaties in op GO hebben ambities als het gaat om energiebesparing. Zo wil Woonged GO in de periode 2008-2018 20% CO₂-reductie realiseren.

Wonen en zorg

- Met uitzondering van de woonkernen Herkingen en Achthuizen zijn in alle woonkernen woonzorgcomplexen gebouwd. Het complex voor Stad aan 't Haringvliet is nog in aanbouw, de locatie voor Nieuwe-Tonge is nog in de planfase. CuraMare participeert daarnaast in complexen waar wonen en zorg gescheiden zijn en in het eigendom van woningbouwverenigingen.
- In het najaar van 2012 hebben de samenwerkende gemeenten op Goeree Overflakkee een bestuursadvies 'Levensloopbestendig wonen' uitgebracht. Aanleiding daarvoor was onder andere het rapport van de Rekenkamercommissie uit 2009, waaruit bleek dat de regio onvoldoende was voorbereid op de vergrijzing die zich zal voordoen. Geconstateerd werd dat regionaal gezien de huidige woningvoorraad niet aansluit bij de toekomstige behoefte: Starters komen moeilijk aan passende woonruimte. Veel zelfstandig wonende ouderen die zouden willen verhuizen, wonen in een koopwoning die ze niet kunnen verkopen. Verder kunnen mensen door de Europees vastgestelde inkomensgrens voor sociale huurwoningen vaak niet meer verhuizen naar een andere huurwoning. Daarnaast is het inrichten van een passend voorzieningenniveau in landelijk gebied een specifiek aandachtspunt, aldus het rapport. Het rapport bevat een kwantitatief en kwalitatief deel:
 - Ingeschat wordt dat 2.340 van de ca. 20.000 woningen in de gemeente levensloopgeschikt of geschikt voor ouderen zijn (het gaat om zorgwoningen, clusterwoningen, woningen voor beschut wonen en levensloopbestendige woningen). Absoluut gezien staan de meeste van deze woningen (logischerwijs) in Middelharnis en Sommeldijk; relatief gezien in Herkingen (22,5% van de voorraad in deze kern). Geschat wordt dat tot 2020 om aan de vraag te voldoen in de regio 2.143 woningen in deze categorie moeten worden gerealiseerd. Op dit moment is er een programmering van 605 woningen, dus zal de opgave nog 1.663 woningen zijn. Uiteraard kan dit worden ingevuld door nieuwbouw of door aanpassing van de bestaande voorraad.
 - Kwalitatief gezien zullen de te ontwikkelen levensloopbestendige woningen gerealiseerd moeten worden in de buurt van de voorzieningen waar de doelgroep behoefte aan heeft (vervoer, zorg en welzijn, gepast ingerichte buitenruimte), bijvoorbeeld in woonservicegebieden of woonzorgzones. Voorlopig wordt gedacht aan het richten op het voorzien in levensloopbestendig bouwen in 'woonservicegebieden' in het streekcentrum en de verzorgingskernen (zie kernenprofilering structuurvisie), terwijl in de kleinere kernen belangrijk is maatwerk te leveren. Opvallende aanbeveling in het bestuursadvies is nog een project te starten waarin huiseigenaren voorlichting

krijgen over hoe zij zelf hun verantwoordelijkheid kunnen nemen voor een levensloopbestendige woning, bijvoorbeeld bij een verbouwing.

- In opdracht van de provincie is een raming opgesteld naar de behoefte aan geschikte woningen bij 65-plus huishoudens. Er is rekening gehouden met een drietal scenario's voor extramuralisatie: variërend van geen extramuralisatie, alleen zzp 1-3 of zzp 1-4 –dit betekent dat mensen met deze indicatie niet meer in aanmerking komen voor een verblijf in een zorginstelling en thuis moeten blijven wonen. Hoofdpijnen van de raming:
 - In 2012 is er behoefte aan 1.744 geschikte woningen.
 - Voor 2020 is de prognose dat de behoefte toeneemt: variërend van 279 tot 477 woningen – afhankelijk van doorvoering van de scenario's.
 - In 2030 varieert de behoefte aan geschikte woningen volgens de prognose van 2.621 tot 2.717 maximaal (afhankelijk of geen extramuralisatie, alleen zzp 1-3 of zzp 1-4). Dit is een toename van 877 tot 973 woningen ten opzichte van 2012.

Reflectieronde wonen

De gemeente heeft vertrouwen in het realiteitsgehalte van de huidige woningbouwprogrammering tot 2030. Een aantal jaar geleden was er een overschot aan plannen, maar in samenwerking met ontwikkelaars en bouwbedrijven zijn nu alleen de meest kansrijke overgebleven.

Makelaars zien dat woningen in de gemeente nog wel worden verkocht, maar voor de duurdere woningen (> € 300.000) is er weinig vraag. Met name de buitenrand van Ouddorp kent woningen in dit segment. Er staan 1.200 woningen te koop. Deze zijn lastig te verkopen: dat komt volgens een respondent doordat potentiële inwoners de ligging van de gemeente en de landschappelijke kwaliteiten waarderen, maar het voorzieningenniveau te mager is. De doorstroming is wel erg gering, volgens de respondenten komt dat doordat er nauwelijks woningen voor starters beschikbaar zijn. Andere respondenten zijn het daar niet mee eens. Ook verschillen zij van mening of het mogelijk is mensen van buiten aan te trekken. Wel is er volgens sommige respondenten sprake van enige retourmigratie. De respondenten van de woningcorporaties geven aan dat er in kernen wordt ingezet op verdunning: voor elke 20 corporatiewoningen die worden gesloopt, er maar 16 tot 18 hoeven te worden teruggebouwd (bij benadering). Hoewel wordt aangegeven dat het aantal gezinnen met kinderen niet daalt in de gemeente, wordt het woningaanbod wel gedifferentieerder.

Vanuit de interviews komt ook naar voren dat het niet goed zou zijn alleen te focussen op starters en senioren, omdat er ook andere doelgroepen zijn die vraag hebben naar woningen. De gemeente moet niet verworden tot een seniorenoord met enkele windmolens, aldus een respondent. Het behouden van de jeugd en inzetten op retourmigratie, wordt als redelijk kansrijk gezien. Een bestuurder geeft aan dat het goed is dat er wordt ingezet op eilandmarketing voor deze nieuwe inwoners, maar dat nog moet worden gezien welk effect dit sorteert.

Er wordt niet verwacht dat er in de toekomst verpleeghuizen in de gemeente leeg komen te staan, omdat hier in 2007 al goede afspraken over zijn gemaakt (scheiden wonen en zorg). Levensloopbestendige woningen kunnen volgens een respondent beter worden aangeboden in de vorm van bestaande woningen die verbouwd zijn dan in de vorm van nieuwe woningen die als zodanig in de markt worden gezet. Een andere respondent geeft aan dat er veel minder vraag is naar levensloopbestendige woningen dan gedacht, bovendien zullen ouderen niet snel van de ene kern naar de andere verhuizen, dus zal er moeten worden gebouwd daar waar de vraag is.

In aansluiting op de duurzaamheidsambities van de gemeente zijn ook de woningcorporaties actief met verduurzaming van hun woningvoorraad.

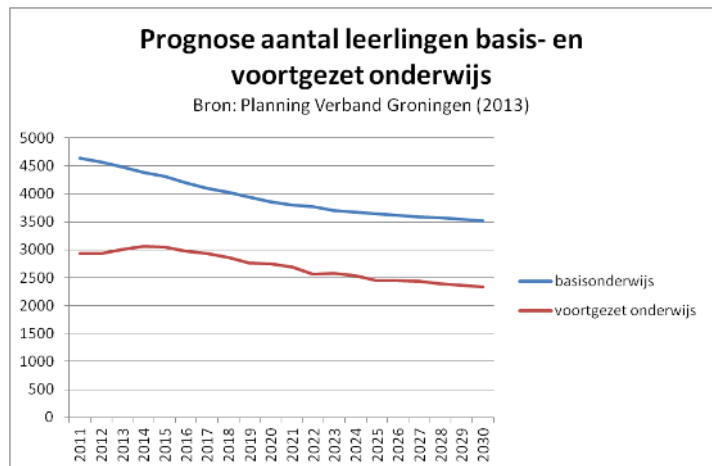
Gevoeligheidsanalyse Wonen

- In de kadernota 2014 van de gemeente (2013) wordt uitgegaan van een groei van het aantal woningen dat een stuk hoger ligt dan het aantal huishoudens volgens CBS en provinciale prognoses. Heeft dit te maken met een verschil in interpretatie of is er sprake van een mismatch?
- De gemeente erkent de opgave voor de bestaande voorraad, die deels bij corporaties, deels bij particuliere eigenaren terecht komt. Is er, met name voor de laatstgenoemde categorie, al een aanpak?
- Gegeven de opgave voor de bestaande voorraad: liggen er kansen voor het samengaan van de eilandelijke woningbouwverenigingen tot één corporatie?
- De effecten van de 2e Maasvlakte blijven moeilijk in te schatten. Het rapport van STEC maakt wel duidelijk dat de verwachte toename van de vraag naar woningen in Voorne-Putten niet groot zal zijn. Hoe zit dat in Goeree-Overflakkee? Is daar een inschatting van te maken? Een 'educated guess' van de verschillende omliggende regio's samen, inclusief een verdeling zou hierin meerwaarde kunnen bieden.
- Partijen in de gemeente verschillen in hun inschatting of het mogelijk is nieuwe bewoners naar de gemeente te halen. Ook verschillen zij van mening over de aanwezigheid van en kansen voor wat betreft retourmigratie. Hoe kan hier een eenduidig beeld over ontstaan en (aansluitend daarop) een realistische en eensluidende strategie op worden geformuleerd?
- De bestaande voorraad zou in 2030 voor 14% energieneutraal moeten zijn. Hoe is dit percentage bepaald en hoe kan dit bereikt worden? Daarbij kan de stelregel nuttig zijn dat een woning gemiddeld maximaal 2 niveaus in energielabels kan stijgen.
- In het bestuursadvies 'Levensloopbestendig wonen' wordt uitgegaan van een toenemende vraag aan levensloopgeschikte woningen: geschat wordt dat tot 2020 om aan de vraag te voldoen op GO 2.143 woningen in deze categorie moeten worden gerealiseerd. Op dit moment is er een programmering van 605 woningen, dus zal de opgave nog 1.663 woningen zijn (nieuwbouw als aanpassing van de bestaande voorraad). De provinciale cijfers gaan uit van een meer gematigde toename in behoefte: variërend van 279 tot 477 woningen tot 2020. Uitgaande van deze raming zou de programmering van 605 woningen volstaan.
- Inzetten op deeltijdwonen kan zoals gesteld positieve effecten hebben. Onbekend is echter wat hier de kwantitatieve vraag precies naar is en hoe realistisch de gestelde positieve effecten zijn op o.a. het voorzieningenaanbod. Verder lijkt er nog weinig rekening te zijn gehouden met de negatieve effecten t.o.v. permanente bewoning: in deeltijd leegstaande woningen en wellicht geringe sociale binding.

3.6 Onderwijs

- Op 1 oktober 2013 zijn er 30 basisscholen op Goeree-Overflakkee. Daarvan hebben 2 tussen de 23 en 50 leerlingen; 12 tussen de 51 en 100 leerlingen en zijn er 16 scholen met meer dan 100 leerlingen. Gemiddeld hebben de scholen ca. 149 leerlingen.
- Er zijn 2 scholen voor speciaal basisonderwijs en 1 ZMLK-school (zeer moeilijk lerende kinderen); allen in Middelharnis.
- Er zijn 3 scholen voor voortgezet onderwijs, allen gevestigd in Middelharnis (CSG Prins Maurits, RGO en Edudelta College; de laatste heeft 2 vestigingen: Schoolstraat Middelharnis en Langeweg Sommelsdijk).
- Er is geen Hbo-instelling in de gemeente, wel zijn er meerdere MBO-instellingen.
- Er zijn twee vestigingen van MBO Albeda College: in Middelharnis en een vestiging in Oude-Tonghe. STC-Group heeft een MBO vestiging in Stellendam, GO-College is gevestigd in Oude-Tonghe en Edudelta College heeft een MBO vestiging in Middelharnis.
- De SPB Groep verzorgt bouwopleidingen voor leerlingen op MBO 2 niveau in Middelharnis, waarbij de onderwijskundige kant door het Albeda college wordt verzorgd.
- De leerlingprognoses die zijn uitgevoerd in opdracht van de gemeente gaan uit van een leerlingendaling tussen 2011 en 2030 van 1.125 (24%) voor het primair onderwijs. In Nederland daalt het aantal leerlingen primair onderwijs naar verwachting in tot 2025 een stuk minder: ca 7%. Voor het voortgezet onderwijs wordt een minder stabiele daling verwacht van 20% (585 leerlingen)
- De bevolking 0-14 jaar zal volgens de provinciale prognoses afnemen met ca. 1.400 in de periode 2012-2030 (ca 17%).
- CBS (2010) gaat uit van een daling van het aantal 5-14 jarigen in de periode 2010-2020 met 10% en nogmaals met 10% in de periode 2020-2040. In Nederland is deze daling een stuk lager met 5% tot 2030 en daarna weer een stijging.
- De groep jongeren in de leeftijd 15-19 zal volgens CBS (2010) met name dalen in de periode 2020-2040, met ca 20%.
- De fysieke afstand tot het voortgezet onderwijs is een stuk hoger dan gemiddeld in Nederland: ca 8 km t.o.v. 1-2 km in Nederland
- Basisonderwijs is in de gemeente gemiddeld even dichtbij als in de rest van Nederland.

- In de periode 2011-2030 komen volgens de in opdracht van de gemeente uitgevoerde prognoses vijf basisscholen onder de 50 leerlingen. Het totaal aantal leerlingen basisonderwijs daalt met meer dan 1.000, in het voortgezet onderwijs met ca. 600.
- De Provinciale prognoses laten zien dat de leerlingendaling in 2015 voor basisscholen zal leiden tot een afname van 16 fte personeel, gemiddeld 22 personen.

- Onder regievoering van de gemeente is een werkgroep krimp in het onderwijs opgericht. Deze bestaat uit vertegenwoordigers van peuterspeelzalen, primair onderwijs, voortgezet onderwijs, MBO en gemeente. De werkgroep zet in op de ontwikkeling van een visie op krimp binnen onderwijs en zoekt mogelijkheden die meer intensieve samenwerking tussen denominaties mogelijk maakt. Ook bekijkt de werkgroep hoe het onderwijs op Goeree-Overflakkee meer op de kaart gezet kan worden.
- Een enquête onder ruim 500 ouders naar de mogelijke gevolgen van leerlingendaling in de gemeente (Korndörffer, 2013) laat zien dat 80% van deze groep liever ziet dat een openbare en bijzondere school samenwerken waardoor er toch een school behouden wordt in het dorp, dan dat hun kinderen gebruik moeten maken van (gratis) leerlingenvervoer. Wanneer deze ouders zelf verantwoordelijk zouden worden voor dit leerlingenvervoer stijgt dit percentage licht, naar 82%.
- In de regionale economische visie (2007-2020) is het stabiliseren en select uitbouwen van de aanwezige goede onderwijs- en zorginfrastructuur als actielijn opgenomen als economische drager ten behoeve van wonen.
- Op de vestiging van het MBO Albeda College in Middelharnis worden opleidingen aangeboden in zorg en welzijn (o.a. pedagogisch medewerker kinderopvang niveau 3 en 4, helpende zorg en welzijn niveau 2, medewerker maatschappelijke zorg niveau 3, onderwijsassistent niveau 4, persoonlijk begeleider gehandicaptenzorg niveau 4 en persoonlijk begeleider specifieke doelgroepen niveau 4). Op de vestiging van het Albeda College in Oude Tonge kunnen leerlingen terecht voor opleidingen als bedrijfsadministrateur, secretaresse, telefoniste, assistent accountant, beveiliging e.d. op verschillende niveau's (2-4).
- Het Albeda College verzorgt tevens de onderwijskundige kant voor een bouwopleiding (MBO 2) door de SPB-groep (Samensverband Praktijkopleiding Bouw) in Middelharnis.

- In Stellendam is een locatie van de STC-group gevestigd, waar onder andere Mbo-opleidingen worden aangeboden op gebied van zeevaart en zeevisvaart.
- In Sommelsdijk is een MBO-locatie van het Edudelta gevestigd: MBO-groen leidt op voor de brede groene sector. Er is ook groen onderwijs voor volwassenen: ondernemers en werknemers; cursussen en trainingen.
- In 2012 is een private Mbo-opleiding opgericht voor Techniek: het GO- College, gevestigd in Oude Tonge.
- De Factsheet van het Tympaan Instituut toont dat:
 - in de niet-stedelijke gebieden op het eiland er relatief veel achterstandsleerlingen zijn in het basisonderwijs (2010) vergeleken met gemeenten met eenzelfde mate van stedelijkheid. Dit betekent dat zij extra financiering krijgen in het onderwijs vanwege de lage opleiding van ouders. Dirkland heeft het hoogste percentage (13,5%), Middelharnis het laagste (7,4%). Het gaat op Goeree-Overflakkee om 476 leerlingen in totaal: dit is 10,1% van het totaal aantal.
 - Het percentage leerlingen dat slaagt voor havo en vwo lager is dan het landelijk gemiddelde.
 - Het percentage vroegtijdig schoolverlaters (vsv'ers) in het VO 1% is; dit is lager dan heel Zuid-Holland (1,4%).
 - Het aantal laaggeletterden onder de bevolking op het eiland (15%) is hoger dan landelijke gemiddelde (11%).
 - De jeugdigen in Goeree Overflakkee gemiddeld ong. 15 kilometer reizen voor het VO (vmbo en havo/vwo). Dit is het verst van alle jeugdigen in Zuid-Holland.
- Landelijk wordt de wet voor passend onderwijs ingevoerd, die knelpunten in het onderwijsstelsel moet aanpakken en zorgen voor meer afstemming tussen het onderwijs en gemeenten en lokale zorgpartners, met als uiteindelijk doel meer maatwerk in het onderwijs. Vanaf 1 augustus 2014 zijn scholen verplicht een passende onderwijsplek te bieden aan leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. De scholen voor het speciaal onderwijs gaan deelnemen in regionale samenwerkingsverbanden voor passend onderwijs. Binnen het samenwerkingsverband spreken de scholen af welke leerlingen ze doorverwijzen naar het speciaal onderwijs. Voor deze leerlingen geeft het samenwerkingsverband een 'toelaatbaarheidsverklaring' af. Voor Goeree zijn twee samenwerkingsverbanden opgericht in dit kader: een voor Primair Onderwijs en een voor Voortgezet Onderwijs. Binnen deze samenwerkingsverbanden moeten afspraken gemaakt worden hoe leerlingen van clusters 3 en 4 van het speciaal onderwijs worden opgevangen. Het gaat om leerlingen met een verstandelijke beperking, een lichamelijke beperking of een chronische ziekte. Cluster 4 betreft het onderwijs voor leerlingen met gedragsstoornissen, ontwikkelingsstoornissen of een psychiatrisch probleem.
- Voor het opleidingsniveau in de gemeenten geldt dat meer dan de helft (56%) een laag opleidingsniveau heeft; 14% heeft hbo of hoger genoten (Nota regionaal gezondheidsbeleid)

- In 2006 maakte Goeree-Overflakkee geen deel uit van het samenwerkingsverband (gemeenschappelijke regeling) onderwijs en arbeid van 20 gemeenten in de regio Zuid-Holland Zuid (Het Platform Beroepsonderwijs, 2006). Algemeen beeld is dat er veel samenwerkingsverbanden zijn in Zuid-Holland Zuid (52), maar dat scholen vooral onderling samenwerken. De samenwerking met bedrijven komt moeilijk op gang. De vraag naar laag- en ongeschoold personeel is groot, maar de aansluiting op dit deel van de arbeidsmarkt is voor verbetering vatbaar. Het gebrek aan samenwerking met hbo wordt als tekortkoming gezien. De scholen in Middelharnis en Sommelsdijk zijn aangesloten op verschillende netwerken zo blijkt: vooral samenwerkingsverbanden met andere vo scholen, of het regionaal zorgcoördinatoren overleg Rijnmond. Aangegeven wordt dat de kracht voor Goeree schuilt in de kleine schaal van de gemeente: de problematiek is overzichtelijk en de bereidheid om tot een gezamenlijke aanpak te komen is groot. Als best practice in Zuid-Holland wordt de samenwerking tussen een VMBO-school in Middelharnis en het Albeda College (sector bouw) gezien. Er was ten tijde van het rapport (2006) een verbond van aannemers dat leerlingen een baangarantie van vier jaar biedt bij aanvang van de opleiding.

Reflectieronde onderwijs

In het primair onderwijs worden de effecten van de leerlingendaling sterk gevoeld. Het heeft effect op het aantal benodigde vierkante meters vastgoed, maar ook op het benodigde personeel. Besturen op het eiland worden steeds groter, maar een fusie tussen verschillende denominaties (protestants-christelijk en openbaar) lijkt nog niet tot de mogelijkheden te behoren. Samengaan in één gebouw wordt wel als optie gezien.

Leerlingen van enkele basisscholen op het eiland worden op jonge leeftijd al warmgemaakt voor opleidingen in de techniek, door bijvoorbeeld voor de beroepskeuzetest al een kijkje te nemen bij de technische opleidingen op het eiland.

De respondenten geven aan dat een aantal leerlingen aan de randen van het eiland middelbare scholen in Hellevoetsluis (Voorne-Putten) en Zierikzee (Schouwen Duiveland) bezoeken. Omgekeerd bezoekt een aantal leerlingen uit Schouwen Duiveland het voortgezet onderwijs op Goeree-Overflakkee. Er wordt ingezet op het opvangen van de verwachte leerlingendaling door leerlingen uit deze gebieden aan te trekken voor de scholen in Middelharnis. Qua afstand maakt het niet uit: Hellevoetsluis en Middelharnis zijn even ver voor de voormalige gemeente Goedereede. Wel speelt hierbij mee dat er wel een rechtstreekse busverbinding is tussen de voormalige gemeente Goedereede en Hellevoetsluis, maar niet naar Middelharnis.

Op de middelbare scholen van Goeree-Overflakkee speelt de denominatie een vrij grote rol. Ten eerste is zichtbaar dat leerlingen op het eiland vaak hun schoolkeuze bepalen op basis van de denominatie van de school en niet zozeer op basis van de aangeboden leerrichtingen. Anderzijds bemoeilijkt het soms de samenwerking tussen scholen. Een respondent geeft aan dat het belangrijk is dat het eerstgenoemde probleem voorkomen wordt, omdat het belang van de leerling en niet de denominatie centraal moet staan bij de onderwijskeuze. Zaak is dan het type onderwijs (b.v. groen- of technisch onderwijs) los te 'weken' van de denominatie. Dit is voor scholen moeilijk en dit vormt het tweede probleem. Gemeente en provincie zouden samenwerking meer moeten stimuleren, door b.v. de discussie aan te zwengelen.

De middelbare scholen werken op een aantal punten samen met het bedrijfsleven; zo is er onlangs het platform 'Technet' opgericht voor Goeree (een landelijk netwerk van 'kringen' waarin onderwijs en bedrijfsleven regionaal samenwerken t.b.v. aanwas technisch personeel in bedrijfsleven, red). Met name de aansluiting met het beroepsonderwijs kan echter verbeterd worden. Ook buiten de regio zijn er nauwelijks contacten met MBO, HBO of Universiteiten. Dat is vanwege de relatief geïsoleerde ligging en identiteit van het eiland best moelijk.

De afwezigheid van (MBO-) techniekonderwijs in de gemeente is een negatieve stimulans voor jongeren om een andere opleiding te kiezen, omdat op de leeftijd dat jongeren starten met het MBO, het voor velen te vroeg is naar Rotterdam te gaan. Onlangs is er wel een private MBO-opleiding op dit vlak opgericht. Een respondent ziet dat veel leerlingen na het eerste jaar MBO wisselen van opleiding, omdat dan denominatie en profiel minder een rol gaat spelen.

Doordat er geen hoger onderwijs op het eiland is trekken veel jongeren naar de stad. Het wegtrekken van hoogopgeleiden hoeft echter de bedrijvigheid niet in de weg te staan, aldus een respondent.

Gevoeligheidsanalyse onderwijs

- Hoewel de leerlingendaling in het basisonderwijs substantieel zal zijn de komende jaren, zijn er geen scholen die onder de wettelijke opheffingsnorm van 23 leerlingen komen. Het lijkt onvermijdelijk dat het aantal scholen kleiner zal worden en onder regievoering van de gemeente is dan ook een werkgroep ingericht op hier een antwoord op te kunnen bieden. Het op de kaart zetten van het onderwijs van Goeree-Overflakkee is een van de te onderzoeken punten: welke sterke punten van het onderwijs zouden hier aan bij kunnen dragen?
- Vanwege de grote leerlingendaling kan het op termijn gunstiger zijn de basisscholen op het eiland onder te brengen onder één bestuur, of op z' minst het aantal besturen terug te brengen tot een beperkt aantal. Nu ligt dat nog lastig gezien de verschillende denominaties. Is de regio zich bewust van de mogelijkheden die Staatssecretaris Dekker recent heeft geboden om fusie met behoud van identiteit mogelijk te maken?
- Op dit moment is de gemiddelde afstand tot voortgezet onderwijs erg hoog in de gemeente, maar vanwege de de bevolkingstransitie en leerlingendaling kan dit nog groter worden. Zijn hiervoor al slimme oplossingen in ontwikkeling?
- Vanuit de economische ambitie om een energieneutrale gemeente te worden, wordt ook ingezet op het potentieel aan jonge arbeidskrachten dat op Goeree-Overflakkee zijn beroepsopleiding volgt beter te benutten. Hoe wordt hier vanuit de onderwijskant op aangesloten?
- Welke rol speelt de onlangs opgerichte private MBO-opleiding in de of welke kansen biedt deze? Waar ligt de relatie met de (toekomstige) economie van de gemeente ?
- In hoeverre is het samenwerkingsverband tussen het Albeda college en de Vmbo-school in Middelharnis nog van kracht vanwege de crisis in de bouw? In hoeverre liggen er aanknopingspunten voor andere samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld in de zorg?

3.7 Zorg en welzijn

• Het aantal 65-74 jarigen stijgt volgens de provinciale prognose tussen 2012 en 2030 met ca 37% (1.700 personen). Het aantal 75+ ers zal met 2.700 inwoners toenemen (70%), deze groei vindt met name na 2020 plaats (tot 2020 groeit deze leeftijdscategorie met ca 19%). • Er is één ziekenhuis: in Dirksland is Het Van Weel-Bethesda Ziekenhuis gevestigd. • Er zijn 6 verzorgingshuizen en er is 1 verpleeghuis; 28 huisartsen en 3 apotheken. • De zorgsector is met ca 20% van de banen de grootste sector. Zorginstelling CuraMare is de grootste werkgever van de gemeente. • Er zijn in 2012: 7 instellingen die verzorging aanbieden, 1 verpleging en 8 die verzorgen en/of verpleging aanbieden. Dit zijn samen 580 bedden.
-
- De bevolking op Goeree-Overflakkee vergrijst. Dit heeft gevolgen voor de toekomstige zorgvraag en de daarmee gepaard gaande kosten, die door decentralisaties meer en meer bij gemeenten komen te liggen. De decentralisaties gaan bovendien gepaard met een forse bezuiniging: de gemeente moet dus meer gaan doen met minder middelen.
 - Ook kan de vergrijzing invloed uitoefenen op de vraag naar welzijnsvoorzieningen: relatief minder vraag naar voorzieningen voor jongeren en juist meer vraag naar activiteiten en voorzieningen voor ouderen.
 - Regionale gezondheidscijfers laten het volgende zien:
 - van het aantal mensen dat voldoet aan de beweegnorm per dag (2011) in Zuid-Holland laat zien dat Goeree-Overflakkee hier het beste op scoort met 71% van de totale bevolking.
 - Het percentage eenzame ouderen 65+ is met 45,4% een van de hoogste in Zuid-Holland; onder 19-64 jarigen is dit percentage met 37,1% redelijk gemiddeld.
 - Ca. 90% van de bewoners van 19-64 jarigen ervaart de eigen gezondheid als goed of uitstekend; ca 10% als matig tot slecht.
 - Wanneer wordt gekeken naar de risicofactoren voor het ontwikkelen van problemen bij jeugdigen, dan is het algemene beeld dat deze factoren niet sterk aanwezig zijn in Goeree-Overflakkee in vergelijking met Zuid-Holland / Nederland. Het percentage jongeren bijv. op Goeree-Overflakkee dat opgroeit in een eenoudergezin is laag (7,3%) ten opzichte van het Zuid-Hollandse (16,9%) of Nederlandse gemiddelde (14%). Ook op risicofactoren als ‘kans op armoede’ en ‘niet-westers’ scoort Goeree-Overflakkee heel laag ten opzichte van het Nederlands gemiddelde (4,7% t.o. 11,9% voor kans op armoede, en 3% t.o. 16,5% voor niet-westers). 9% van de jeugdigen groeit op in een gezin met meer dan 5 kinderen: ook dit is een risicofactor. Gemiddeld in Zuid-Holland is dit percentage 3,4%.

- Het Tympaan Instituut (Regioverkenning, 2012) benoemt een aantal urgente knelpunten op sociaal vlak om daarmee input te geven voor het regionale programma, op te stellen in samenwerking met het expertisecentrum Jeugd, samenleving en ontwikkeling:
 - *Doorontwikkeling van het CJG.* Het regionaal jeugdbeleid is vastgelegd in de 'Nota Jeugdbeleid in nieuw perspectief 2008-2012' (voormalige gemeenten Goeree-Overflakkee 2008). Doorontwikkeling van het CJG is gewenst op GO, maar tegelijk wordt voorbereid op de landelijke transitie jeugdzorg. Knelpunt hierbij is o.a. dat de aanbieders van zorg geen gegevens van voldoende kwaliteit kunnen aandragen over de zorgvraag van CJG-klanten. Mogelijk is de registratiesystematiek nog onvoldoende ingevoerd. Ook wordt als knelpunt genoemd dat Goeree-Overflakkee bij stadsregio Rotterdam-Rijnmond GGD hoort als het gaat om CJG, maar bij Zuid-Holland voor jeugdzorg. In een nota uit 2011 is geadviseerd dat in ieder geval in iedere gemeente (nu kern) minimaal een fysiek inlooppunt CJG moet zijn voor signalering en advies. Het aantal jeugdigen/gezinnen dat gebruik maakt van het CJG is beperkt, zeker voor de zwaardere zorg. Geschat wordt dat ca. 400 jeugdigen per jaar potentieel nieuwe klant zijn bij het CJG. Goeree-Overflakkee heeft gekozen voor samenwerking met CJG Rijnmond en wil ZAT en CJG geïntegreerd laten opereren. Aanbevolen wordt om zoveel mogelijk de regie bij de gezinnen te houden, maar ook om invulling te geven aan de brugfunctie tussen BJz Zuid-Holland en Rijnmond.
 - *Ondersteuning hulpbehoevenden.* Goeree-Overflakkee kende in 2012 in totaal 525 mensen met een indicatie AWBZ-zorg begeleiding. Er zijn naar verhouding veel extramurale cliënten van 65 jaar of ouder met somatische of psychogeriatrische problematiek, namelijk 770 waarvan 110 met een AWBZ-indicatie begeleiding. Ook zijn er honderd volwassen cliënten met een verstandelijke beperking met een indicatie extramurale AWBZ-begeleiding. Er zijn 170 volwassenen met psychiatrische problematiek met eveneens deze indicatie. In het licht van de decentralisatie AWBZ – Wmo is in 2012 een eilandbrede notitie opgesteld voor de werkwijze wanneer iemand een hulpvraag heeft. Goedereede loopt als initiatiefnemer hierin voorop op dat moment. Er wordt samengewerkt voor training van loketmedewerkers.
 - *Drugsoverlast onder jongeren.* Uit cijfers blijkt dat op Goeree-Overflakkee meer jongeren drugs gebruiken dan elders in Nederland. Bovendien beginnen ze er al op jonge leeftijd mee; vanaf 10-11 jaar oud. De projectgroep Het Geheim werkt samen tegen drugsgebruik, met specifieke aandacht voor jongeren: in het bijzonder 11 tot 24 jaar. De vier voormalige gemeenten hebben een integraal beleidsplan waarin een financiële bijdrage van allen aan verslavingspreventie is geborgd. Daarnaast bestaan de Moedige Moeders sinds 2007 (naar voorbeeld van Volendam) bestaat uit 7 moeders die overmatig drugsgebruik willen voorkomen en pleiten voor betere verslavingszorg op het eiland. Ze werken samen met instellingen voor verslavingszorg en bieden spreekuren, weerbaarheidstrainingen en informatieavonden.
 - *Eenzaamheid onder ouderen (65+).* Het percentage ouderen dat zich niet eenzaam voelt is het laagste in vergelijking met andere regio's in Zuid-Holland (47,8%). 8,4% van de ouderen voelt zich ernstig of zeer ernstig eenzaam. Pameijer heeft een Activeringscentrum ingericht in Sommelsdijk met een gevarieerd activiteitenprogramma, Careyn heeft twee activiteitencentra in Dirksland en Oud-Beijerland.

- *Huiselijk geweld.* Een aantal risicofactoren voor kindermishandeling komt relatief vaker voor dan in de rest van de provincie. Er is een regionale aanpak kindermishandeling (RAAK) met de stadsregio Rotterdam en de Hoekse Waard. In Rotterdam is ook een Zorgpunt voor de Zuid-Hollandse Eilanden. Aanbeveling is onder meer om zoveel mogelijk een sluitende keten te organiseren samen met politie, jeugdzorg en maatschappelijk werk.
- Een relatief grote aantal jeugdigen krijgt te maken / groeit op in een eenoudergezin (7%; vooral in Dirksland: 7,5% en Oostflakkee: 8,8%). Dit kan leiden tot behoefte aan ondersteuning in de toekomst. Met name kinderen uit eenoudergezinnen die zijn ontstaan door echtscheiding lopen risico op problemen.
- *Doelgroep onvoldoende in beeld.* Op Goeree-Overflakkee bestaat volgens Tympan onvoldoende zicht op de zorg en ondersteuning die jeugdigen en hun ouders nodig hebben.
- In de Regionale Gezondheidsnota 2009-2012 zijn de beleidskaders weergegeven voor gezondheid. Er wordt ingezet op de thema's:
 - Leefstijl (overgewicht en genotsmiddelen gebruik); alcohol, drugs en overgewicht
 - 17% van de volwassenen heeft ernstig overgewicht (landelijk: 10%)
 - Goeree-Overflakkee heeft een gemiddeld tot lage sociaal-economische status (opleiding in combinatie met inkomen).
 - Psychische gezondheid (OGGZ); kinderen, eenzaamheid, bemoeizucht en huiselijk geweld: Spijkenisse had als centrumgemeente een centrale rol voor overleg en afstemming.
 - Jeugd(gezondheids)zorg; opvoeden. JGZ 0 – 23 wordt op Goeree-Overflakkee uitgevoerd door GGD Zuid Hollandse Eilanden en Careyn. Middelharnis heeft een CJG-locatie, de mogelijkheid voor een frontoffice in de andere kernen wordt onderzocht.

Sociale domein

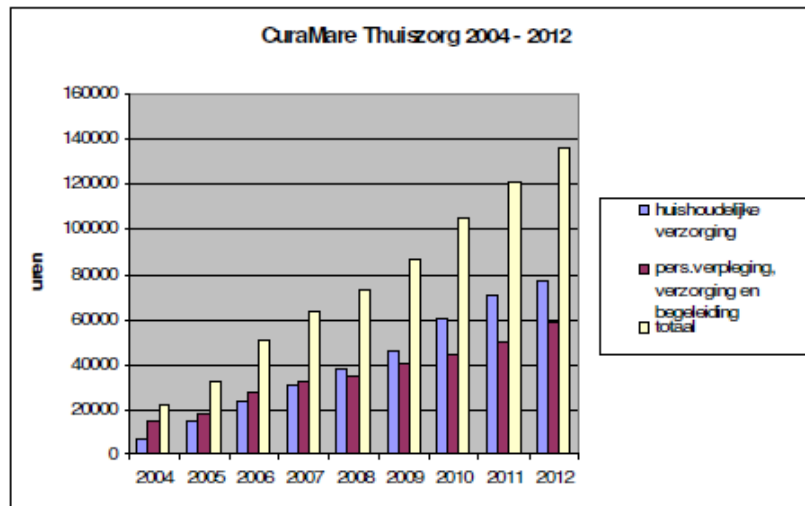
- In maart 2013 is de 'Visie op de inrichting van het Sociale Domein op Goeree-Overflakkee' opgesteld in het licht van de decentralisaties, de toename van het aantal 'kwetsbaren' en het toenemende beroep op voorzieningen (AWBZ, inkomen en jeugdzorg). Er wordt richting gegeven voor de uitvoering van de visie:
 - De realisatie van één centrale locatie in combinatie met huisbezoeken wordt gestimuleerd. Aangesloten wordt bij het werken met een streekcentrum (Middelharnis), verzorgingskernen en steunkernen (zie regionale structuurvisie)
 - Professionals werken decentraal vanuit eigen expertise, met accent op telefonische en digitale dienstverlening. Er wordt veel verwacht van ict-ontwikkelingen (skype, facetime).
 - Bij de uitwerking wordt veel waarde gehecht aan inspraak van organisaties en partners.
 - De gemeente wil toewerken naar nieuwe contractvormen met zorgaanbieders (raamcontracten bijv.).
 - De sterke binding (via gemeenschap en verenigingen) wordt gezien als kracht en kans.

Bijbehorende uitvoeringsstrategie wordt gekenmerkt door integrale samenwerking, focus op preventie met een goedwerkende eerste lijn en focus op werk, maatschappelijke participatie en goede opvoeding.

- De Wmo-adviesraad heeft in 2013 de gemeente geadviseerd dat dorps- en wijkgericht werken centraal staan in de toekomst, in aansluiting op lokale situaties gezien de verschillen tussen de gemeenschappen. Onder meer wordt verwacht dat moderne communicatiemiddelen een grotere rol gaan spelen, hoewel ook ontmoeting gestimuleerd moet worden. Een sleutelrol wordt gezien voor de wijkverpleegkundige en maatschappelijk werker 'nieuwe stijl'.
- In de regionale economische visie (2007-2020) wordt ingezet op de ontwikkeling van nieuwe woonconcepten, waaronder zorgcomplexen. Het stabiliseren en select uitbouwen van de aanwezige goede zorginfrastructuur is als actielijn opgenomen.
- In het Beleidsplan van CuraMare wordt ingezet op de toenemende zorgvraag als gevolg van de vergrijzing op het eiland. De Stichting Zorg en Verpleging Goeree-Overflakkee (ZVGO) is onderdeel van CuraMare en is van oorsprong een samenvoeging van particuliere en kerkelijke initiatieven en heeft ongeveer 600 plaatsen intramurale woonzorg op Goeree-Overflakkee. In 2011 was er nog een wachtlijst voor intramurale woonzorg, maar in 2012 niet meer. ZVGO heeft:
 - 6 intramurale woonzorglocaties: in Ouddorp (2x), Dirksland, Sommelsdijk (2x) en Oude Tonge. Een van de locaties in Sommelsdijk biedt verpleeghuiszorg en intramurale en poliklinische revalidatie, de overige locaties bieden verzorgingshuiszorg en hebben een verpleegunit.
 - In Ouddorp, Melissant, Stellendam, Den Bommel en Ooltgensplaat woonzorgcomplexen waar wordt samengewerkt met woningbouwverenigingen voor thuiszorg.
 - In Sommelsdijk en Middelharnis zijn appartementencomplexen waar afspraken zijn gemaakt voor alarmering en thuiszorg.
 - Er worden wooncomplexen voorbereid met CuraMare in Achthuizen, Stad aan 't Haringvliet en Nieuwe Tonge.

Omdat de meeste woonzorglocaties zwaar verouderd waren, zijn voor 4 van de 5 locaties bouwplannen ontwikkeld. Deels zijn deze al in uitvoering of zelfs in gebruik genomen, waarbij zoveel mogelijk wordt voldaan aan de nieuwe normen en er diverse varianten van zorgappartementen wordt ontwikkeld. De planning is er in de 5 dorpen de intramurale plaatsen gesitueerd blijft, met op deze locaties een aanbod aan recreatie en horeca voor alle leeftijden met en zonder zorgvraag. De verwachting van CuraMare is dat het aantal zorgvragen op Goeree-Overflakkee toeneemt. Als gevolg van het achterblijven van de ontwikkeling van intramurale woonzorglocaties in de dorpen wordt verwacht dat op termijn frictie ontstaat in de doorstroming van cliënten.

ZVGO is financieel goed en stabiel en werkt met vele honderden vrijwilligers. Vanuit vijf plaatsen op Goeree-Overflakkee wordt thuiszorg en behandeling aangeboden. Er is geen wachtlijst voor thuiszorg hoewel de geleverde thuiszorg al een aantal jaar groeit (12% in 2012).

De polikliniek in Hellevoetsluis (Voorne Putten) is onderdeel van Curamare, waarmee ziekenhuiszorg, verpleging en verzorging en (technische) thuiszorg in één organisatie verbonden zijn. Voor de toekomst wordt verwacht dat het tekort aan verzorgend personeel toeneemt. Met name is behoefte aan verpleegtechnische thuiszorg. Verwacht wordt ook dat de behoefte aan revalidatie groeit (na ongevallen, gebroken heup). Dit is nu al zichtbaar in het ziekenhuis (revalidatiearts) en de mogelijkheden voor klinische revalidatie binnen het verpleeghuis en de vanuit de behandeldienst geboden poliklinische revalidatie worden dan ook sterk uitgebreid. Opvallend is ook dat de vakgroep reumatologie die twee dagen per week in Dirksland polikliniek houdt zeer lange wachttijden kent. Voor het ziekenhuis geldt dat de discipline Specialist Ouderengeneeskunde schaars is en er wordt ingezet op de komst van een geriater. De beperkte omvang van de medisch specialistische maatschappen maakt het ziekenhuis in Dirksland kwetsbaar, de ambitie is dan ook meer specialisten aan te trekken.

Reflectieronde zorg en welzijn

Er wordt door de respondenten niet verwacht dat er in de toekomst verzorgingshuizen komen leeg te staan, vanwege de goede afspraken die hierover zijn gemaakt in 2007 en het feit dat onlangs enkele verzorgingshuizen zijn verkleind.

Eén van de respondenten geeft aan dat er op het eiland uitstekend wordt samengewerkt tussen huisarts en zorginstellingen. Het ziekenhuis in Dirksland heeft niet alleen een functie voor Goeree Overflakkee, ca. de helft van de bedden wordt gevuld door inwoners van Voorne-Putten. Het ziekenhuis is toekomstbestendig, want als het weg zou gaan zouden veel mensen onacceptabel ver van een ziekenhuis wonen. Sluiting zal dus niet snel voorkomen. Door toenemende vergrijzing wordt een werkgelegenheidsgroei in de sector zorg en welzijn verwacht, ondanks de bezuinigingen. De zorginstelling op het eiland heeft om de gegevensuitwisseling te verbeteren geïnvesteerd in glasvezel.

Het ziekenhuis werkt goed samen met het Ikazia ziekenhuis in Rotterdam-Charlois, zij hebben samen met het Maasstad Ziekenhuis het Ruwaard van Puttenziekenhuis is overgenomen.

Gevoeligheidsanalyse zorg en welzijn

- De zorgsector is de grootste werkgever in de gemeente. Gezien de toenemende vergrijzing is te verwachten dat ook hier een groei van het aantal banen vertoond zal worden. Hoe wordt hierop ingespeeld? Wordt er bijvoorbeeld verbinding gezocht met het ROC Albeda?
- Op basis van afspraken uit 2007 wordt geconcludeerd dat er geen verzorgingshuizen komen leeg te staan in de regio. Zijn deze afspraken daadwerkelijk afdoende hiervoor? Voor te stellen is dat de verdergaande extramuralisatie hier invloed op uitoefent.
- De komende tijd zullen grote opgaven richting de gemeente komen met de op handen zijnde decentralisaties. Het kost al veel moeite voor veel gemeenten om de decentralisaties goed te organiseren. In hoeverre is het hierin mogelijk ook in te spelen op de gevolgen van de demografische transitie?
- De verwachte vergrijzing heeft een vergrotend effect op de zorgvraag, met ook financiële gevolgen voor de gemeente (in huidige begroting ca. 6 miljoen voor hulp bij het huishouden en woon- vervoersvoorzieningen). Anderzijds speelt ook de bezuiniging op wonen met zorg voor de lichtere ZZP-categorieën. Is er een beeld hoe dit zich tot elkaar verhoudt en hoe wordt hierop ingespeeld? En in hoeverre wordt werk gemaakt van het levensloopbestendig wonen?
- De bedoeling is in de toekomst in het sociale domein dorps- en wijkgericht te werken. Tegelijkertijd wordt er ingezet op één centrale locatie in het streekcentrum (Middelharnis). Hoe wordt omgegaan met de relatief grote afstanden op het eiland en de bereikbaarheid van zorg- en welzijnsvoorzieningen?
- Eén van de redenen waarom het ziekenhuis in Dirksland toekomstbestendig is, is de bereikbaarheid die bij sluiting in het geding komt (te grote afstanden). Tegelijkertijd is er landelijk nog steeds schaalvergroting gaande in de ziekenhuiswereld. Is er een 'exit-strategie' voor als toch blijkt dat het ziekenhuis in Dirksland wordt opgeheven? Zijn er methoden om de beschikbaarheid van (ziekenhuis)zorg te garanderen toch voor de inwoners van de kernen?
- Meermaals wordt gewezen op de sterke binding en sterke gemeenschap van Goeree Overflakkee. Is in beeld hoe hier concreet op kan worden ingespeeld / gebruik van gemaakt kan worden in het kader van de decentralisaties van het sociale domein?

3.8 Bestuurskracht en organisatie

Regionaal en lokaal

- De rekenkamercommissie G-O (2013) concludeert dat krimp niet genoemd wordt in het visiedocument van de nieuwe gemeente. Het thema leeft wel op het eiland getuigen de lokale verkiezingscampagnes. Dit komt vooral voort uit beleving van krimp door ontwikkelingen in de leefbaarheid in de kernen (versobering van faciliteiten) lijkt het. Voorstel van de rekenkamer is een positieve benchmark te doen om inzichten te bundelen rondom het thema leefbaarheid woonomgeving.
- Woningcorporatie FidesWonen werkt samen met zorg- en welzijnsinstellingen, zoals het eilandelijke zorgoverleg, daarin worden diverse personen besproken waar zorg- en welzijnsproblematieken zich voordoen. Doel van dit overleg is mensen die buiten de boot vallen of dreigen te vallen de nodige ondersteuning te bieden. De rol van FidesWonen is die van een signaalfunctie richting het zorgoverleg.
- Daarnaast neemt Fides Wonen ook deel aan het ReZo Goeree-Overflakkee (Regionaal Zorgoverleg). In het ReZo worden diverse eilandelijk zorg- en welzijnszaken besproken, zoals levensloopbestendig wonen, woonzorgzones en vergrijzingsontwikkeling. Doel van de vereniging is gezamenlijk te onderzoeken hoe te komen tot een versterking van de zorg- en welzijnsstructuur op het eiland.
- Bij het ontwikkelen van windenergie op Goeree-Overflakkee is naast de Provincie Zuid-Holland, het Rijk en de gemeente ook de windgroep betrokken. Deelnemers in de coöperatie zijn energiecoöperatie Deltawind, energiebedrijven Eneco en Nuon, Staatsbosbeheer, Adviesbureau Kemperman & partners en een tiental initiatieven van lokale agrariërs.
- Aan de herindeling sinds 1 januari 2013 ging een discussie vooraf. Uiteindelijk kozen Dirksland, Oostflakkee en Middellarnis voor een volledige herindeling, maar Goedereede had de voorkeur voor de 3+1 variant, waarbij Goedereede zelfstandig bleef maar er één ambtelijke organisatie zou ontstaan. Uiteindelijk is gekozen voor een totale herindeling, vanwege de dringend noodzakelijke vergroting van de eenheid van bestuur, beleid en uitvoering en het feit dat er onvoldoende draagvlak was voor de 3+1 variant (tweede kamer, 2011-2012).
- Met het Integraal Ruimtelijk programma willen de gemeente en Provincie samenwerken. Het Integraal Ruimtelijk Programma concentreert zich op samenwerking tussen betrokken partijen op en rond het eiland. Samenwerking met de kernen, de bewoners en niet in de laatste plaats met ondernemers op Goeree-Overflakkee en daarbuiten. De overheid helpt hen door op te treden als aanjager, door voorwaarden te scheppen of door gericht te investeren.

- Het Innovatieplatform Goeree-Overflakkee is ontstaan uit het in 2008 opgerichte 'Innovatieplatform Kop van Goeree', een samenwerking tussen ondernemers en de gemeente Goedereede. In de loop der jaren is het uitgebreid naar de andere gemeenten op het eiland en dat heeft geleid tot de oplevering van het rapport 'Aangenaam Goeree-Overflakkee' in 2011. In november 2011 heeft het platform zichzelf opgeheven.
- In december 2013 vindt een tweede bijeenkomst plaats van het Delta Netwerk. Op deze bijeenkomsten komen overheid en bedrijfsleven bij elkaar. Elk jaar heeft de bijeenkomst een thema: in 2012 ging het om innovatieve visserij, dit jaar zal het onderwerp infrastructuur en duurzame economische ontwikkeling zijn. Het netwerk richt zich op het stimuleren van economische ontwikkeling door een brug te slaan tussen ondernemers en overheid.
- De ondernemers op het eiland zijn georganiseerd in de Federatie Ondernemersplatform Goeree Overflakkee (FOGO). Een samenwerking met de gemeente wordt opgezet.

Bovenregionaal

- In 2012 heeft Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland een 'Handelingskader openbaar bestuur' opgesteld. Geconstateerd wordt dat het openbaar bestuur in Nederland in beweging is richting een compacte overheid die zich beperkt tot haar kerntaken. Dit is neergeslagen in de Bestuursafspraken 2011-2015 waarin het rijk, provincies, gemeenten en waterschappen een verdeling van taken en verantwoordelijkheden, met decentralisaties tot gevolg, zijn overeengekomen. Deze uitbreiding van het takenpakket voor lagere overheden gaat veelal gepaard met financiële kortingen. Daardoor zoeken overheden steeds vaker naar oplossingen in samenwerkingsverband. Niet alleen tussen overheden, maar ook met marktpartijen en maatschappelijke organisaties. Daarnaast geldt specifiek voor Zuid-Holland dat er een discussie speelt over een efficiënte aansturing van verkeer en vervoervraagstukken in de Randstad en het voornemen van de stadsregio's Haaglanden en Rotterdam om een Metropoolregio te vormen. Tezamen vormen deze ontwikkelingen de aanleiding voor het Handelingskader openbaar bestuur. Hierin zijn de volgende uitgangspunten voor de omgang met gemeenten en interbestuurlijke samenwerkingsverbanden genoemd:
 - In het bestuurlijk handelen stellen Gedeputeerde Staten drie principes centraal: 1) Excellerende overheden creëren randvoorwaarden voor duurzame ontwikkeling; 2) Interbestuurlijke samenwerking vraagt om duidelijke afspraken wie waarover gaat; 3) Besluitvorming hoort thuis bij de algemene democratie, hulpstructuren zijn nuttig voor uitvoering.
 - Gemeenten zijn in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor hun handelen, maar de provincie heeft 2 rollen: toezichhouder op gemeenten en partner van gemeenten in de versterking van de kwaliteit van het bestuur. In discussies over de bestuurlijke toekomst van gemeenten wil de provincie een faciliterende rol spelen door bestuurlijke of ambtelijke ondersteuning indien dit gewenst is. Voorwaarde voor de provincie is dat de discussie van onderop wordt gestart. Intergemeentelijke samenwerkingsverbanden (regio's) zijn in principe het eerste aanspreekpunt, maar wanneer daar inleiding toe is (bij bestuurlijke of financiële knelpunten) zal ook in gesprek

getreden worden met individuele gemeenten. Bij structurele knelpunten hanteert de provincie een gefaseerde aanpak: eerst de gemeente oproepen zelf tot een oplossing te komen, vervolgens een voorstel om gezamenlijk tot een oplossing te komen en als ultimatum remedium kunnen andere instrumenten worden ingezet.

- Volgens het handelingskader zal intergemeentelijke samenwerking ondersteunend en dienstbaar zijn aan het lokaal bestuur. Gemeenten zijn zelf verantwoordelijk voor het aangaan van de samenwerking met omliggende gemeenten. De provincie organiseert zelf geen intergemeentelijke samenwerking. Gelet op het toenemend belang van intergemeentelijke samenwerking worden gemeenten wel gestimuleerd om, waar dat nodig is, de samenwerking met omliggende gemeenten aan te gaan danwel te intensiveren. In het Hoofdlijnenakkoord 2011-2015 is opgenomen dat de Zuid-Hollandse regio's volwaardige gesprekspartners zijn. De regio's zijn de zeven intergemeentelijke samenwerkingsverbanden waarbinnen gemeenten op strategisch niveau samenwerken: stadsgewest Haaglanden, stadsregio Rotterdam (tezamen Metropoolregio in oprichting), Holland Rijnland, Midden-Holland, Hoeksche Waard, Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en de Drechtsteden. Met alle regio's wordt periodiek afgestemd over provinciaal en regionaal beleid en de inzet van elkaars bevoegdheden en middelen. De intensiteit en de omvang van afspraken in de ene regio kunnen groter zijn dan in de andere regio. Daarbij zijn naast het provinciaal belang ook de bestuurskracht en het organiserend vermogen van een regio bepalend voor de intensiteit van de afspraken en middeleninzet van de provincie.
- De samenwerking tussen de provincies Zeeland, N-Brabant en Zuid-Holland met de gemeenten Tholen, Bergen op Zoom, Steenbergen, Moerdijk en (toenmalig) Oostflakkee, inclusief de regio West-Brabant, verantwoordelijke waterschappen, landbouw- natuur- en landschapsorganisaties heet 'Waterpoort'. Samenwerking gebeurt op voortouw van de 'initiatiefgroep', vijf bestuurders (wethouders) van de vijf gemeenten.
- De Randstedelijk Rekenkamer (2011) constateert dat de Provincie Zuid-Holland redelijk op de hoogte is van de lokale vraagstukken op Goeree-Overflakkee. Kritiekpunt was nog wel dat de Provincie geen deel neemt aan de Plaatselijke Groep en Goeree-Overflakkee buiten de Regionale Platforms Arbeidsmarktbeleid valt. Wel is de Provincie recent beleid gaan ontwikkelen om de vraagstukken op te lossen.
- Het Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta 2010-2015 zet in op de ontwikkeling van een zevental subgebieden, waaronder Goeree-Overflakkee.

3.9 Financiën

- Het gemeentebestuur moet structureel 13 miljoen bezuinigen (op een begroting van 106 miljoen) om per 2016 een sluitende begroting kunnen overleggen. Er is aangegeven dat de doelgroepen die extra zorg en aandacht nodig hebben hierbij zoveel mogelijk worden ontzien (Bezuinigingsplan 2014). De Wmo voorzieningen zoals hulp bij het huishouden, vervoers- en woonvoorzieningen worden

continueerd. In de Programmabegroting van de gemeente is voor 2014 ca. 25 miljoen geraamd voor Sociale Voorzieningen en Maatschappelijke dienstverlening, waarvan ca. 6 miljoen voor hulp bij het huishouden en vervoersvoorzieningen.

- De provincie heeft een aantal thema's gerelateerd aan bevolkingstransitie expliciet benoemd in de begroting. Met name het thema ruimte en wonen wordt in de begroting in verband gebracht met demografische transitie.
- De vergrijzende bevolking zal zorgen voor een toenemende zorgvraag, die voor een steeds groter deel (gegeven de decentralisaties) bij gemeenten terecht komt. Dit heeft voor de gemeente ook financiële consequenties.
- Dit sluit aan bij de beleidsagenda bevolkingsdaling, die zich met name op deze twee thema's richt.
- De gemeente staat voor een opdracht om de gemeentebegroting structureel sluitend te maken. Vanuit de provincie is aangegeven dat dit uiterlijk gerealiseerd dient te zijn met ingang van de jaarschijf 2016 van de volgende meerjarenbegroting. Het college van de gemeente heeft zich daaraan gecommitteerd. Het betreft een ombuigingsoperatie van circa € 10 miljoen op een totale begroting van circa € 106 miljoen.
- Op Goeree dienen de gemeenten en evt. waterschap volledige cofinanciering van Leaderprojectne op te brengen, omdat het eiland geen prioritair gebied is. De Randstedelijk Rekenkamer constateert ook dat van beschikbare Europese en provinciale gelden beschikbaar voor het bevorderen van de leefbaarheid maar weinig wordt besteed aan Goeree. Sinds 2007 zijn 7 Leaderprojecten gestart voor een totaal bedrag van € 236.000,-.

Reflectieronde bestuurskracht en financiën

Eén van de woningcorporaties verwacht dat in de toekomst zij zouden kunnen samengaan met de andere corporaties op Goeree-Overflakkee. Vanzelfsprekend werken zorginstellingen en corporaties volgens beide instanties goed samen. Een voorbeeld van de samenwerking is het in 2007 gesloten pact over wonen en zorg.

Bovenlokale samenwerking met Voorne-Putten ligt volgens een respondent met name op het vlak van de Maasvlakte, maar het is onduidelijk of het samenwerking of concurrentie betreft. Met Schouwen-Duiveland zet de gemeente in op meer toerisme en de N59 om de doorstroom te verbeteren. Een aantal logistieke bedrijven werkt samen met West-Brabant. Volgens enkele respondenten liggen in de samenwerking met deze regio wel meer kansen dan nu worden benut. Samenwerking tussen ziekenhuizen vindt ook bovenregionaal plaats: met Voorne-Putten en Rotterdam.

Tot slot geeft een respondent aan dat voor bijvoorbeeld de ondernemers in de toeristische – recreatieve sector het soms een knelpunt is dat de zondagsrust nog hoog in het vaandel staat in de gemeente.

Gevoeligheidsanalyse bestuurskracht en financiën

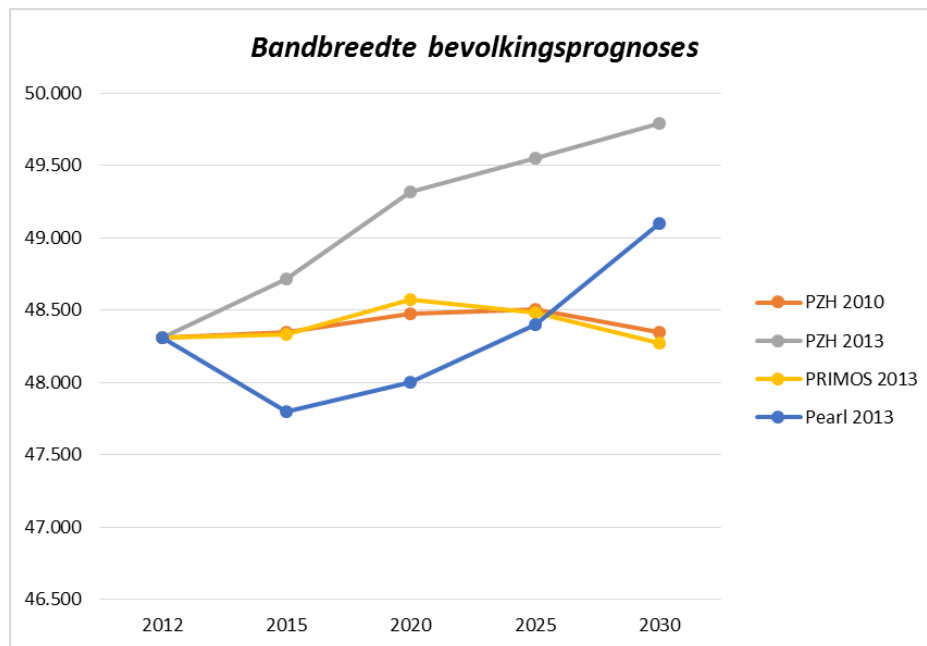
- Bovenregionaal wordt samengewerkt in het 'Waterpoort'-overleg, dat in de kern gaat om de waterhuishouding rondom de gebieden. Voor de inwoners van Goeree Overflakkee ligt een aantal gebieden in Zeeland en Noord-Brabant dichterbij dan een groot deel van de provincie Zuid-Holland. Zou het nuttig zijn verdergaande samenwerking over de provinciegrenzen te onderzoeken?
- Liggen er kansen voor het samengaan van de eilandelijke woningbouwverenigingen tot één corporatie?
- In hoeverre is er samenwerking tussen de verschillende corporaties op het eiland?
- Welke rol en neerslag heeft het samenwerkingsverband Zuidwestelijk Delta in Goeree-Overflakkee? En hoe zit dat met andere grote bovenregionale ontwikkelingen? Hoe gaat de gemeente daar bestuurlijk en ambtelijk mee om? Is zij hiervoor voldoende geëquipeerd?
- De ambities voor wat betreft klimaat en energie zijn erg hoog in de gemeente. In hoeverre is hier al financiering voor gevonden of waar wordt getracht financiering te vinden?
- In de periode 2008-2011 heeft het Innovatieplatform Goeree-Overflakkee bestaan. Wat was de reden dat dit werd opgeheven en wat is er gebeurd met de resultaten van het platform? Hoe is de samenwerking tussen overheid en ondernemers nu?
- Samenwerking met Voorne-Putten vindt wel plaats, maar er lijkt geen heldere strategie aan ten grondslag te liggen. Is deze constatering juist en wat zou doel en strategie moeten zijn van deze samenwerking volgens de partijen in de gemeente?
- Met name voor de ontwikkeling van natuur- en landschappelijke waarden wordt er samengewerkt met andere partijen. Maar in hoeverre wordt er op economisch gebied samengewerkt met de regio Groot-Rijnmond? Ziet Goeree-Overflakkee bijvoorbeeld een rol voor zichzelf daarbinnen als vestigingsplaats met kwalitatieve woonmilieus voor de werknemers? Waarom wel / niet?

BIJLAGE 1: IDENTITEIT GOEREE OVERFLAKKEE

1. Demografie

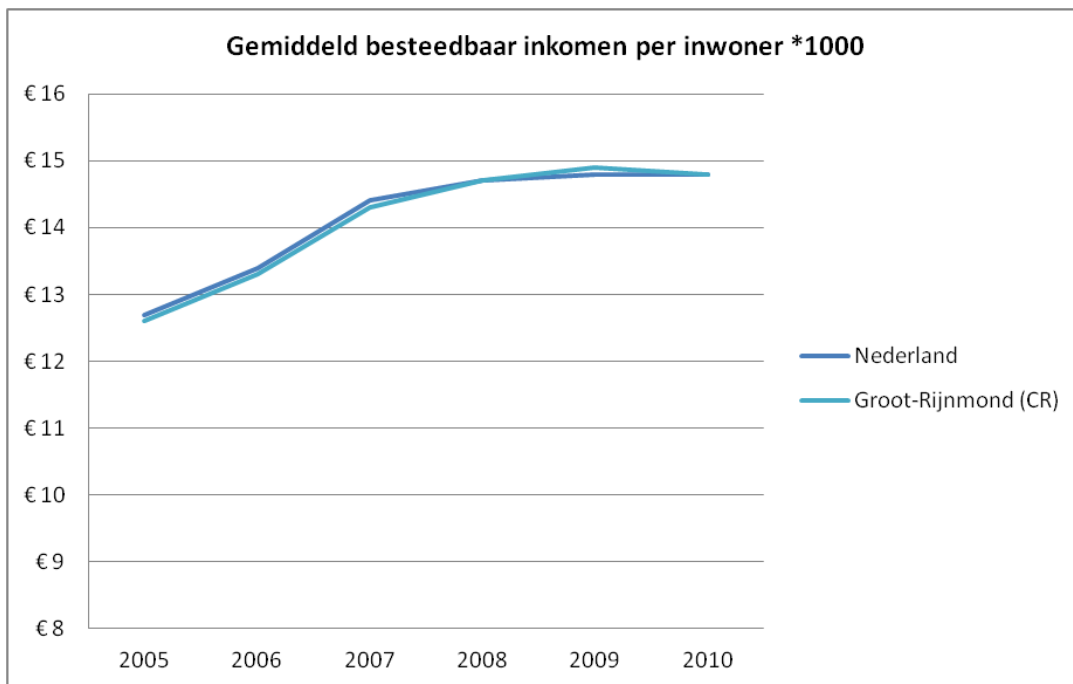
Er zijn verschillende prognoses van de bevolkingsontwikkeling in op Goeree-Overflakkee beschikbaar. De prognoses lopen uiteen van een groei van ca. 1.500 inwoners (PZH 2013); ongeveer een stabilisatie van het aantal inwoners (Pearl 2013) en een lichte daling (PZH 2010, Primos en PEARI 2013). Verklaring voor deze verschillen zit met name in de lagere sterfte, wat leidt tot iets hogere inwonertallen.

Verschillende krachten spelen op dit moment op elkaar in: een achterblijvende woningbouw in de steden waardoor jongeren 'in de regio' wellicht langer thuis blijven wonen, een moeilijke woningmarkt en de toenemende (gezonde) levensverwachting. Vanwege de uiteenlopende prognoses lijkt het verstandig te werken met een bandbreedte van de demografische ontwikkeling in de regio, met daarbij als leidraad de provinciale bevolkings- en woningbehoefteprognose (2013).

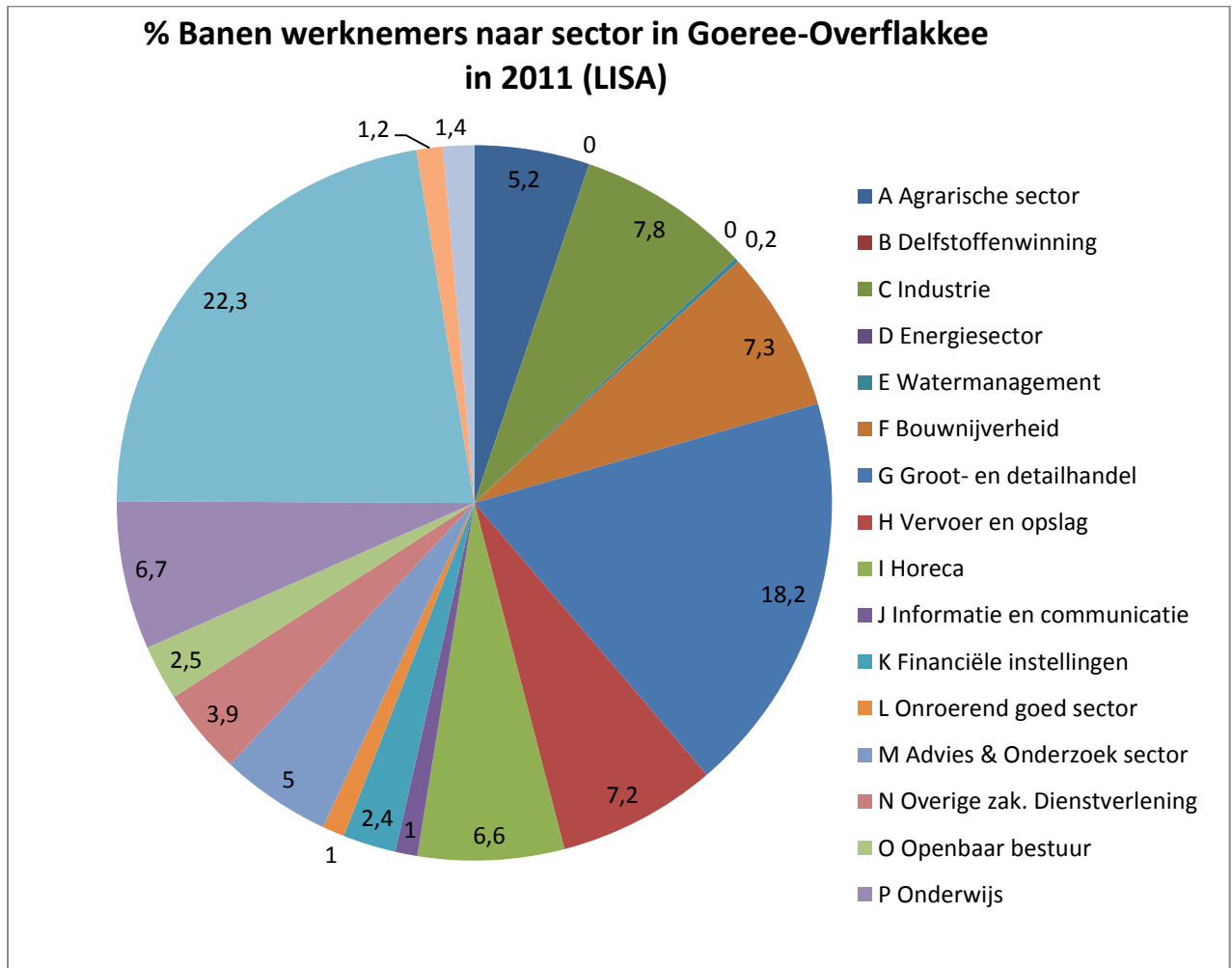
2. Economie

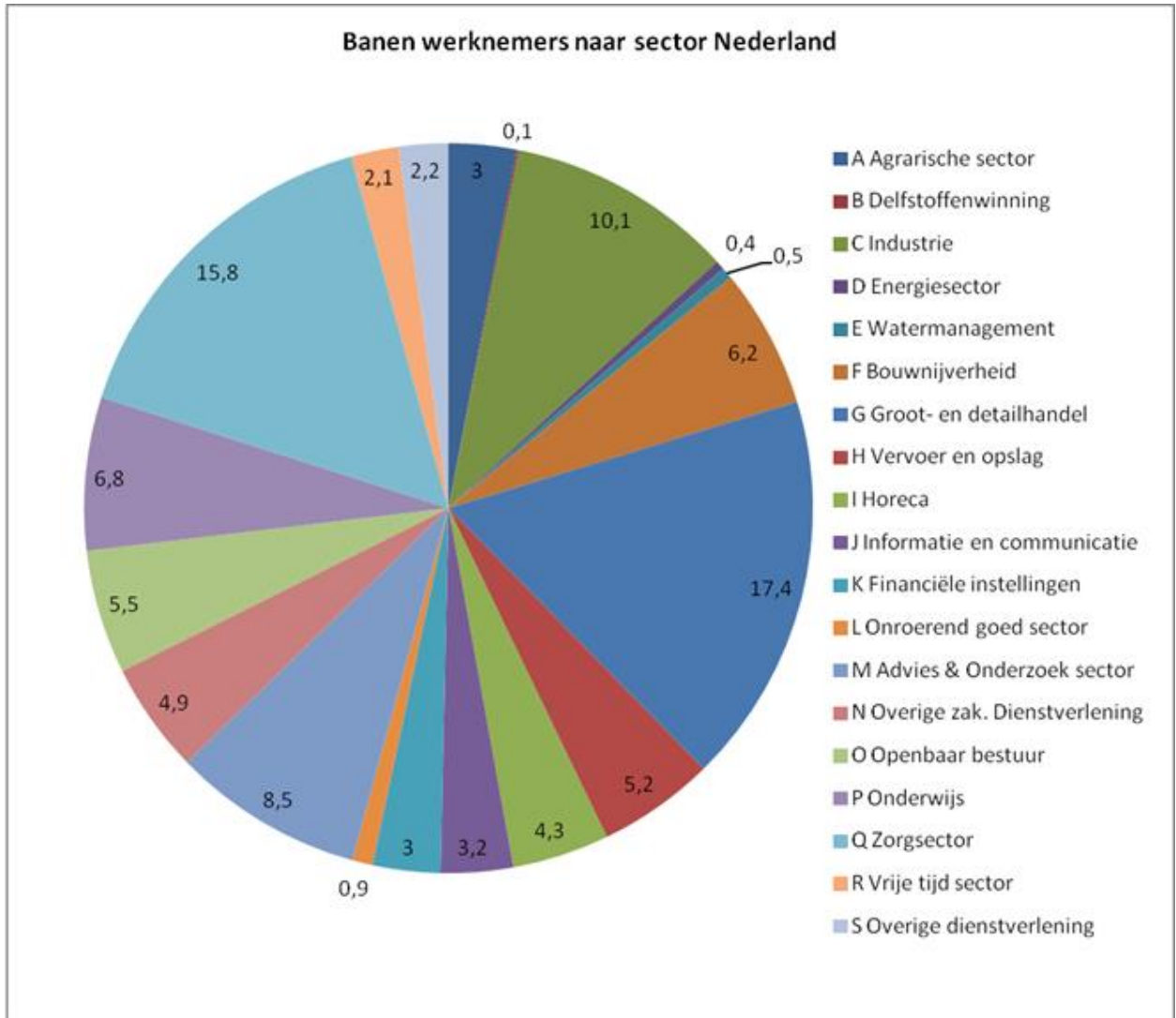
1. Gemiddeld besteedbaar inkomen *1000 per inwoner Groot Rijnmond t.o.v. NL 2005-2010 (CBS,2008)
(krimpfactsheet)

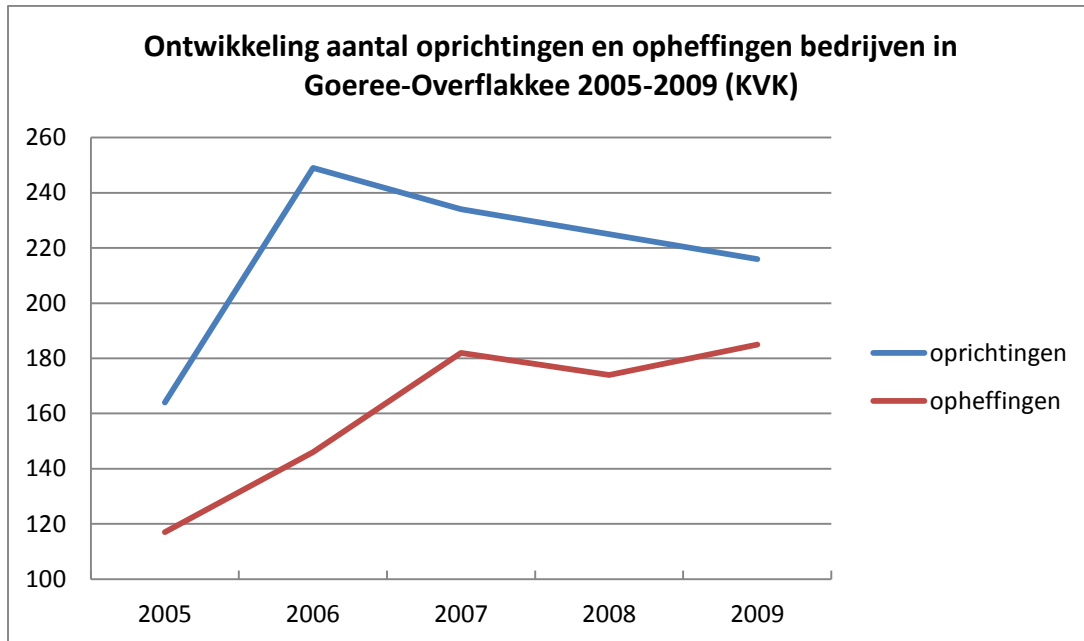
Regio	Percentage huishoudens met een uitkering, 2008
Groot-Rijnmond (CR)	23,2%
Nederland	19,5%

2. % Banen werknemers naar sector in Goeree-Overflakkee in 2011 (LISA) (krimpfactsheet)

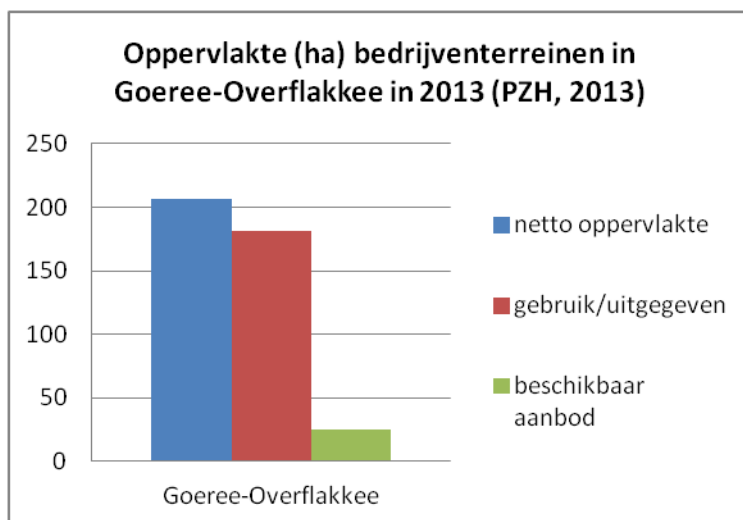

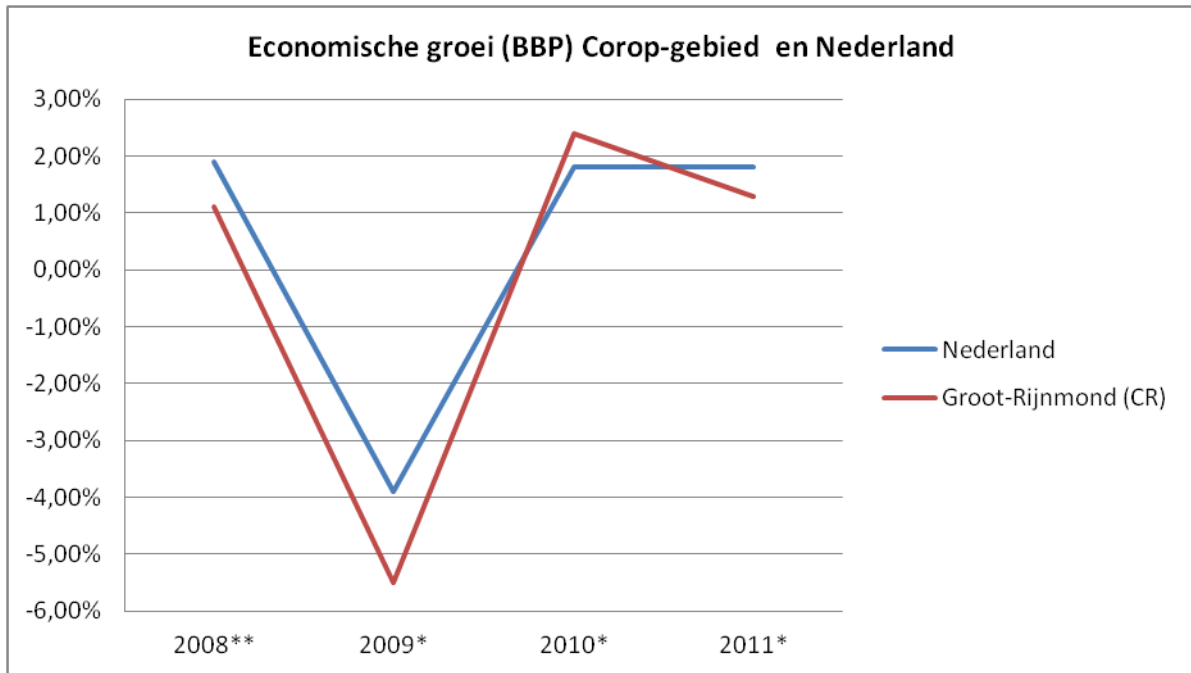
3. Ontwikkeling aantal oprichtingen en opheffingen bedrijven in Goeree-Overflakkee 2005-2009 (KvK) (krimpfactsheet)

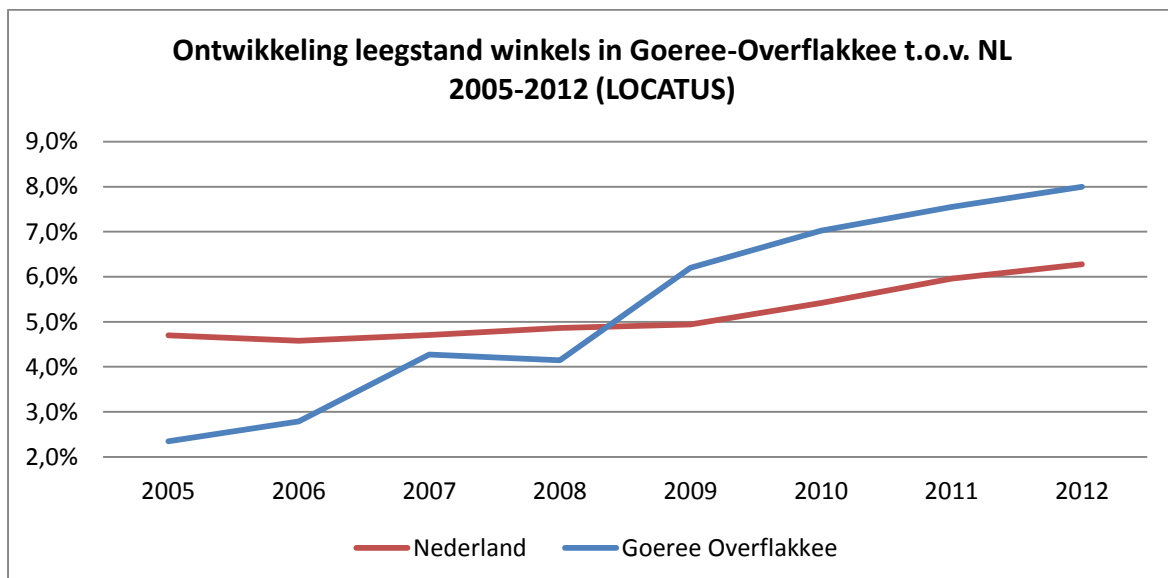
4. Oppervlakte (ha) bedrijventerreinen in Goeree-Overflakkee in 2013 (PZH, 2013)

5. Ontwikkeling regionale economische groei (BBP) (CBS) (krimpfactsheet)

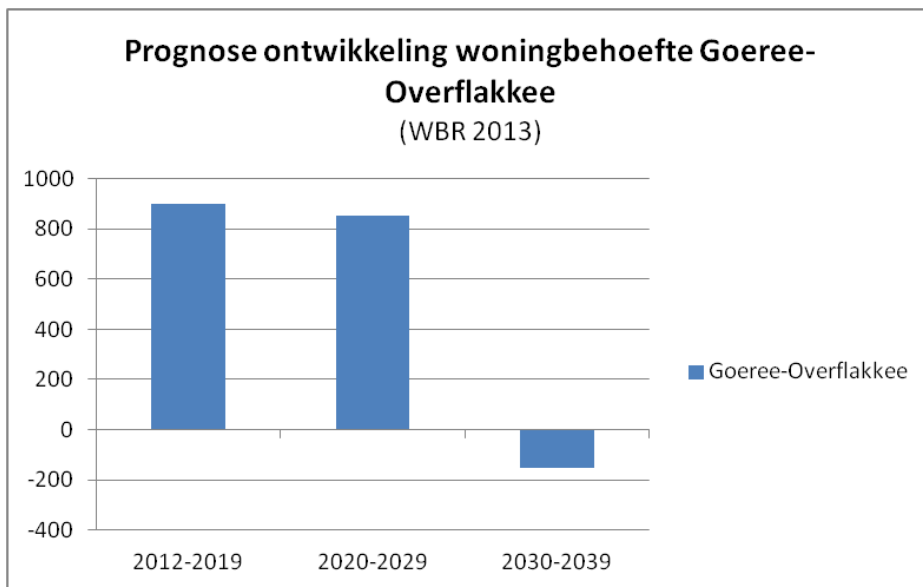

6. Ontwikkeling leegstand winkels in Goeree-Overflakkee t.o.v. NL 2005-2012 (LOCATUS) (krimpfactsheet)

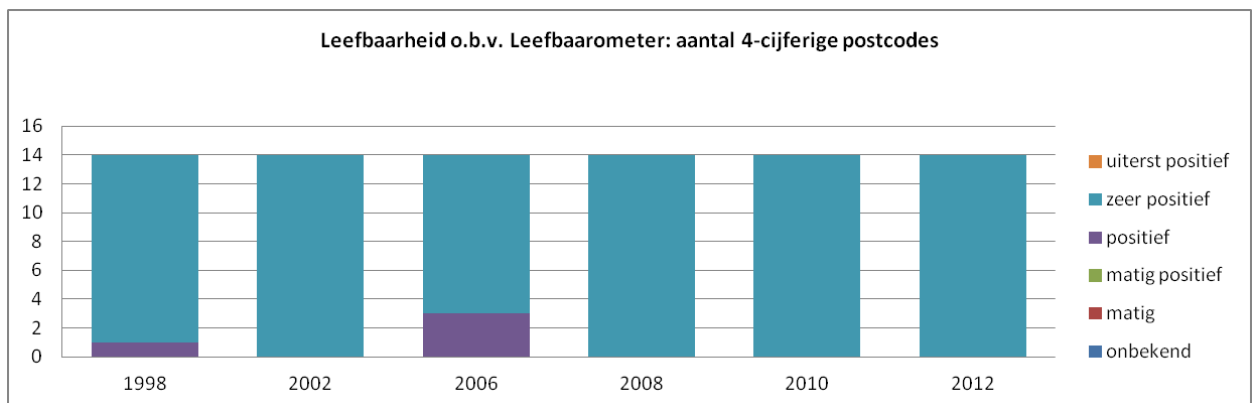

3. Wonen

1. Ontwikkeling woningvoorraad Goeree-Overflakkee 2010-2030 (WBR 2010, Provincie Zuid-Holland)

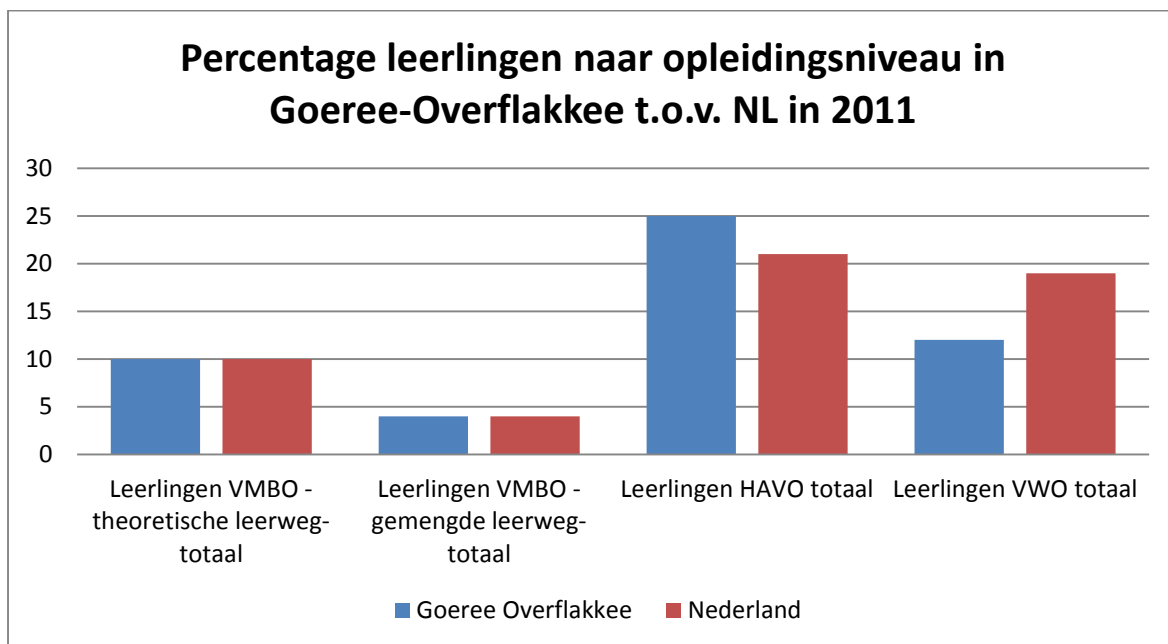

2. Leefbaarheid Goeree-Overflakkee o.b.v. Leefbaarometer (aantal 4-cijferige postcodes) 1998-2012 (Leefbaarometer, 2012) (krimpfactsheet)

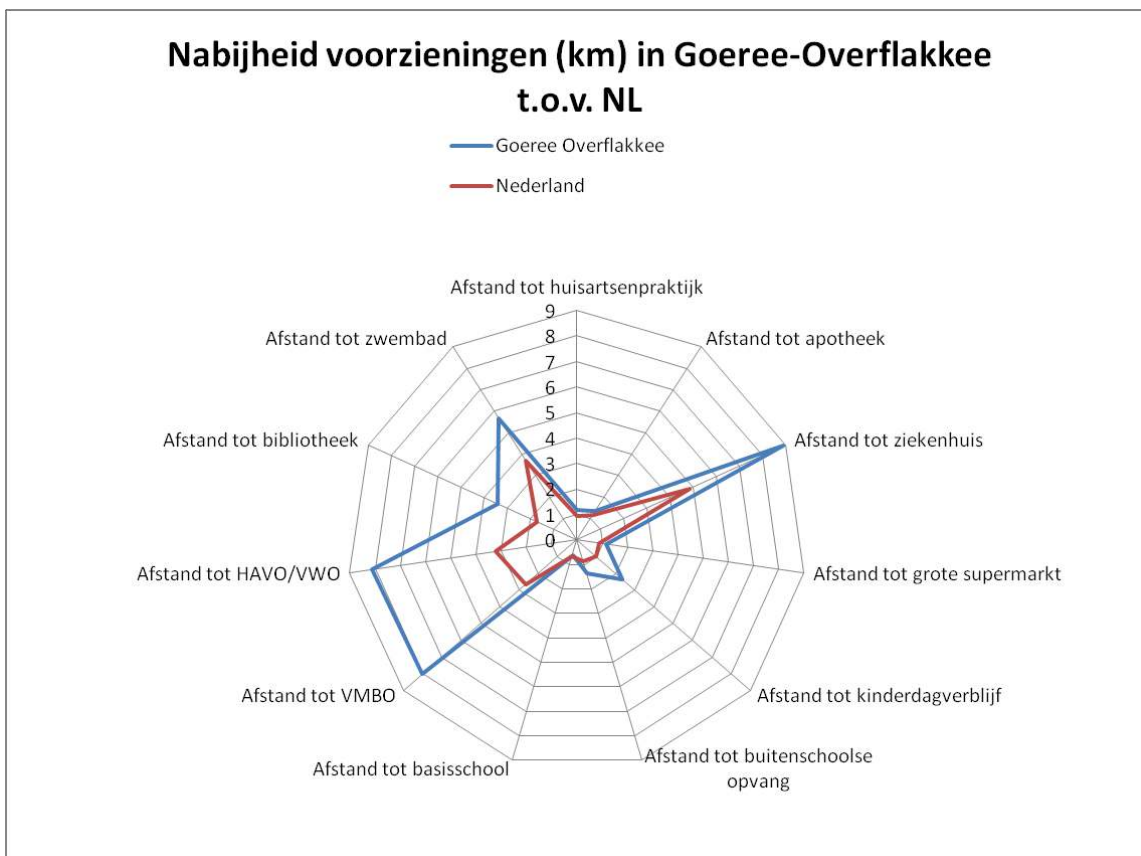
4. Onderwijs

1. Percentage leerlingen naar opleidingsniveau in Goeree-Overflakkee t.o.v. NL in 2011 (krimpfactsheet)

5. Voorzieningen

1. Nabijheid voorzieningen (km) in Goeree-Overflakkee t.o.v. NL (krimpfactsheet)

BIJLAGE 2: LITERATUURLIJST

- Buck Consultants International (2007) Regionaal-economische visie Goeree-Overflakkee 2007-2020
- Companen (2012) Activiteitenlijst Woongoed Flakkee
- Companen (2012) Evaluatieformulier activiteitenlijst Woongoed Flakkee
- Companen (2011) Raamovereenkomst prestatieafspraken gemeente Middelharnis en corporaties
- Companen (2010) Update activiteitenlijst Beter Wonen
- Companen (2010) Update activiteitenlijst Woongoed Flakkee
- Companen (2010) Update activiteitenlijst woningbouwvereniging den Bommel
- Companen (2011) Woonvisie Middelharnis concept
- Curamare (2010) Beleidsplan 2011-2013
- Curamare (2013) Jaarverslag 2012
- Droogh Trommelen en Partners (2013). Factsheets leegstand detailhandel in krimp- en anticipeergebieden
- Ecorys (2012). Regionale raming bedrijventerreinen 2010 – 2040 (
- Energieke regio Goeree-Overflakkee (2013). <http://www.energiekeregio.nl/index.html>
- Fideswonen (2013) Jaarstukken 2012
- Fideswonen (2013). Ondernemingsplan 2013-2017
- Flakkeenieuws (2008) - Woonwensen inwoners Oostflakkee in kaart gebracht
- Gedeputeerde Staten Provincie Zuid-Holland (2013) – De wind werkt voor Goeree Overflakkee. Samenwerkingsovereenkomst
- Goedereede (2010) Concept raamovereenkomst met woningbouwvereniging Beter Wonen
- Goeree-Overflakkee (2011) Beleidsvisie energieneutraal 2030
- Goeree-Overflakkee (2011) DNA
- Goeree-Overflakkee (2011) Dromen
- Goeree Overflakkee (2013) Goeree-Overflakkee op weg naar een duurzame WMO. Zoals de inwoners het graag zien
- Goeree-Overflakkee (2013). Kadernota 2014
- Goeree-Overflakkee (2011) In beeld
- Goerree-Overvlakke (2009) Met gebreken. Onderzoek naar ouderenbeleid m.b.t. wonen
- Goeree-Overflakkee () Nota regionaal gezondheidsbeleid 2010-2012 voor de gemeenten op Goeree-Overflakkee
- Goeree-Overflakkee (2011) Recreatievisie
- Goeree-Overflakkee (2010) Regionale structuurvisie deel a. Visie
- Goeree-Overflakkee (2010) Regionale structuurvisie deel b. Toelichting en onderbouwing
- Goeree-Overflakkee (2013) Verslag krimpcafé onderwijs, maart 2013
- Goeree-Overflakkee (2013) Visie op de inrichting van het sociale domein op Goeree-Overflakkee
- I&O Research (2011) Koopstromenonderzoek Oostflakkee factsheet
- I&O Research (2011) Koopstromenonderzoek Goedereede factsheet
- I&O Research (2011) Koopstromenonderzoek Goerree-Overflakkee factsheet
- I&O Research (2011) Koopstromenonderzoek Middelharnis factsheet

- I&O Research (2011) Koopstromenonderzoek Oostflakkee factsheet
- IPGO (2011). Aangenaam Goeree-Overflakkee. Deel 1 en deel 2.
- KVK (2011) Factsheet Dirksland
- KVK (2011) Factsheet Goedereede
- KVK (2011) Factsheet Middelharnis
- KVK (2011) Factsheet Oostflakkee
- KvK (2013). Conjectuurenquête Zuid-Holland
- Middelharnis (2008) Toekomstvisie 2020
- Ministerie van EZLI (2010) Goeree-Overflakkee in de Delta. Verkenning kansen voor water en ruimte
- Planning Verband Groningen (2013). Leerlingprognoses en ruimtebehoefte (speciaal) primair en voortgezet onderwijs Goeree Overflakkee 2013-2030.
- Platform beroepsonderwijs (2006). Samenwerking in de beroepskolom. Regioportet Zuid-Holland Zuid.
- Provincie Noord-Brabant (2012). Gebiedsbegrenzing Waterpoort
- Provincie Noord-Brabant (2012). Organisatie Gebiedsopgave Waterpoort
- Provincie Noord-Brabant (2012). Organisatie Gebiedsopgave Waterpoort
- Provincie Zuid-Holland en Goeree-Overflakkee (2010) Procesnotitie Recreatievisie
- Provincie Zuid-Holland (2012) Woningbouwafspraken – Goeree-Overflakkee
- Provincie Zuid-Holland (2012) - Resultaten pilot Tweede Wonen Goeree-Overflakkee
- Provincie Zuid-Holland (2013). Nieuwsbrief 'Gaan voor Goeree-Overflakkee'.
- Provincie Zuid-Holland (2013). Memo aan Govert Veldhuijzen; BP2013 en eerste conclusies. 12 december 2013.
- Provincie Zuid-Holland (2013). Verslag krimpcafé onderwijs Goeree-Overflakkee
- Provincie Zuid-Holland (2011). Strategische agenda Zuidwestelijke Delta
- Provincie Zuid-Holland (2011). Beleidsagenda bevolkingsdaling in Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2011). Bijlage Economische Agenda Zuidvleugel
- Provincie Zuid-Holland (2011). Economische Agenda Zuidvleugel 2012-2015
- Provincie Zuid-Holland (2011). Nota Bevolkingsprognose 2010.
- Provincie Zuid-Holland (2011). Woonvisie 2011 – 2020.
- Provincie Zuid-Holland (2012). Agenda Zuid Holland en Holland Rijnland 2012-2015
- Provincie Zuid-Holland (2012). Beleidsvisie regionale economie 2012-2015
- Provincie Zuid-Holland (2012). De Weerbare Regio Ruimtelijk-economisch beleid
- Provincie Zuid-Holland (2012). Handelingskader Openbaar Bestuur
- Provincie Zuid-Holland (2012). Kaart samenwerkingsverbanden WGR
- Provincie Zuid-Holland (2012). Monitor Ruimte 2012. Woningbouwafspraken – per regio.
- Provincie Zuid-Holland (2012). Samenvatting Visie op Zuid Holland
- Provincie Zuid-Holland (2012). Weerbare regio; Skill-gerelateerdheid in de arbeidsmarkt in Zuid-Holland
- Provincie Zuid-Holland (2013). Windenergie op Goeree-Overflakkee. http://www.zuid-holland.nl/overzicht_alle_themas/thema_ruimte/c_e_thema_roew-projecten_ruimte/c_e_thema_penp-goeree-overflakkee/c_windenergie_op_goeree_-_overflakkee.htm

- Provincie Zuid-Holland (2013). Koersnotitie visie ruimte en mobiliteit.
- Provincie Zuid-Holland (2013). Presentatie PAL (provincie advies leefbaarheid)
- Provincie Zuid-Holland (2013). Statistische economische verkenning anticipeergebieden in Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2004) Provinciaal verkeer- en vervoerplan 2002-2020
- Provincie Zuid-Holland & Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2013). Anticipatieprogramma bevolkingsdaling Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland & Tympaan Instituut (2013). Regionaal Informatiesysteem Samenleving (RIS).
- Rabobank (2014) Samenwerken aan een vitaal en duurzaam Goeree-Overflakkee
- Randstedelijke Rekenkamer (2011). Vitaal Platteland. Leefbaarheid en sociaal-economische vitalisering van het platteland in de randstad. Provincie Zuid-Holland. Nota van bevindingen.
- Randstedelijke rekenkamer (2011) Vitaal platteland. Leefbaarheid en sociaal-economische vitalisering van het platteland vd Randstad (Goeree-Overflakkee)
- RCGO (2013) Brief betreffende startnotitie 'leefomgeving Goeree Overflakkee'
- RCGO (2013) Startnotitie 'leefomgeving Goeree Overflakkee'
- Rekenkamercommissie (2009). Onderzoek naar het ouderenbeleid op Goeree-Overflakkee
- ResearchNed & QDelft (2012) Leerlingenprognose Rijnmond en Haaglanden 2012-2025
- Rijk, VNG & IPO (2012). Interbestuurlijke voortgangsrapportage bevolkingsdaling 2012.
- Roland Berger Strategy Consultants (2011). Zuidvleugel de topregio van Nederland.
- SER (2013). Energieakkoord voor duurzame groei
- Tweede Kamer (2012) Samenvoeging van de gemeenten Dirksland, Goedereede, Middelharnis en Oostflakkee
- TympaanInstituut (2013) Factsheet jeugdigen op Goeree-Overflakkee
- TympaanInstituut (2012) Factsheet jeugdzorg op Goeree-Overflakkee
- TympaanInstituut (2012) Regioverkenning Goeree-Overflakkee. Knelpunten sociale kwaliteit 2012
- Tympaan instituut (2011) Sociale Index. Bevolkingsontwikkelingen en vergrijzing in RAS-regio Goeree-Overflakkee
- Tympaan (2011). Wijzigingen in de AWBZ - advies
- Tympaan (2013). Beter voor Elkaar
- Tympaan (2013). Blik op zuid-holland 2012
- Tympaan (2013). Buiten zijn in Zuid-Holland
- Tympaan (2013). Factsheet greenports arbeidsmarktanalyse Zuid-Holland
- Tympaan (2013). Monitor jeugdbeleid en jeugdzorg Zuid-Holland
- Tympaan (2013). Veranderingen in de bevolkingssamenstelling plattelandsgemeenten ZH
- Waterpoort (2012). Nieuwsbrief 3
- Waterpoort (2012). Nieuwsbrief 4
- Waterpoort (2012). Nieuwsbrief 5
- Waterpoort (2012). Nieuwsbrief 6
- Waterpoort (2013). Nieuwsbrief 7
- Waterpoort (2013). Nieuwsbrief 8
- Waterpoort (2013). Nieuwsbrief 9

- Werkgroep Levensloopbestendig Wonen GO (2012). Project Levensloopbestendig wonen Goeree-Overflakkee
- WoongoedGo (2013) Jaarverslag 2012
- Woongoed GO (2012). Ondernemingsplan 2013-2016
- ZKA Consultants & Partners (2010). Deeltijdwonen Goeree-Overflakkee
- Zuidwestelijke Delta (2011) Veilig, veerkrachtig, vitaal. Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta 2010-2015+

BIJLAGE 3: OVERZICHT RESPONDENTEN

Naam	Organisatie
Dhr. Korte	Recron
Dhr. van Rossum	Makelaardij Dörr en Van Rossum
Dhr. van der Valk	Fides Wonen
Dhr. van der Linden	Kamer van Koophandel
Dhr. van Nieuwaal	Woongoed Goeree-Overflakkee
Dhr. Driesse	CuraMare
Dhr. Visser	Ondernemersplatform Goeree-Overflakkee
Dhr. Steenbeek	Primago primair onderwijs
Dhr. Gestel	Volker Wessels
Dhr. Koningswoud	Wethouder Gemeente Goeree-Overflakkee
Dhr. Cové	Voortgezet Onderwijs Goeree-Overflakkee